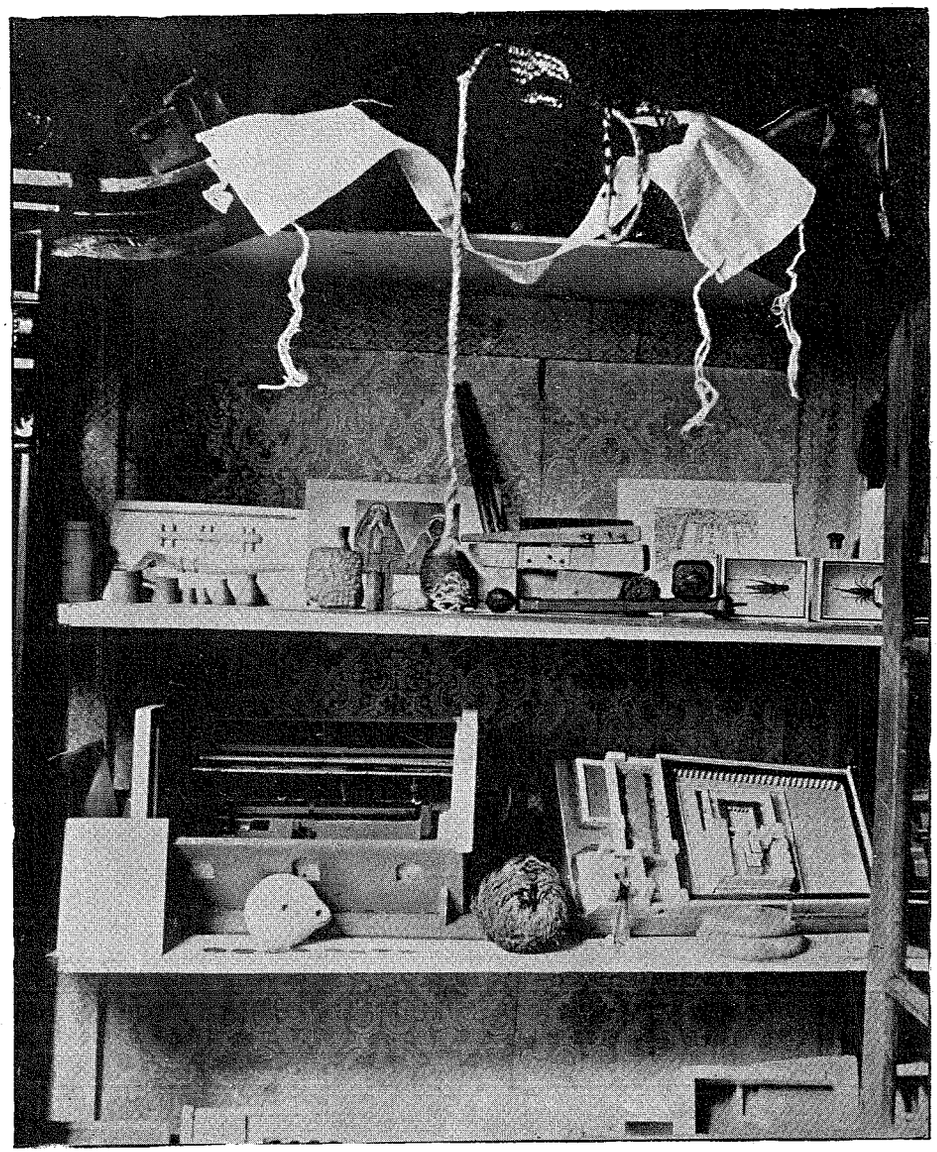

Obraz I.

Výčet počíná shora a od levé strany k pravé.

Na vrchu skříně v levo jsou dvoje tefillin s řeménky (nejsou znatelné); pak malý tallith s třásněmi, prak z Betlema a pastýřská mošna. V prvé příhrádce jsou modely měr: Chomer, Efa atd. Pluh, jho a osten. Nápodobenina klínové destičky z Lakiš, pečetního válečku, desky z Babylona. Křížek z akaciového dřeva od Jordánu; šiška libánského cedru, t. zv. růže Jerišská Anastasis, plod sodomského Solanum, moderní pouzdro na pisadla a na čerň; za tím zámek dveří s klíčem, píšťala z Betlema, obraz Beduinů, muže a ženy, obraz Herodova chrámu. V pouzdrech kobylka a štír. Níže: Mezuza (na papíře není znatelnou), model synagogy (střecha sejmuta), před tím nápodobenina olejové svítilny a mince. Ve středu jest Selaginella (Vraneček) a Mesembrianthemum (Kosmatec; tak zvané růže jerišské), slzní lahvička a model Herodova chrámu; pod ním ruční mlýnek.

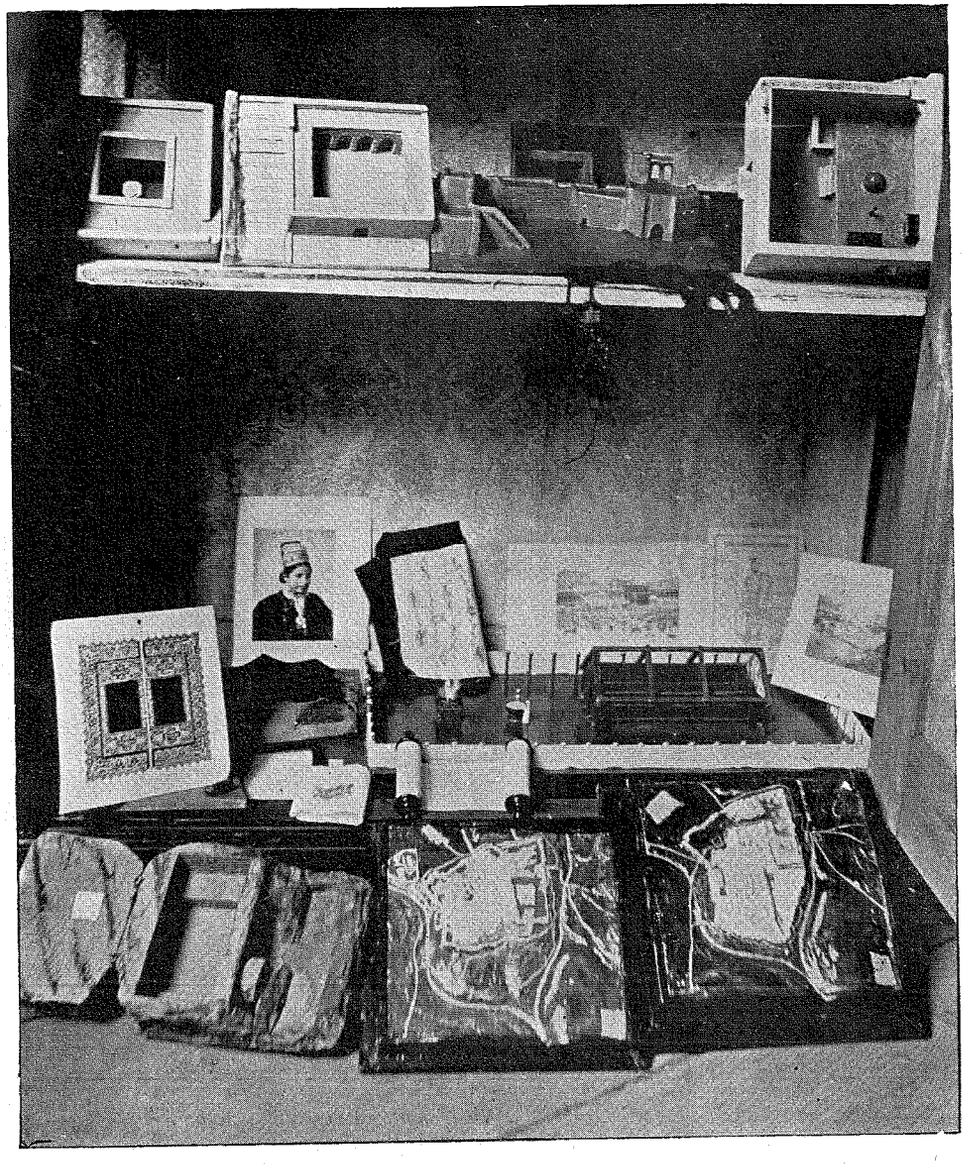

Obraz II.

Model většího domku východního. Model stavby při vodní nádržce v Siloe. Část zdi východního města a městská brána; za tím jest model triklinia, před tím moderní ovaz na pokrývku hlavy. Malý dům syrského venkovana.

Dole: obraz ornamentiky rukopisného koranu. Model beduinského stanu; nad ním obraz betlemské ženy. Model svatostánku; v levo jsou složeny přikrývky stánku, nad ním pak fotografie Kaaby v Mekce, Mediny, a mezi nimi obraz ozbrojeného římského vojína (k Efes. VI.). Na modelu svatostánku jest dole rozevřen závitek Zákona na dvou tyčích; vedle v levo jeho pokrývka. U spodu jest model skalního hrobu, jehož svršek je otevřen; v pravo jest uzavírající kámen. Model nového Jerusalema a pak model Jerusalema starého.

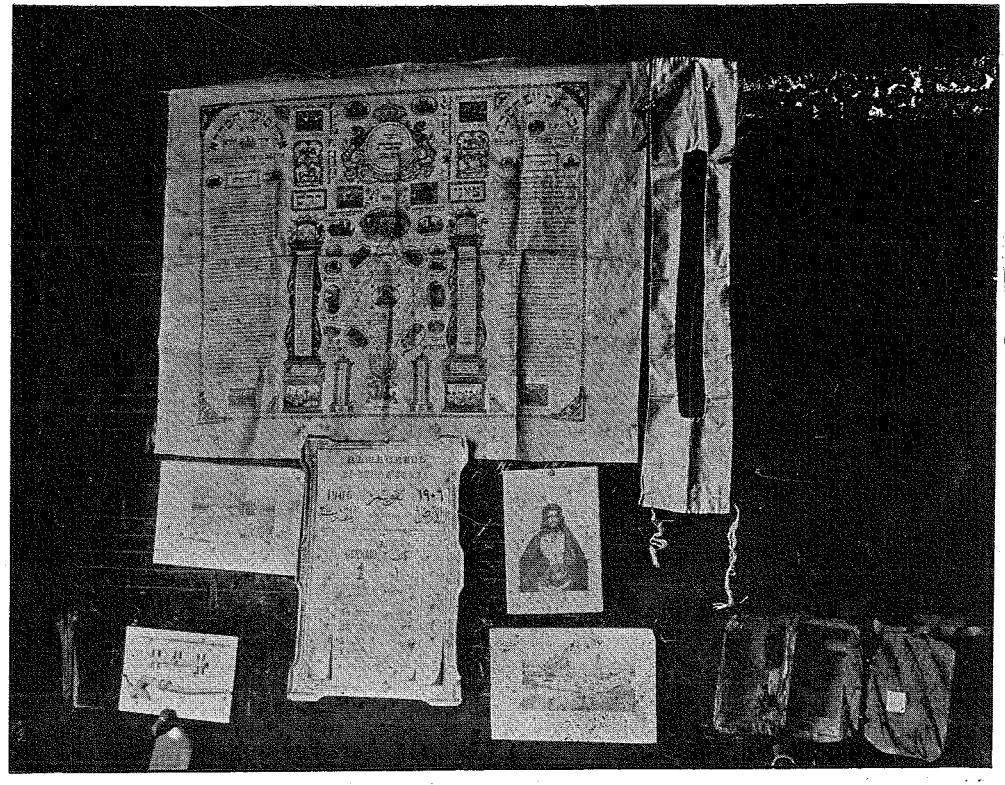

Obraz III.

Rozložené plátno jest Mizrach z Jerusalema; jsou na něm obrazy míst ze Svaté země, hvězda »štít Davidův«, texty k chvále sobotního dne a j. Vedle jest malé tallith s třásněmi; dole zase obraz Kaaby, model pluhu, východní kalendář (na den 1. ledna 1906), obraz arabského Beduina, Mediny a model skalního hrobu.

(Fotografie provedeny vzácnou ochotou ředitele České Uranie p. Čiháka a laskavostí pana skriptora J. Šťastného.)

Museum biblických starožitností.

Obsahuje:

Popis předmětů a modelů biblického musea

s přídavkem

o svěcení biblických svátků u Židů.

Iaaa 69

Napsal

Dr. Jaroslav V. Sedláček.

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně – Seminární knihovna

I-40 44

1320/83

S třemi obrazy.

V Praze.

Knihkupectví Fr. Řivnáče. — Tiskem „Politiky“ v Praze.

1906.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PŘÍRODOVĚDECKÉ FAKULTY UJEP
STARÝ FOND
č. inv.: 0342

13 250/83

»Imprimatur« nejd. kn. arcib. ordinariatu v Praze z 13. prosince 1905, č. 15.255.

Museum biblických starožitností.

Uvod.

V starých dobách israelských nebývalo škol, a přec byl lid Boží stále vyučován a vychováván. Vyučování dostávalo se jemu slovy kněží, četbou zákona a proroků, avšak též názorně všemi obřady bohoslužby. Při návštěvě svatého stánku neb chrámu spatřil každý věřící množství předmětů, obrazů a úkonů, které jej poučovaly o pravdách, jež jemu bylo třeba znáti. Oltář mu připomínal, že dlužno dávati Bohu oběti, dary, poněvadž jest Pánem člověka, poněvadž o člověka pečuje. Tam byla i voda k umývání, která připomínati měla, že jest blížiti se k Bohu v čistotě. Když přinášel někdo oběť za hřích, veškeré úkony s obětí spojené byly obrazné, a vzbuzovaly v obětujícím a přítomných zbožných lidech dojmy poučné a prospěšné. Vzpomínali si, že Bůh jest svatý, že hřích viděl; že tento hřích lítostí a obětí z milosti Boží může býti odpuštěn a pod.

I Kristus Pán používal rád způsobu názorného vyučování. On sám byl po dobu svého putování na zemi stále předmětem, z něhož se lidé učili znáti Boha (když viděli Syna), viděli na něm, jak jest vésti život svatý, Bohu milý, poznávali z něho ctnosti, jež jest tak těžko slovy vykládati a vyličovati. Božský učitel velmi často užíval obrazů, podobenství. Chtěje učiti, že žádá od svých učeníků pozornosti a vytrvalosti, poukázal prostě na orajícího rolníka, který přiloživ ruku ku pluhu, neohlíží se, ale pozorně dívá se v před, by se vyhnul se svým pluhem překážkám, kamení. Při nepozornosti pluh by mohl se na skále rozbíti, neb byl pouze ze dřeva a křehký. Jindy vedl své apoštoly k fíku, hledal na něm ovoce, a nenaleznuv ho, učinil, že fík uschl. Stalo se to pouze za poučením, nikoli z trestu. Nám zajisté netřeba ani obšírněji vysvětlovati, jak užitečným jest vyučování, jež se děje názorem, předkládáním předmětů. Neboť víme, že jest názorné vyučování přitažlivým a milým, že poučuje rychleji než slovní vyličování, zanechává trvalejší dojmy a budí u velké míře pozorovací cit. I při vyučování bible jest zajisté prospěšným.

Návštěva biblických míst děje se velmi často právě za tím účelem, aby tam křesťan z názoru svého se poučil o biblických místech, poznal předměty, které mají s biblickými předměty nějakou podobnost, viděl kroj, kterým se i biblické osobnosti odívaly, pozoroval zvyky, jež se snad ještě z biblických dob zachovaly. Že není každému lze na Východ cestovati, můžeme předměty biblického Východu zobraziti modely biblických budov a věcí; můžeme poučení příjemnějším, snazším učiniti a návštěvu Východu poněkud nahraditi.

V Londýně postarala se zvláštní společnost (spol. pro nedělní školy) o museum, jež nazvala *biblickým*. V tom shromáždili celou řadu předmětů, modelů, zvlášť urobených, aneb též z Východu přinesených, jež slouží k poučení o biblických starožitnostech. Podobné museum původních věcí i předmětů sestavují Němci v Jerusalemě, a všichni se o tom s velikým zájmem vyjadřují.

I v Praze máme malé »*biblické museum*« ve skříni, která stojí v síni kníž. arcibiskupského semináře č. 190-I. Některé předměty jsou urobeny dle modelů v onom londýnském museu postavených, jiné byly z Východu pisatelem přineseny. Vylíčení a popis těchto předmětů může snad prospěti a býti zajímavým poučením.

Příbytky orientálů.

1. *Stan.* Prosté stany byly příbytky patriarchů. Ve stanech bydlil lid israelský na poušti, a i když měli v zaslíbené zemi pevně stavěné domy, neodvykli hned říkati, že jdou »do svých stanů« (Jos. 22. 4.; 2. Kr. 20. 1.). Mnohá obrazná rčení vzata jsou ze života ve stanech. Život rychle míjí, uniká, rychle je postaven, zrušen jako »stan pastýřův« (Js. 38., 18.). Povolí-li provaz, jímž je stan k zemi připevněn, neb jestli se přetrhne, stan padá; stanový provaz jest obrazem vlákna životního (Job 4., 21.). Tělo naše srovnává sv. Pavel se stanem pomíjejícím, po smrti dán neb připraven jest duši »dům věčný, ne rukou vytvořený, v nebesích« (2. Kor. 5., 1.).

Model náš představuje větší stan Beduinů (arabských kočovníků). Černá pokrývka, urobená ze srsti černých koz, je napnuta na devíti kolech, z nichž jsou tři zaraženy při vchodu do stanu, tři stojí uprostřed a tři vzadu. Mnohými provazy jest pokrývka přidržována ku kolům v zemi zaraženým. Prostřední kůl jest vyšší, aby utvořil z pokrývky šikmou střechu. Touto chráněni jsou obyvatelé stanu i před žárem slunce i před deštěm.

Na kolech zavěšeny jsou rozličné předměty. Arab mnoho nepotřebuje. Stan jest oddělen látkou, z kozí srsti setkanou, ve dvě oddělení. Oddělení, které bývá kolkolem kryté, slouží

ženám a tam nacházíme to, čeho k dennímu životu je potřebí. Tam chovají pšenici, tam jsou měchy na mléko, sýr, dřevěné a měděné mísky, ruční mlýnky a j.

Sara, Rachel měly, jak se zdá, zvláštní, oddělené stany (Gen. 24., 67.; 31., 33.), avšak lze to vykládati též tak, že bydlily pod jedním stanem, v oddělení ženě vyhrazeném. Když vůdce kananejského vojska, Sisara, před Israelity utíkal, uchýlil se do stanu ženy kinejské, Jael. Do stanu žen není muži cizímu dovoleno vejíti, proto se tam cítil Sisara před vojíny, kteří jej pronásledovali, bezpečnějším. Vešel tam, poněvadž jej Jael vybídla (Soud. 4., 17.). Tam jej ovšem též zabila, vrazivši mu hřeb neb kůl, k němuž se provazy stanu přivazovaly, kladivem do spánku (Tamt. 4., 21.). Sara byla ve svém oddělení a tam vyslechla rozmluvu Abrahama s hostmi jeho, když byli ve stínu nedalekého stromu (Gen. 18., 1.—6.).

Pokrývky stanů utkávají ženy ze srsti černých koz. Stan se zove proto »žíněný dům« (bajt šaar neb wabar). Sv. Pavel vyráběl asi též tyto látky stanové, jako Aquila a Priscilla (Sk. ap. 18, 3).

Stan nemá dveří; za dne nechávají přední stranu odkrytou, a tu zovou »dveřmi« stanu. Na noc zakrývají někdy i tuto stranu. Nyní mívají ve stanech i svítilny. Kupují je od židovských cestujících prodavačů. Bývají z bílého plechu, neboť hliněné by se snadno rozbily.

Řada stanů v kruhu tvoří tábor. Někdy jsou však stany rozloženy tak, že tvoří ulice. V místech, kde jest zříti pouze holé skály, neb zemité, červenavé stráně, jest pohled na řadu černých stanů oku milým a vítaným, a pro ty okolnosti lze jmenovati ty stany i »krásnými«. Vzpomínáme toho, poněvadž v »Písni« Starého zákona přirovnává se nevěsta (černá) ku »stanům Kedar« (1., 4.). Že jest černou, vykládá ve verši 5. opálením slunce.

2. *Malý dům syrského venkovana.* Domy chudých bývaly i v starých dobách velmi jednoduché. Venkovanu, jak nám ukazuje model, stačí jediná místnost. Poněvadž se větší část roku zdržuje venku, pod stromy, není mu zevnějšek domu důležitým, nedbá o okrášlení svého příbytku. Na jihu Palestiny, v místech, kde jest dosti kamenných zřícenin, staví si domy z kamene a hledí, aby byly na skalnatém základě, by je příval, který v dobách dešťů náhle veliké množství vody přináší, nezbořil. V severních krajinách stavívají z nepálených cihel. Tam, kde používají ku stavbě kamene, uzavírají stavbu klenbou (kopulí), při stavbách z cihel dělávají strop a rovnou střechu prostě z kusů dřeva, jež pokryjí hlinou. Tuto urovnají, válcem (zbytkem starého sloupu) uhladí, aby dešťová voda snáze stékala. Často však bývá střecha deštěm poškozena, že se propadává, a když i stěny deštěm trpí, domky ubohých rolníků jsou jako zříceniny.

Nedostatky lidské ukazuje podobnou slabou stavbou kniha Jobova, v níž Elifaz praví: »*Čím více jest* (nedostatku, nedokonalosti) *při těch, kteří bydlejí v zemitých* (hliněných) *domech, jejichž základ na prachu jest, a setřini bývají snáze než mol?* (Job 4., 19.)

Když jest stavěti dům z kamene, připravují kamenníci stavební kámen, pokud možno, na místě stavby. Vylámáním staviva urovnají si zároveň místo pro základ domu. Když je veškero stavivo připraveno, počínají zakládati zdi. Při pobytu v Emausích (Qubeibe) viděl jsem, jak připravovali podobně stavbu zahradní brány. Kameníci připravili, otesali z vápence čtverhranné stavební kameny. Leckterý byl ovšem nepravidelný, vykazoval trhliny a díry, neboť byl zdělán z vyvětralé skály. Majitel přehlížel připravené stavivo a o jednom kameni se vyslovil, že ho nelze upotřebiti. Kamenník Arab šel a kladivem udeřil do onoho kamene a doložil: Ten může být »úhelným kamenem« v domě! Úhelný kámen, který dávají do spodních rohů domu, bývá hrubě otesán a vyčnívá ze zdi obyčejně na obě strany. Zavržený kámen může se státi kamenem úhelným — bylo snad i průpovědí (Žalm. 117., 22., Mat. 21., 42. a j.).

Města i vesnice Palestiny stavěny jsou na zříceninách dřívějších měst a míst. Kde lze, tam užívá se kamenů ze zřícenin; proto se nalézají ve zdech obyčejných domů kusy krásných sloupů z někdejších chrámů, kameny s nápisy, hlavice, římsoví a podobné.

Při novějších vykopávkách v Gezer pozoroval nálezce Macalister sedmero různých, postupných vrstev osídlení toho místa. Prvé dvě vrstvy nejnižší by ukazovaly z předmětů tam nalezených na lid nesemitský, který žil v jeskyních a své mrtvé spaloval. Po těch přišel lid semitský, jenž stavěl domy z kamene, jenž své zemřelé pochovával, někdy i tam, kde dřívější obyvatelé ukládali popel svých předků. Tito Semité vkládali svým mrtvým do hrobů též jídla a rozličná nádobí. Pátá a šestá vrstva jest z dob israelského osazení. Z této doby nalezl jmenovaný Macalister pod základy domů hliněné svítilny a nádoby. On míní, že bývalo v tehdejších dobách zazdíváno do základů domu děcko, snad zprvu za živa. Pozdější doby ukazují pokrok a vymaňování se z tohoto barbarského zvyku; později by Israelitům podobný zvyk býval pohoršením a hrůzou. Mrtvoly dítek nalezeny tu ve velikých nádobách. Když zrušili takový způsob oběti, vkládali do základů pouze nádobu s krví (šťávu z révy) a svítilnu; krev byla známkou oběti, svítilna naznačovala oheň, kterým by byla oběť spálena. Symboly ty dostačovaly. Poslední vrstva z dob po babylonském zajetí vykazuje železné náčiní; již tu není sošek Astartiných, ani dítek, ani nádob v základech domů.

Ještě dosud obětují v Zajordání oběti, aby byl stan neb dům uchráněn neštěstí, brzkého úmrtí. Ano, krví zabité ovce polévají někdy roh domu, jenž jest ve stavbě, aby byli zedníci

ochráněni. Lid tamní zabíjí ovci a krví polévá práh a vchod, dříve než se v domě usazuje. »Každý dům obdrží tak svého mrtvého, buď muže, neb ženu, dítě, zvíře.« Zvíře, které zabijí, jest náhradní obětí za lid toho domu. Zabíjející při tom praví: »S dovolením, pane neb majiteli tohoto místa!« Žádá tím, aby mu dovolil duch (Žin), který tímto místem vládne, vejíti do příbytku. Krví potírá se u stanu hlavní tyč a někdy i pokrývka, která stan na západě zavírá. Z masa zvířete připraví se pak hody. Nemá-li majetník domu žádného zvířete, zatluče kamenem na práh a dí: »O pane tohoto místa, poshov, my ti splatíme!« Při nejbližší příležitosti se pak obvyklý obřad vykoná. Do základů měst, dle pověstí, leckde dávali lebky, neb zazdívali jednotlivce; o kazaňském Kremlínu, tuším, se též podobné podání udrželo. U Babyloňanů chránívali domy tím, že obětovali u vchodu domácím bůžkům a krví pomazávali veřeje. Vzpomínáme při tom na velikonočního beránka v Egyptě. V Indii mnohem prostší věcí domy své natírají, aby je bohyně, jíž jest kráva posvátnou, chránila.

Domy, ať jsou kamenné neb z hlíny zbudované, nemívají zvláštního nátěru; a proto jich nelze někdy od okolí, které má stejné zabarvení, ani rozeznati. Mnohdy se domníváme, že jsou na vzdálenějším svahu pravidelněji urovnaná skaliska; přijdeme-li blíže, vidíme před sebou domky.

Ve vlhké době vyrážejí v každé skulině mezi kameny, kdekoli se maličko prsti uchytilo, květinky neb traviny, někdy jest porostlá zemitá střecha zcela zelená. (Srovnej ž. 128, 6., 7. o trávě, která brzy usýchá.) O takovou střechu jest stále míti péči, jak Kazatel praví: »*Ano, pro lenost schází krov a pro liknavost kapává střechou do domu*« (10., 18.).

Na střechu chodívají často. Na modelu jest viděti zevnější výstup. Rovná střecha jest opatřena zábradlím, jak bylo i v Deut. 22., 8. přikázáno. Tam se při večerním vánku občerstvují, tam někdy letní dobou spávají a dělávají si proti hojné rose malý listový stánek. Tam sušívají rozličné věci, jako Rahab jerišská tu sušila lněné pazdeří (Jos. 2., 6.). Sv. Petr tam vystoupil, aby se modlil (Sk. ap. 10, 3.).

Za dne bývají dvéře domu, jež jsou malé a nízké, otevřeny. Zloděj může ve zdi stavení z hlíny velmi snadno probourati otvor. Ezechielovi bylo takto přikázáno: »*Před očima jejich* (zpurného lidu) *prokopej si zeď a vynes své věci skrze ni*« (Ez. 12. 5.).

Vnitřek domu vykazuje dvojí oddělení; vyšší pro rodinu, nižší *jest určeno domácí drůbeži a ovcím neb kozám.* Tam snad měla věštkyně Endorská telátko, když přišel k ní Saul; v nižším tom místě, ze země, pravila, že vidí vystupovati Samuela (Saul ničeho neviděl). Světlo sem přichází dveřmi, někdy jsou jedno neb dvě úzká, malá okénka. V Syrii bývají dvéře vyřezáváním zdobeny. Jindy bývaly jednoduché.

Uvnitř jest nemnoho nářadí. Několik vlněných pokrývek, jež se za dne kladou do výklenků zdí a jimiž se v noci na rohožkovém lůžku pokrývají, jim stačí. Lehce tu bylo vykonati příkaz: »*Vezmi lůžko své a jdi*« (Jan 5., 8.). Chudí nemají zvláštní přikrývky; jim stačí svrchní roucho, plášť. Proto býval chráněn zákonem, že bylo vždy večerem navrátiti zabavený plášť (Ez. 22., 26. a j.).

Na hořejším místě lehávali, tam sedávali, jídali. Oheň připravuje se na ohništi mezi několika (3) kameny; kouř odstupuje malým oknem. Komína nebývalo. Vnitřek bývá tím arciť začazen a stává se temným. Ženě, která hledala peníz, bylo za dne rozsvítiti světlo (Luk. 15., 8.). Když chtěli Židé 14. Nisanu odstraniti všeliký kvas, se světlem hledali kvašeného chleba. *Světlo* poskytuje hliněná svítilna, která stává na vyšším podstavci, na vyčnívajícím kameni aneb na nádobě s obilím. Svítilny jsou zcela po způsobu nejstarších svítilen, tu a tam jest na nich křížek neb strom, neb réva vyznačena. Tamní lid nehledá ani nových tvarů. Ovšem že jsou v nynějších domech též svítilny, jež sem byly přineseny z krajin západních.

I chudý člověk mívá světlo po celou noc. »Spáti ve tmě« jest mu znamením bídy, světlo symbolem světla života Tak bývá někdy na řeckých křesťanských svítilnách napsáno: »Světlo života«. »*Světlo spravedlivých se rozsvěcuje, světlo pak bezbožných zhasne,*« dí kniha Přísloví 13., 9.

V domě jest ještě ruční mlýnek, jehož malý model naše sbírka též chová, pak hliněné nádoby na vodu, olej, mléko. Bývá tu i skříň na vzácnější šat neb ozdoby. Po stěnách jsou rozvěšeny různé věci, fíky, granátová jablka; též měch s kyselým mlékem na máslo visívá na kůlu, zaraženém ve stěně.

O vodu dlužno se starati velmi pilně. Je-li na blízku pramen, chodívají ženy denně vícekrát s nádobou na rameni (i na hlavě) pro vodu. Je-li nouze o vodu, dostavují se k prameni i noční dobou. Jindy zaopatřují se vodou v cisternách, které si pod domem ve skále vytesali. Vodu shromažďují v době dešťů. Je-li cisterna dobře chována, voda se tu uchová čistou a dosti dobrou. K »cisternám *děravým*, jež nedrží vody«, přirovnává Hospodin lid Israelský (Jer. 2. 43.).

O prodeji, nájmu, udržování domu jsou v babylonsko-assyrských památkách mnohé záznamy; i zákony Hammurabi-ho se o domě nejednou zmiňují. Pro zajímavost bude to uvedeno při č. 3.

3. *Model většího domu východního.* Byla-li rodina četnější, postavil kočovný lid vedle rodinného stanu stan druhý nebo třetí. Kdo měl dům, postavil druhý, třetí domek na blízku a celek ohradil a jmenoval jej *dár* — as tolik jako náš »dvůr«. Později celou skupinu dávali pod jedinou střechu a z toho

vzniklo větší obydlí, sestávající z vnitřního dvoru, kolem něhož jsou různé komnaty seskupeny. Větší orientální dům naznačen jest jiným modelem.

Dlužno však upozorniti, že se rozložení domu ve starých dobách lišilo od rozdělení, jakému uvykl *mohamedánský* svět nynější. Stalo se to tím, že mohamedáni vyloučili ženy do zvláštních místností. Tím, že uvykli sedávat s nohama křížem pod sebou položenýma, jest jim u dveří sundávati obuv a postarati se v síni o sedátka. Hebrejské ženy byly volnějšími, ony připravovaly jídla, zvaly hosty, mohly i posudek pronášeti o svých manželích (1. Král. 25., 25.), braly účast na veřejných záležitostech (1. Kr. 18., 6.). Tehdy nebylo třeba stavěti ženám zvláštního oddělení, jak se to děje u nynějších mohamedánů. Nyní sedávají na divanech; i tím se zařízení společné místnosti liší od starého zařízení, kde sedávali vznešenější na stolicích.

I při větších domech bývá nízká brána a úzká (sv. Mat. 7., 14. o bráně nebeské), dvéře pak někdy o jediném křídle Tu a tam bývají ještě dvéře z jediného silného kusu dřeva urobené, jež se pohybují čepem v děrách prahu a hořejšího trámu, jak se o tom zmiňuje Přísl. 26., 14. a 3. Kr. 7., 50. V místech za Jordánem u některých větších hrobových síní jsou i kamenné dvéře. Jak známo, psávali staří na závitcích ve sloupcích. Sloupce ty zove Starý zákon *dveřmi:* »*Jak přečetl Juda tři listy* (v hebr. *dvéře*) *neb čtyři, pořezal je nožem* (perořízkem) *a házel na oheň*« (Jer. 36., 23.).

Mívá-li dům východiště ještě na druhou stranu, na druhou ulici neb do zahrad, ponechávají tam ještě menší branku. Někteří mínili, že se snad tato branka mohla zváti »uchem jehly«, a že by o ní byla učiněna zmínka ve slovech Páně: »*Snáze jest velbloudu uchem jehly projíti, než bohatému vjíti do království Božího.*« Přirovnání toto není však Orientálům neobyčejným, i když by se jednalo pouze o dírku v jehle. V Talmudu jest téhož přirovnání užito o slonu, aby byla naznačena věc nemožná. Není však dokázáno, že se malý vchod do starých domů »uchem« (dírkou) jehly nazývával, a proto není ten výklad odůvodněn. Správnějším jest vykládati: »Snáze jest *lanu* (lodnímu provazu) projíti uchem jehly (protáhnouti je uchem jehly), než bohatému atd.« Dle arabského mohlo to slovo míti tento význam; v syrském jest zřejmě »provazem« překládáno. Staré výklady mají též *lano*, neb i otvor ve střeše.

Mohamedáni mívají někdy na dveřích zbožné *nápisy,* jako je mívali staří Egypťané; na př. o Bohu: »On jest Stvořitel věčný!« Vchází-li majitel do domu, může tato slova čísti a vzpomenouti si svojí smrtelnosti. Snad tak psávali i Židé slova Zákona na dvéře svých domů, jak přikazovati se zdá Deut. 6., 9.: »*Napíšeš je* (slova zákona Božího) *také na veřejích domu svého a na branách svých.*« Později počali psáti několik veršů z Deut. (6., 2.—9. a

11., 3.—21.) na kožené závitky, vkládali je do malých schránek, které zasadili do veřejí v pravo od vchodu. Kdo vcházel neb vycházel, dotkl se prstem toho místa na schránce, kde bylo napsáno mocné jméno Boží: *Šaddaj*, a políbil pak prst svůj. Schránky ty mívají Židé až dosud u mnohých svých příbytků a zovou tuto schránku s oním závitkem *Mezuza* (veřeje). V naší sbírce jest malá mezuza, kde jest závitek uzavřen v kovové schránce; někdy bývá schránka ze skla. Oněch 15 veršů jest tu napsáno v 22 řádcích; tolikéž jest písmen hebrejské abecedy. Tou schránkou rozeznával se dům Israelity od domů nevěřících; jí vzpomínal Israelita, že jest Hospodin věčným pánem domu, jí mínil, že jest dům chráněn před duchy. Aspoň dvakráte v sedmi letech prohlíží tuto schránku, odstraňuje prach. Je-li závitek porušen, dává jej do hrobu nějakého slavného muže a opatří si nový.

Nynější domy mívají moderní *zámky* a kliky. Dříve zavírávali brány závorou dřevěnou; zámek býval zcela jednoduchý, jak jest ve sbírce též obsažen. Dřevěný zámek jest přidělán ku dveřím; když se dvéře zavrou, vypadnou ze zámku do dírek veřeje pohyblivé hřeby. Dřevěný klíč jest opatřen tolikerými hřeby, kolik jest jich v zámku; jím se hřeby zámku z dírek vytlačují, a dvéře se otevrou.

Je-li klíč tuze dlouhý, nenosívají jej za pasem, nýbrž zavěšují jej na ramena, jak obrazně řečeno i o Eliakimovi: »*A vložím klíč domu Davidova na jeho rameno*« (Is. 22., 22.).

V předsíni bývají lavice pro služebníky k uložení břemen. Odtud se vcházívá do *síně* domu, za níž bývá otevřený dvůr. Kolem dvora jsou rozloženy komnaty domu. Dvůr může býti shromažďovacím místem rodiny; tam bývají pak uváděni i hosté. Je-li větší, bývají tu i stromy, nádržka s vodou a dle možnosti i vodotrysk. Po schodech lze vystoupiti do prvního patra; ve větších domech bývá kolem dvora krytá, vzdušná místnost ke dvoru otevřená, kde jest pobyt ještě příjemnější než dole. Z té jdou dvéře ku komnatám prvého patra. *V hořejší* nějaké síni pohostinné byla připravena Kristu Pánu poslední večeře. Jerusalemští pronajímali prý rádi komnaty svých domů k velikonočním hodům a dostávali prý za to veškero náčiní, jehož hosté při této večeři potřebovali, jako misky, džbány a p.

V hořejší vzdušné místnosti učívali židovští učitelé. Proto míní někteří, že i Kristus Pán učil na této verandě v domě sv. Petra, když k němu přinášeli člověka mrtvicí raněného (Luk. 5., 19. a násl.). Nosiči nemohli tehdy, jak známo, vejíti do domu, a proto vystoupili na střechu a odstranivše část střechy, spustili nemocného i s lůžkem dolů před Pána. Střecha byla zajisté jednoduchá, jak byla již popsána při menším domě. Mužové mohli ji velmi snadno otevříti; odstranili několik kusů, jimiž byla přikryta. Na tom, jestli snad spadlo něco z hlíny do

dolejší síně, nic nezáleželo. Když by byl však Kristus Pán vyučoval v hořejší síni, bylo jim vystoupiti s nemocným až na střechu prvního patra. Nelze se však domnívati, že byl dům rybáře Petra podoben domům vznešenějším, spíše to byl jen nízký dům, v němž byla snad, jako v obyčejných domech venkovanů, pouze jediná komnata. Kdyby byl Pán učil v dolejším dvoře (jak vykládají někteří), bylo nosičům odstraniti část zábradlí u střechy, a spustiti nemocného podél dvorní zdi k Pánu Ježíši. O tom však evangelia nemluví.

Na dvoře paláce nejvyššího kněze, kde byl i oheň rozdělán, aby se mohli služebníci zahřívati, zapřel Petr svého Pána dvakráte; po třetí jej zapřel, když byl v síni, vedoucí od domovního vchodu. Tam naň popatřil Pán a oči Petrovy slzami smáčely vinu, která se byla jazykem jeho stala (Luk. 22., 61.).

Každá východní vesnice mívá dům pro *příchozí* (madafe zvaný). Tam bývá cizinec uveden a dostává se mu i pohostění. Pohostinnost bývala vždy velmi cennou vlastností orientálův. Byla jim i svatou povinností. Israelité si vzpomínali, že byli sami dlouho pohostinnu v cizí zemi (Ž. 38., 12.) a znali příklady pohostinného Abrahama (Gen. 18., 2.—8.); měli tedy pohostinnost prokazovati. V staré době bylo toho ještě více třeba než později, neboť nebylo veřejných hostinných domů, a příchozí, dlouhou cestou unavený, potřeboval vždy odpočinku, zotavení. I učeníci Páně, vyslaní Kristem Pánem, aby hlásali království Boží, byli odkázáni na pohostinství obyvatel (Mat. 10., 40.—42.). A Kristus Pán předpověděl a zajistil, že každý skutek dobrý bližnímu, tedy i příchozímu prokázaný, dojde náležité odměny. Zanedbání povinností k příchozím, cizincům, bude vytčeno a trestáno (Mat. 10., 42.; 25., 35., 43.).

O Abrahamovi vypravují židovská podání, že vystavěl na příhodných místech domy pro pocestné, v Beeršeba zřídil velikou zahradu a krásný hostinný dvůr. Hostinných domů a dvorů jest na východě u karavanních cest velice třeba. Proto jest to i Mohamedánům velmi záslužným skutkem, založiti neb postaviti dům pro pocestné (karavanseraj). Jakubovi synové vracejíce se s obilím z Egypta, zastavili se v *hospodě* (Gen. 42., 27.). Tam rozvázal jeden z nich pytel s obilím a nalezl v něm i své peníze. Nynější chány jsou prostorná, ohražená stavení, která skýtají lidem i soumarům ochranu a útulek. Tam jest velký dvůr pro zvířata, výklenky pro ukládání zboží a břemen, a otevřené neb někdy i zavřené komnaty pro nocleh pocestných. Bývá tu i kryté místo, kde příchozí společně usedávají, cisterna neb studně.

I v *Betlémě* byl dům, v němž Josef a Panna Maria marně hledali pohostinství, neboť tam nebylo žádného místa (Luk. 2., 7.). Byla-li to hospoda neb chán, není jisto, neboť v řeckém znění není obyčejného slova pandocheion, jež odpovídá slovu »hospoda«; v syrském překladě Sinajské knihovny »v hospodě« ani psáno

není. Bývát při tomto vypravování o místě narození Páně vzpomínáno toho, že jest betlemský chán Chimhana, Barzillajova syna, jmenován již ve Starém zákoně (Jer. 41., 17.). Chimhan provázel Davida, a král, chtěje se jemu a Barzillajovi zavděčiti, dal prý jemu pozemek ze svého dědictví v Betlemě, kde týž postavil hospodu pro ty, kteří byli na cestě do Egypta. Byl-li to týž dům, v němž sv. Josef pohostinství hledal, nevíme.

Na cestě z Jerusalema do Jericha stojí t. zv. »*červený chán*«. Tam bylo pandocheion, do něhož byl Samaritánem přinešen zraněný Israelita, jak podobenství Páně vypravuje. Tam byl i hospodář, jenž mohl míti o nemocného péči. Hospody, v nichž by se byli obyvatelé míst pouze k zábavě, k besedám, snad i za účelem pití scházívali, povstaly v Palestině v pozdější době. Za Heroda byly v Jerusalemě již četně navštěvovány. V Babylonsku bývaly hospody tohoto druhu již v dobách Hammu-rabbiho (před druhým tisíciletím př. Kr.). Dle zákona téhož panovníka bylo stanoveno, aby byla majitelka hospody, v níž se scházeli spiklenci, usmrcena, když by je nevydala dvoru. Bohu zasvěcené panny, kdyby snad vešly do veřejné hospody, bylo upáliti.

Domy orientálů nebyly asi drahé. Dokud náležely k domům Israelitů i pozemky, zůstávaly dlouho majetkem téže rodiny. Z babylonských zápisů poznáváme, že dům na př. v Erechu byl kdysi zaplacen 75 šikly (asi 270 korun), krám v Borsippa byl koupen za 11·5 mane t. j. asi 2477 korun, za Kambysa bylo zaplaceno za jakýs dům i s pozemkem 4·5 mane. V době Cyrově byl dům jakýsi pronajat za ročních 10 šiklů; polovici bylo platiti na počátku roku, druhou polovici uprostřed roku. Dle zákonů Hammu-rabbiho dělo se přenášení majetku, upisování užitku tak jako v moderních dobách. Zloději mohli se do domů vloupati otvorem, který vylámali ve zdi; neboť ustanovení Hammu-rabbiho dí: »Vyláme-li někdo ve zdi domu otvor, zabíjí jej před tím otvorem a zahrabou.«

Ze života v Palestině.

V městech Palestiny — není jich arciť mnoho — jeví se čím dále tím více převládajícím cizí, západní vliv; obyvatelstvo jest příliš smíšeno, orientálové se tam přizpůsobují zlým — zřídka též dobrým zvykům Evropanů. Chceme-li poznati pravý, prostý život orientálů, třeba zajíti do vesnice neb do místa, které se nenalézá na hlavní cestě turistů neb poutníků.

Když vystoupí cestující na břeh Palestiny, stojí z pravidla v mocném onom dojmu, že vstupuje na půdu, na kterou se váže tolik posvátných vzpomínek, a shledává každé prvé místo velebným a krásným. Vystoupí-li v Jaffě, shledá za městem dosti rozsáhlé zahrady oranžové a granátových jabloňů — okouzlí jej poloha toho místa; vystoupí-li pod Karmelem, uvítají jej zelenavé vinohrady, nad nimiž se nese krásně porostlý Karmel. Víme však dobře, že není vždy radno posuzovati zemi dosud neznámou dle prvního dojmu. Přijde-li cestovatel dále do Palestiny, nalezne ji na některých málo místech obydlenu a vzdělánu, jinde spatřuje ji velmi často opuštěnou a holou, a tu se táže: Jest to ten kraj, který byl Israelitům v Egyptě tak vychvalován, o kterém bylo tolikrát řečeno, že »*teče mlékem a medem*«?

Aby Mojžíš touhu lidu po té zemi sesílil, a aby neváhali Egypt opustiti, líčil jim zemi Kanaan tehdy slovy: »Bůh přivede tě do krásné země, do země potoků, pramenů a proudů, jež vyráží v rovinách i v horách. Jest to země pšenice i ječmene, révy a fíků a granátových jablek, země oliv a medu« (Deut. 8., 7.). I Tacitus o ní praví: »Půda jest velmi bohatá, plodiny její podobají se našim; kromě těch má ještě balsám a palmy.« Země zdá se nyní býti pustou, málo plodnou, ale příčina toho leží v tom, že jest nyní málo obydlenou. Kamkoli vkročíme, všude nacházíme zbytky dávných bydlišť, měst a míst; častými válkami, jež se tam udály, zbořena mnohá místa, zpustošena země, obyvatelstvo ztenčeno. Nedostatek bezpečnosti způsobil, že se nikdo neodvážil na zříceninách znovu se usaditi, nebylo-li tam ochranných tvrzí; tak zůstaly vesnice liduprázdny, kolem ležící pole zarůstala hložím a trním. Kdekoli však obyvatelé o vzdělání půdy se přičiňují, tam prokazuje Palestina tutéž úrodnost, pro niž jest v bibli tak velebena. Dosud rostou tam veškeré druhy stromoví, jež jsou v bibli jmenované. Každého dne po celý rok lze obdržeti na trhu v Jerusalemě čerstvé ovoce. Jaffské pomeranče jsou v městech až do té doby, kdy lze na jaře prodávati broskve; pak se střídají obyčejné druhy ovoce, jedno po druhém a když ty přestávají, objeví se na trhu datle a oranže.

V městech shledáváme velmi různé *kroje*, na venku potkáváme kočující Beduiny, kteří mají poněkud jiný šat než usedlí Beduinové ve vesnicích, než tak zvaní fellahové. Orientálové lpí na starých zvycích svých, nemění jich po celé věky, i v kroji zůstává pravý Orientál, venkovan, stálým a nosí se, jak se nosívali jeho předkové, a proto lze až do jisté míry ze šatu, jaký nosí nyní fellahové, souditi na kroj, který byl v biblických dobách obvyklým. Když přišel Spasitel k Sichemu, po čem poznala Samaritánka jeho národnost? Zajisté po jeho kroji. Až dosud mají jak Řekové, tak i Arméni, Syrové, Abyssinští, pokud nepřijaly evropského roucha — každá národnost zvláštní kroj; někdy lze dle kroje i na řemeslo, zaměstnání toho muže souditi a rozeznati, z které části Palestiny asi pochází. Boháči, aristokraté odívají se dosud měkkým rouchem, hedvábím (jak u sv.

Luk. hl. 7. verš 25. řečeno), šat robotníkův podobá se plášti, jímž se i sv. Jan Křtitel přikrýval.

O šatu (sukni) Spasitelově připomíná evangelium, »že byl nesešívaný, ale od svrchu setkaný v jednom« a dosud pozorujeme, že jsou galilejská svrchní roucha (abijje) častěji nesešívaná a že se tím liší od roucha, jehož na jihu užívají. Při látce, kterou si na svrchní roucho kupují, hledí na jakost a na cenu. Dva hořejší kraje té látky jsou poněkud zahrnuty, aby vpadl plášť do ramen, aneb, aby jimi byly prostrčeny ruce, a není třeba dírek, háčků, sponek, ani žádného krejčího.

Šaty jsou velmi volné, řasnaté, u všech dospělých stejných rozměrů, proto se hodí velmi dobře jako dary. Ti, kdož se nezabývají ruční prací, mívají delší roucha. Tak evang. Marek 12., 28. o zákonnících dí: »Kteří si libují choditi v dlouhém šatě.« Beduiné zajordánští mívají taktéž dlouhé rukávy a dlouhý šat. Chce-li se připraviti k boji, odhrne rukáv pravé ruky a přiváže za hlavu — tak, jak již za proroka Isaiáše činívali — neboť ten o Bohu dí: »Připravil Hospodin své svaté rámě.« Dlouhé rukávy jsou zároveň objemnými kapsáři. Celý oděv sestává obyčejně ze dvou kusů: spodní oděv široký, dlouhý, u mužů bílý, u žen (na jihu jmenovitě) modrý; mužové stahují jej opaskem. Na tom svrchní plášť, který bývá u mužů hnědý a bělavý — u žen červenavý a černý. Vznešenější Arab mívá ještě pestré svrchní roucho z jemnější látky. Muž má na hlavě turban neb leffe; žena šátek, aby kryla vlasy.

Jsou ti fellahové potomky původního *kananejského* obyvatelstva? mohli bychom se tázati. Egyptští umělci nám zanechali věrné vyobrazení obyvatelů kananejských z dávné doby. Dle těchto vyobrazení náleželi Amorrhejští k bělochům; jejich vous a jejich obočí je zobrazeno červenou, vlas pak světlečervenou neb hnědou barvou, oči modře. Byli větší postavy, vysokého čela, měli malé rty. Malby egyptských byly z pravidla věrné. Kdysi byli tam, když povstala náboženská reforma, i realisté v malířství, kteří vše dle přírody zobrazovali.

Tito Kananejští nevyhynuli. Když se tam Israelité přistěhovali, bylo jim bojovati s domácím obyvatelstvem a mocí zabrati zaslíbenou půdu. Toliko z počátku hubili Israelité své nepřátely, pak se ale s nimi počali přáteliti, ponechali je na venkově i v městech. Po čase přišli do střední Palestiny tak zvaní *Samaritáné,* kteří se tamějšímu obyvatelstvu přizpůsobili. Když byla země za doby zajetí babylonského z části opuštěnou, přistěhovali se sem sousední kočovní kmenové, a tak se udržela tato směs s potomky původního obyvatelstva na venku i za dob Arabů. Ti žádali toliko, aby každý poddaný přestoupil k islamu, a ponechali tamní obyvatelstvo ve vesnicích.

Nyní lze rozeznávati tři třídy obyvatelstva. *Měšťáci* jsou medanijje — *venkovští rolníci* jsou fellahové, usazení beduiné,

jako byli i Israelité — a *beduinové* praví, kočující obyvatelé stanů. Fellah říkává: měšťák jest sultán světa, rolník je soumar světa, Beduin je pes světa, poněvadž si zjednává výživu krádeží. Beduin říkává: Měšťák je zaopatřovatel (zásobitel) světa, rolník je osel světa, Beduin je sultán světa, vládce. Fellah jest spokojen se svým postavením, poněvadž lepšího nic nepoznal, nemá zvláštní touhy a libuje si ve své nečinnosti, jen když může pohlížeti na své zahrady a pole.

Přijde-li do města, tam jest tím šumem, bohatostí bazarů okouzlen, vidí věci, o nichž se mu ani nezdálo: ale konečně je ohlušen, cítí se zde samotným a spěchá zase domů. Fellah miluje svou půdu, je vázán k svému kmeni, ku svému šejchovi — co my otčinou zveme a vlastí — toho on nezná — té lásky necítí! Lid každého kraje má jiný ráz a spojují se, jen když jim toho pro ochranu neb osobní prospěch třeba. Každá vesnice má od nepamětných dob přiděleny ty a ty pozemky a ani netouží, aby byly rozšířeny: povstaly by z toho hádky, tekla by krev! Měšťáci je považují za omezené, jako by nebyl fellah více než jeho soumar a vypravují si o nich anekdoty, jako tuto: Jednou odcházel fellah z městské brány s pěti osly. Když vyšli za bránu, spočítal je a sedl na posledního soumara a jeli s vrchu dolů. Když pak zase z údolí vystupovali, zdálo se mu, že má toliko čtyři zvířata. Díval se kolem sebe po pátém zvířeti a když je neviděl, vrátil se, aby je hledal. Když došel k bráně, slezl a znovu počítal a nalezl jich pět. Celý šťasten vsedl zase na nejzadnější zvíře a jel. Když přišli na totéž místo, kde byl pozoroval ztrátu, zase počítal s týmž výsledkem. »Při životě mé hlavy, musím se vrátiti pro to zvíře, jež jest ztraceno.« Vrátil se zase k bráně, nalezl jich opět pět; i řekl: »Když mám čtyry zvířata, jedu-li, a pět, když jdu pěšky, přísahám na svůj vous, půjdu pěšky!«

Vesnice bývají stavěny na svahu pahorků a hor, aby byly bezpečnější, chráněny před bouří, přívalem proudů a i před lupiči; s výšiny lépe přehlédnou celý svůj majetek. Dům musí míti základy dobré; když přijde doba dešťů, nesčíslný počet proudů a bystřin se utvoří, tu dům na písku postavený by byl smeten (Mat. hl. 7. verš 24.).

Vejdeme-li do vesnice, v bráně neb vstupu býváme přivítáni sedícími, nečinnými fellahy. U brány bývá kavárna, neb místo, kde lze něco koupiti. Pozdravy jsou pěkné a rozmanité. Odpověď má zníti přiměřeně. Muslimové si přejí navzájem: »Sallamun alek neb alekum!« (Pokoj buď s tebou neb s vámi!«) Jiným lze přáti dobrého jitra: Šťastným učiniž Bůh váš den! Požehnaný, bílý buď tvůj den, čas! Tím však fellahové pozdravení neukončili. Jestli se již delší čas neviděli, tu se přátelé při setkání líbají. Otec onoho marnotratného syna — když se syn vrátil, »padl jemu na krk a políbil jej.« Pak se z pravidla posadí

a otazují se po stavu a zdraví všech členů rodiny a přátel, po zaměstnání — takže tento obyčejný pozdrav zabere někdy aspoň půl hodiny. Arabům na čase nezáleží. Když chtěl Spasitel apoštolům na srdce vložiti, aby evangelické dílo vykonávali rychle, pravil jim: »Nikoho na cestě nepozdravujte.« Tím neodporučil snad nezdvořilost, ale spěch a horlivost. Jdeme dále; roztrhaným pláštěm krytý ubožák žebře a volá: Pro Boha! Ty milosrdný! Já jsem hostem Boha a proroka! Já si vyprošuji od svého pána chléb! Moje večeře jest tvou starostí, pane!« K tomu jest třeba odpověděti, aneb poskytnouti almužnu, neb obojí. Když obdržel almužnu, dí: »Rozmnožiž statek tvůj, prodloužiž věk tvůj!« Chce-li ho někdo odbýti, praví žebrákovi: »Bůh živí! Bůh učiň tě bohatým!« a žebrák umlkne.

Vejděme do *domu*. Bývají otevřené; v místech cizinci tuze navštěvovaných zavírají. Každý nás přivítá slovem: Tefaddal! to jest: račte! Chýše bývá rozdělena na dva díly, z nichž jest jeden o něco málo vyšší než druhý. Ten vyšší jest pro lidi, nižší pro domácí dobytek: ovce, kozy, slepice. Lůžkem bývá rohožka, u zámožnějších žíněnka, ale vlnou plněná. Tu může snadno sbaliti a odnésti s sebou, jak nám i evang. (Jan hl. 5. verš 8.) připomíná. Nádobí je obyčejně velmi primitivní; na mnohých místech jsme nalezli hliněné svítilny, vásy, mísy tak zpracované, jak je nalézáme ještě v museích z dob Feničanů a Amorrhejských. Dům fellahův, jeho nádobí má dosud týž tvar — již ta okolnost nasvědčuje tomu, že jest potomkem původních obyvatelů v Palestině.

Jídlo a strava fellahů jest velmi jednoduchá. Obyčejně jídává dvakráte denně; mezi tím však, je-li možno, pojídá hojně ovoce a plodiny. Okurky zastupují u mládeže místo našich jablek; hledí stále nějaké při sobě míti. Časně z rána jest povinností ženy připraviti chléb. Z hliněné nádoby vybéře měřičku zrní a spolu s jinou ženou, i sousedkou přemílá je na ručním mlýnku. Jest k tomu potřebí dvou žen, protože bývá hořejší kámen těžký. Obilí jest vloženo do jamky hořejšího kamene, padá mezi oba kameny, kde se tře ve šrot. Znamením neštěstí dle sv. písma jest: »Když zavrou u domu dvéře a když se sníží (přestane) zvuk těch, které melou.« Z mouky připraví žena velmi hbitě tenké těsto, jež jest na horkém popeli ihned upečeno. Pec ku pečení chleba bývá na konci vesnice a někdy bývá jedna pec majetkem více rodin. Tuto hliněnou pec udržují co možno stále teplou, přikládajíce roští, suchou trávu neb bodláčí i hnůj s řezankou.

»Denní chléb« jest to, oč se každý k svému jídlu stará. Dcery jdou ku prameni pro vodu a snídaně je hotova. K večeru mívá fellah chléb s příkrmem, obyčejně z vegetabilií, cibule, rajských jablíček, neb sýr a olivky. Když zabijí zvíře, aby předešli tomu, by nepošlo samo — tenkráte mívají i maso. Muž

jídává sám. Žena jídává s ním v téže době, když není nikdo jiný přítomen. Umývání rukou jest v dobrých domech obyčejným zvykem. Umyl-li si ruce před modlitbou, nechce se ničeho více dotknouti, ani ruky své ženy, ani matky — aby modlitbu tím nezkazil. Ovšem že si pomáhá tím, že si dá mezi ruce šátek, a pak se dotýká čehokoliv. Ohniště jest u fellahů zcela jednoduché: hliněná skříň, neb silnější nádoba, do níž se může dáti otvory topivo, jestiť jejich ohništěm. Majetník není nucen dáti bíliti stěny své chýše, poněvadž není komína. Přijde-li cizinec do menší obce, postaví si obyčejně vedle vsi na příhodném místě stan, chce-li tam přenocovati. V obcích bývá však též zvláštní hostinný dům, »medafe« jmenovaný, kam každý cizinec bývá uveden. Jedna medafe jest znamením pokojné obce; jsou-li tam dvě strany, dva šejchové, má každý svoji medafe. V městech mívají ovšem jednotlivci hostinné místnosti, jako v Betlémě a jinde; ve větších a více navštěvovaných místech jsou chány. Je-li chán naplněn, dlužno hledati útulku v jeskyni.

Narození dítka jest událostí pro celou obec důležitou, je-li to hoch. Otec očekává mimo dům zprávy. Je-li narozené dítko syn, tu přejí všichni přátelé otci a volají: »bšara« t. j. dobrá zpráva, a on běží domů, aby dal jméno svému synu. »Zvěstujeme vám velikou radost,« pravili andělé dle sv. Luk., hl. 2., verš 10. — ta měla býti »všemu lidu« oznámena. Ihned posypou dítko celé solí, pak je zaobalí v plenky, že se nemůže ani hnouti. Tak dí sv. Lukáš hl. 2., verš 12.: »Naleznete nemluvně, zaobalené v plenkách, položené v jeslích.« Po sedmi dnech je rozvážou, čerstvým olejem umyjí, trou solí a zase je zavinou. Tak zůstane po 40 dní, po nichž dostane jednoduchou pokrývku fellahů. Solení má jemu takřka dáti čistoty na celý život; tím nahrazeno i mýdlo i umývání.

Otec hostí své přátely, kteří přicházejí a přinášejí narozenému dítku dary, nějaký penízek — jehož užije otec ku svým účelům. Často zabíjí se i jehně a dává hostem, neb rozdají maso chudým. Jiného přivítání dostává se *dívce*. Při narození dívky se otci nevyslovuje přání, ale slova, jichž se tu užívá, zní v tento smysl: »Požehnaná budiž nevěsta«; dívka, jež jednou může býti nevěstou — to jest, nač již při narození dívky myslí! Někdy se stává, že ji otec poslovi neb jeho příbuznému hned nabízí a pak odpoví: »Požehnej ti Bůh!« Ten buď nabídku přijímá, aneb odmítne ji slovy: »Požehnej i tobě Bůh, abu (otče)!«

Je to věru velmi smutné, pozorujeme-li, že na př. otec dcery své ani mezi své dítky nepočítá. Tážeme-li se jej, kolik má dítek, řekne nám na př. tři — a míní toliko syny, dcer nepočítá. Ony mají proň cenu toliko tehdy, když je může vdáti; pak buď na ně bral již dávno úvěr, aneb doufá, že obdrží za ně hotové peníze.

Při narození prvního syna obdrží i otec nové jméno. Do té doby jmenován po svém otci, nyní jej zovou po synovi: »Abu Abdalla« na př., když syn obdržel jméno Abdalla. Aby dítko sesílilo, bývá dvě i tři léta kojeno — někdy jen až do narození druhého dítěte. Matka je nosí na pravém rameni, jakmile se dovede o její hlavu udržeti. Láska mateřská je velikou a jeví se ve slovech. Matka zove své dítko: »Můj živote!« »Má dušinko!« a »Světlo mého oka!« a pod.

Při léčení ran na těle užívají břitvy, pak žhavého železa. Dostává-li dítko zuby, píchají je žhavou jehlou do jazyka; míní, že je dítě v ruce Boží, proto tato resignace. Žena fellahova zdá se však býti politování hodna. Jí přenechána skorem veškerá práce doma, na poli, v zahradě; nepocítí skorem žádné radosti, pro ni není svátku, a láska, již prokazuje dětem neb rodičům do jejich smrti, jest jí jen břemenem a starostí. Dítky jí vděčnost skorem žádným způsobem neprojeví a ona se přece k nim vždy hlásí a jest hrdou, když tolik a tolik statných synů v obci má. Chce-li se pomstiti své nepřítelkyni, vychází v půlnoci ze dveří domu a ve směru bydliště své nepřítelkyně dí: »Pane! zbav ji její dětí, učiň ji vdovou.« Jak hoch dovede trochu mluviti, učí se zlořečiti a láti, pak se učí lháti, neboť lež je solí muže. Lháti jest zcela obecná vada; jmenovitě jsou Arabové cvičeni v tom, jak zakrývati pravdu. Tážeme-li se ho, odkud přišel? — »Ze zadu.« Když naň doléháme, řekne konečně: »Tvůj pokoj!«

Dívky fellahův vcházejí všechny ve sňatek, žádná nezůstává neprovdanou, každá připravuje sobě výbavu, pěkné šaty s hedvábnou ozdobou. Má-li sestru, dá ji otec prostě za jinou sestru za muže a vše jedním dnem odbyto. Věno jest při vyjednávání věcí nejdůležitější. Ženich při tom nebývá přítomen. Vzpomeňme na událost, když hledal Isakovi jeho otec Abraham nevěstu; poslal k svému příbuznému za tím účelem starého, zkušeného služebníka Eliezera. Bible nám svědčí, že kdykoliv si hledal syn sám nevěstu, bez ohledu na radu rodičů, obyčejně špatně volil. Jakub, Esau si tím své postavení zkazil. Staré paměti a předsudky dosud vládnou u fellahů. Nejbolestnějším se zdá, když vzal si chudobný muž ženu silnou, pracovitou a tato vydělala jemu svou těžkou prací za krátkou dobu tolik, že mohl si vzíti jinou, mladší a milejší ženu! Moslem může míti čtyři manželky, jak známo. Platí i splátkami; tak mežidije t. j. asi dolar měsíčně. Což když otec umře a bratří úmluvy neuznají! Rozvod děje se slovy: Já tě třikrát propouštím. Při svatbě provázejí ji závojem zahalenou k domu ženichovu. Mužové jsou na místě, kde se mlátí. Pak je hostina, při níž vybírají. Vybrané částky peněz hlasitě vyvolávají, ale dvakrát, třikrát zvětšené a svolávají na dárce požehnání.

Náboženství fellahů jest na starých pohanských zvycích a pověrách založený mohamedanism. I když byli Israelité vládnoucími zemí Palestinou, udržela se místy modloslužba. Israelité bývali k ní často sváděni.

Arabové se r. 637 usadili v městech, nechali venkov původnímu obyvatelstvu a jen mu vnutili Islam. Z Islamu fellahové vědí arciť málo. Když se obrací při svém odříkávání známých modliteb k Mekce, ke Kibla, domnívá se, že tím již je celým Moslimem. Někdy, jsou-li vzdáleni od měst, nenavštěvovali-li škol, neznají ani svých modliteb, nezachovávají dne pokoje, jsou jako pohané. Vymlouvajíť se jako Beduiné: My se nemodlíme, neboť umývací vodu pijeme; my nedáváme almužnu, neboť o ni prosíme; my se nepostíme v Ramadanu, neboť se postíme celý rok; nekonáme pouť do Mekky, domem Allaha jest svět. Na výšinách střední a jižní Palestiny vidíváme četné »weli«, malé kopulovité domky, a u nich obyčejně zelený strom. Ten jest považován posvátným; nitě a hadříky jsou na něm zavěšeny jako dary neb památky zanechané světci, který jest tu pochován. Tak to bylo již za prvních dob. Mojžíš přikázal již, aby oltáře pohanů na horách vyvrátili, pomníky, sloupy jejich porazili, spálili jejich háje, ohněm zničili i jména bohů na jejich posvátných místech. Dosud jsou háje, kde venkované se domnívají, že v nich vládne skrytá moc, že je chrání jakýs duch. Tam dávají své pluhy a nářadí, neboť tam jsou jistější než na domácím dvoře. Prorokům Starého Zákona připisují ochranu některých krajů. »Nebi Daud« t. j. David prorok, má nedaleko Jerusalema posvěcené místo na výšině: tam jest skříň, již jmenují hrobem Davidovým, k níž četně putují. Tam přivádějí ještě beránky, aby si vyprosili to neb ono, a míní, že prorok David přímluvou svou jistě prosbu jejich vyplní. Beránka toho v některých případech zabíjí a rozdílejí chudým. Každá obec má svého světce — bývá to *derviš* (to slovo znamená žebráka, jenž chodí od dveří ku dveřím). Toho považují mnohdy za potomka Muhammedova, proto nosívá zelený turban. Dle tamního názoru jest mysl idiota, nevědomce, nerozumného člověka v nebi, a on není zodpověden za to, co na světě dělá. Někdy se nevědomcem, šíleným jen staví, chodí roztrhaný, špinavý; směšný oděv a chování blázna jest dobrým znamením takového muže. Postavení jeho jest na Východě dosti dobré. Může si vše dovoliti — aby pozornost na se upoutal, dělává si nožem a jinak rány ve tvářích, na rukou a jinde. Tak to činili služebníci Baalovi.

Když chtějí oslavovati nějakého světce, sejde se více dervišů v noci mezi čtvrtkem a pátkem na »makám«, posvátné místo. »Svatí« mužové budí svými obřady zesnulého světce. Ten zůstává neviditelným, ale dívá se rád na poctu, kterou mu shromáždění připravuje. Vůdce dervišů počne volati: »Alla daim Alla« (Bůh, stálý Bůh), při čemž všichni nahýbají těla ku předu, mávají rukama a stále větším hlasem totéž opakují až nemohou. Pak volají: »Alla chajj!« (Bůh jest živý) — pak toliko »Chajj«

neb »hu« (on). — A nyní počnou vyháněti z místa každého, kdo se jim zdá býti nečistým, tedy i cizince.

Neustávají, až unaveni a zemdleni padají na zem — sbírka peněz nebývá při tom opomenuta.

Příbytky mrtvých.

Staří Semité věřili v záhrobní život. Když jim bylo lze, připravili mrtvému *dům* (Is. 14., 18.), *dům věčný* (Kaz. 12., 5.), který zvali i domem *shromáždění všech živých* (Job. 30., 23.); tak jmenujíť hroby svých zemřelých. I Egyptanům byla mumiová schránka »schránkou živého«. Oni se domnívali, že se člověk vrací do původního těla a že v něm žije. Pohané dávali do hrobů i jídla (Egypťané tam někdy psali poukázky na jídla, jídel však nedali) a mnohé předměty, jimiž by se zemřelý bavil neb jimiž by ve svém obvyklém zaměstnání pokračovati mohl. Babylonští svádívali na některých místech do města mrtvých (ki-makh: široké místo) *živou vodu,* aby mohl zemřelý uhasiti svou žízeň, neboť »prach« snad jemu byl jediným pokrmem. Jindy arciť zase odváděli z hrobů vodu, aby byly v suchu. Dle toho, jak si jednotliví národové představovali onen posmrtný život, řídila se i jejich péče o uchování mrtvoly a o hrob.

Zákony Boží u Israelitů nesou se sice k přemnohým okolnostem a poměrům života lidského, o tom však, jak by bylo pohřbíti mrtvolu, přímého přikázání ve Starém Zákoně nebylo. Zde ponecháno vše obecnému zvyku: ustanovení o »nečistotě« mrtvoly ovšem samo již ukazovalo, že jest mrtvého co nejdříve pochovati tak, aby se jím žádný živý pak nestával levitsky nečistým (Num. 19., 11.—14.). Jiné příkazy a zákazy sv. Písma hledí pouze k tomu, aby se vyvolený národ neoddával v zármutku nad zemřelými zvykům pohanů a modlářů. Každý Israelita pečoval, aby byl dobře pochován a přiměřeně oplakáván. Dle starších písní Beduinů bývaloť to též péčí starých válečných hrdinů; nosívali někteří s sebou úmrtní roucho (košili, rubáš), když šli do nebezpečí. Když se bylo Arabovi, jenž byl rukojmím, dostaviti za přítele na popravu, přišel v rubáši, přinesl si vonné látky k pomazání mrtvého těla, ano i o žalostící ženu sobě se postaral.

Máme-li příležitost seznati způsob, jakým se projevuje bolest nad úmrtím u nynějších Arabů, jak si počínají při pohřbívání, vzpomeneme si při tom na mnohé výroky sv. Písma, jež staré zvyky podobně líčí. Někdy se zdá, jako by se lidé, kteří se při umírání aneb po úmrtní zprávě v domě zemřelého sešli, spíše radovali než truchlili. U některých bohatších rodin jsou podávána jídla těm, kteří přicházejí vysloviti soustrast a podati

útěchu, a tu se ovšem stává, že se jich sejde velmi mnoho a že se oddávají jídlu, při němž zármutku poněkud zapomínají. Zaslechneme-li však jejich nářek, pak poznáme, že jim hostinou skutečný zármutek nezašel.

Když umírá někdo v domě, scházejí se sem přátelé a sousedé domu. Po úmrtí jeho naříkají ženy v domě, na střeše a venku. Nejbližší příbuzní natrhávají ještě dosud nahoře svá roucha a volají obyčejně »O ztráty mé! již nejsem ničím bez tebe!« Někde si zastřihávají trochu vlasů (Jer. 7., 29.). Ženy mívají v některých místech zvláštní smuteční roucho, v němž přicházejí do domu smutku a v němž doprovázejí průvod. Při tom naříkají hlasitě, někdy se vrhávají nejbližší truchlící i na zemi, tanec bývá pořádán ženami v tom vycvičenými. Hudby při tom vždy nebývá, jako v Písmě sv. připomenuto (Mat. 9., 23.).

Některé výkřiky jsou rýmované a ve verších. Při úmrtí otce volají ženy: »Vychovávejte naše dítky, u Boha, buďte milosrdni k nim! Snad obrátí se čas a povede nás zpět k nim.« U mladíka bývá slyšeti: »Kávo, ty z Mokka, kde je ten, kdo tě roztloukal? Klisno čtyřletá, kde je tvůj jezdec?« Jiný zpěv: »Když byl Job trápen, jaká byla Jobova vina? Kdo je trápen, trpělivě ať vydrží to, co je (mu) psáno.« Jsou arciť též zpěvy důstojnějšího obsahu. Nářek žalostný slyšeti i u hrobu a v pozdějších dnech po úmrtí při návštěvách hrobů.

I za Pánem kráčelo na poslední cestě mnoho žen, jež cítily s ubohým Odsouzeným útrpnost. Sv. Lukáš připomíná, že se bily v prsa a zpívaly žalostné zpěvy (Luk. 23.). Mohamedánské ženy ku hrobům při pohřbívání nejdou.

Když pobíjel Herodes nevinné dítky Betlemské, panoval v tom místě zajisté veliký zármutek. Deset, snad dvacet pohřebních průvodů procházelo denně, aby odnášely mrtvoly dítek blíže k hrobu Rachel. Nářek nepřestával a ozýval se daleko k okolním výšinám. Rachel přidala se k plačícím a proto uvádí tu sv. Matouš slova Jeremiášova: »Na horách (v Rama) slyšán jest křik, mnoho nářku, pláče a bědování. Rachel oplakává své dítky a nedává se potěšiti, neboť jich není« (Jer. 31., 15.).

Děti si někdy hrávají na pohřeb tak, jak dovedou hráti si i na svatbu. Za jasných měsíčních nocí scházívají se na některém nádvoří neb veřejném místě, jedno dítko představuje mrtvolu, a za mnohých zpěvů a tleskání nosí je pak ostatní po vesnici. Tak lze tento zvyk zříti v Nazaretě. Když řekl Pán: »Komu tedy přirovnám lidi pokolení tohoto, a čemu jsou podobni? Podobni jsou dětem, kteréž na náměstí sedí a jedny na druhé volají, říkajíce: Pískaly jsme vám a neskákaly jste, žalostně jsme naříkaly vám a neplakaly jste (Luk. 7., 31.) — snad naráží na to, jak se děti neshodly, mají-li hráti právě svatbu či pohřeb.

Mimochodem přidáno budiž, kterak si líčí nazaretské dítky ve hře svůj zármutek. Dívce, kterou si ostatní dítky vybraly,

vezmou vše; ona pláče, křičí, pak se jí táží: »Co děláš, Peninna (perlo), jsi-li ve smutku?« »Nechci, abych rmoutila. Mé slzy jsou černidlem, prsty jsou pérem, papírem jsou mé ruce a na ty píši, co mne trápí!« »Co děláš, když jsi šťastna?« »Směji se, mám dobrou barvu.« »Co děláš, když se nudíš?« »Vyhledám vás a tu není nudy!«

Židé nám zanechali málo starých stavebních památek. Jejich domy zanikly, neboť neměly pevných, hlubokých základů. Za to však všude v zaslíbené zemi nalézáme *hroby* a zbytky hrobů. Egypťané hleděli připraviti mrtvým příbytek na věčné časy; v pevných pyramidách, v hlubokých skalních hrobech se jim to částečně zdařilo. V nich zachovaly se však pouze hroby a náhrobky králů a vznešených oné země. Israelité nemohli podobné pomníky budovati; jeskyně přirozené, neb uměle vytesané stačily jim úplně, neboť poskytovaly drahé mrtvole příbytek pevný a trvalý. Tak koupil Abraham, když přišel do zaslíbené země, jeskyni Makpela, aby byla rodu jeho pohřebním místem. Již tím, že tam byl s manželkou svojí pochován, upoutáno bylo jeho potomstvo k tomuto místu.

Malý model ukazuje obyčejné zařízení *skalního hrobu* v Palestině. Do hrobní jeskyně vede úzký a nevysoký *otvor*, který býval zavírán buď kamennými dveřmi, nebo byl zakrýván kamenem. U modelu jest spatřiti před otvorem *kulatý kámen*, podobný mlýnskému běhounu. Kámen mívá váhy i šest centů. Když jest svalen k otvoru, zakrývá jej tak, že tam nemůže nikdo vejíti. V pravo i v levo bývá pak jako ve žlabu nakloněná plocha, po níž lze kámen vyvaliti vzhůru. K tomu bylo ovšem třeba dosti značné síly, které asi ženy, jež šly z rána ke hrobu Páně, neměly. Když jest kámen odvalen, podkládají pod něj klíny, neb jej zadržují dřevem, aby nepadl opět před otvor a hrob neuzavřel. Aby bylo uzavření hrobu zajištěno, dávali někdy i *pečeť* na hrob. Na otvorech hrobů egyptských v Thébách nalezena hlinka, jíž se též užívalo k zapečetění hrobů. Měkká hlína byla položena na hrob i na kámen a vytlačena v ní pečeť; pak se ihned poznalo, když byl hrob někým otevřen.

Někdy bývalo více pohřebních jeskyň vedle sebe a tvořily pohřebiště. Jedno z nich spatřujeme severně od Jerusalema, kde je zovou hroby králů. Králové judští byli pochováni na Sionu; tyto jmenované hroby obdržely své jméno teprve později, snad když tam byla pochována královna Helena z Adiabene, která přestoupila se svým synem k židovstvu a oddala se v Jerusalemě nazireatu a tu zemřela. I kolem hrobu Josuova v Tibne bylo více hrobů seskupeno. Bývaly však též hrobní jeskyně o sobě připraveny, jako ji měl Josef z Arimatie ve své zahradě. Zdvihneme-li svršek modelu, spatříme, jak byly mrtvoly v jeskyni ukládány. U tří stěn jeskynní komůrky jest připraveno lůžko pro mrtvoly. Někdy bývá tento »*loculus*« (místečko) vytesán ve

stěně rovnoběžně s délkou stěny, a tam se uloží zaobalená mrtvola jako na lavici ve výklenku. Někdy jest ze skály vytesána před stěnou lavice pro mrtvolu, která se na ni prostě položí; je-li toto místo prohloubeno, leží v něm mrtvola jako v sarkofágu. Prvého druhu jsou hroby v Tibne, kde byl i Josue pochován. Tam jsou též menší výklenky, v nichž bývalo i 200 svítilen, jež začernily svým světlem a kouřem celý hořejšek. *Kokim* byly dutiny ve skále přímo do vnitř stěn vytesané, do nichž se mohlo celé tělo hlavou vstrčiti; u nohou zakrýval tuto dutinu zasazený kámen s nápisem nebo bez nápisu.

I *hrob Páně* byl ve skále vytesán, jak připomíná sv. Mat. 27., 60. Josef z Arimatie si pořídil hrob ve své zahradě. Místo to bylo *za městem*, neboť v městě by byli nedovolili pochovávati mrtvoly, aby se jimi nikdo neznečistil. Ve skále byl *otvor*, snad kulatým kamenem uzavíraný (u sv. Marka 16., 1.—4. jest řečeno, že byl veliký). Otvor ten mohl býti asi půl druhého metru vysoký. Sv. Jan spěchal se sv. Petrem k hrobu Páně, když tam přiběhl »nachýlil se a uzřel prostěradla položená«. Díval se tedy směrem dolů (Jan 20., 4.—5.). Všeobecně se míní, že měl hrob Páně malou předsíň a v druhém menším prostoru byl při pravé stěně loculus, kam bylo tělo Páně položeno. Když vstal Pán z mrtvých, a apoštolové přišli ke hrobu, viděli, že byl jeden anděl u místa hlavy a druhý při nohou, kde leželo dříve tělo Spasitele (Jan 20., 12.). Patnáct set let kladlo podání hrob Páně na ono místo, kde stojí v chrámu Božího Hrobu v Jerusalemě malá kaple vzkříšení o dvou malých prostorách. Skála hořejší byla již ve 4. století odsekána; skála spodní, zvláště ona, na níž by bylo tělo Páně leželo, pokryta mramorovými deskami, aby ji poutníci nezuráželi a s sebou na památku neodnášeli.

Nejjednodušší způsob pohřbívání jest v Palestině týž jako jest i u nás. Do nehluboké jámy v zemi vykopané *spustí se* mrtvola (bez rakve). Aby nebylo tělo zemí tlačeno, zapouštějí nad mrtvolou do stěn větší kameny, které tvoří nad tělem jakousi střechu neb klenbu. Křesťané kladou je tváří k východu, mohamedáni k jihu, totiž k Mekce. Křesťané dávají mrtvému pod hlavu znamení pokoje, olivovou větvičku. Hrob bývá nahoře kryt většími kameny, aby se do něho nedostala dravá zvěř. Takové hroby bývaly *bíleny*, aby je každý z daleka viděl, a spolu aby se k nim poutníci jerusalemští nepřibližovali, by se snad neznečistili. Kristus Pán učinil zmínku o obílených hrobech, přirovnávaje k nim farisejské Israelity (Mat. 23., 27.).

V některých dnech po pohřbu dostavují se přátelé do domu smutku, aby *potěšili* truchlící. I k Martě a Marii tak přicházeli, když jim zemřel Lazar (Jan 11., 19.). Tehdy říkávají: »Blaho tvé hlavě a tvým dětem. Všichni lidé umírají, jdeme stejnou cestou. Netruchli, Bůh to tak učinil.« Aneb: »Zajisté

(od Boha) Božími jsme a k němu se zase vrátíme.« Mohamedáni bývají obyčejně klidnější mysli, poddávají se němě osudu. Čtyřicátého dne po pohřbu bohatších rozdávají někdy u hrobů něco jídla (vařenou pšenici); mohamedáni činívají tak každý čtvrtek.

Ač *Babyloňané* své zemřelé v některých dobách aspoň z části spalovali (podobně se to jeví i u Punů v Karthagu), přece obyčejem jim bylo *pochovávání* mrtvol. Mlékem, medem, olejem a solí hleděli mrtvolu před porušením uchovati; do hrobu jí dávali mnohé věci, i nádobí k pití, mísky s jídlem. Každý si přál ve hrobě *odpočinku*, a v nápisech vyslovovány hrozby těm, kteří by rušili pokoj pohřbeného. Jeremiáš (8., 1.; i u Barucha 2., 24.) předvídá, že »budou Babylonští vyhazovati kosti židovských králů, kněží a proroků z hrobů, a že je na slunci rozházejí«. Vidíme nyní, jak málo pokoje se tu babylonským a egyptským hrobům dopřává. Dříve je plenili, aby z nich vybrali drahocenné věci, nyní je otvírají, aby z nich vybrali všechny starožitnosti. Kosti, mumie králů, jsou předmětem zkoumání, ale též i zvědavosti, vystaveny v museích.

Egyptanům bylo *srdce* člověka sídlem života. Chtěl-li mrtvý vstáti a znovu žíti, potřeboval k tomu ovšem srdce. Aby nemohlo srdce tělo opustiti, dávali do mumií umělá srdce, hnědé kaménky, neb obrázky nádoby, v níž se balsamované srdce chovalo, neb větší obrazy skarabeů, na nichž byla znamení život dávající.

Boží domy. Svatostánek a chrám.

Když spatřovali lidé ve svém klamu v předmětech přírody své bohy, když jim byla bohem skála, kámen, strom, věděli, kde jejich bůh přebývá a tam jej ctili. Ctili-li však boha nějakého, jehož si představovali sídlícího v nebesích neb ve hvězdách, tu ovšem mu nemohli postaviti na zemi příbytek; ale vyhledávali vyšší místa, a na horách jej uctívajíce domnívali se, že jsou svému bohu blíže. Kananejští měli taková posvátná místa; a mnozí z Israelitů byli časem sváděni a svedeni, že vykonávali bohoslužebné obřady proti Božímu rozkazu na oněch výšinách.

Když si boha představovali jako člověka, následovalo z toho přirozeně, že mu připravovali na zemi nějaký příbytek, ať tu byl něčím zastoupen a představen nebo nebyl. Příbytku bylo třeba i proto, aby se tam věci k častější bohoslužbě nutné uschovávaly, chránily a udržovaly. Jak v Assyrsku, tak v Egyptě býval obraz božstva umístěn v nejvnitřnějším oddělení chrámu v nějaké skříni. V Egyptě stávala komnata božstva za sloupovou síní, v ní byl obraz boha, ženy jeho a dítka; tam stály též posvátné lodky, v nichž za zvláštních příležitostí boha vynášeli. Chrám

egyptský mohl se zdáti Israeli důstojnou budovou pro božstvo. Když měli stavěti pravému Bohu stan a dům, udán jim byl onen způsob, jenž se jim již z Egypta zamlouval a líbil. V rozkazech svých bral Bůh ohled na zvyky a city lidu vyvoleného.

Ze semitských chrámů zachována nejlépe mekkánská kába. Pájíť o ní, že pochází od Adama aneb aspoň od Abrahama a Ismaela, že jí i Šalomoun znal. Ve zdi krychlového stavení jest černý kámen, který poutníci zvláštním způsobem pozdravují. V dobách před Mohamedem bylo tam velké množství model, praví, že jich bylo 365, na každý den roku jedna. Model, původní vzor toho chrámu, jest prý v nebesích. Jaká byla první svatyně Israelitů?

V naší sbírce jest dřevěný model *hebrejského svatostánku*, jenž byl Israelitům prvním domem Božím. Jakub jmenoval sice místo, kde se mu Bůh ve snách zjevil (Gen. 28., 19.), též Bethel, t. j. *dům Boží*, avšak tam nebylo zvláštní chrámové budovy; pouze kámen, který postavil Jakub a pomazal, naznačoval ono posvátné místo. Svatostánek Hebreů byl stavěn dle rozkazů, které dal Hospodin Mojžíšovi; mohli bychom tedy říci, dle obrazu nebeského. Pravilť Bůh: »Jakž já ukazuji tobě obraz stánku a obraz všech jeho nádob, tak uděláte to.« Tím není řečeno, že byl dán Mojžíšovi skutečný plán, dána mu byla spíše idea, obraz do jeho mysli, a dle ní on poroučel stavěti.

Sídlo Boží na zemi jevilo se Israelskému lidu způsobem zvláštním. Když totiž vystoupili Mojžíš s Aronem a se zástupci Israele na Sinaj (Exod. 24., 10.), tu viděli Israelského Boha. »A pod nohama jeho bylo jako dílo z kamene safírového, a jako nebe, když jest jasné« (podobné nebi čistotou). Dříve se ukázalo ono místo jako mrak, jenž pokrýval vrchol Sinaje, odkud vyrážel oheň; lid se bál. Nyní vidí sídlo Boží, jakoby bylo z průhledného safíru, čisté jako slunečné nebe, když je bez mráčku. I u Ezechiele jmenuje se při zjevu Božím safír; trůn byl jako safírový kámen, a na tom byla podoba lidská, od beder vzhůru jako elektron světlá, od beder dolů jako oheň a lesk kolem něho jako duha v době deště (Ezech. 1., 26.—28.). Israelité neměli žádného výrazu k označení nebeského »modra«, proto užívali k tomu přirovnání se safírem (lazurem); modro safíru jest modro nebes, na němž trůní Bůh. Svaté město bude založeno na safírech (Isaiáš 54., 11.). Modro nebeské malovali si Egypťané na mnohých stropech; v něm jsou žluté hvězdy. Každý chrám představoval jim údolí Nilu. Podlaha připomínala jim zemi, z níž vyrůstali rostliny, stromy (lotos, palma) jako sloupy do výše; na stěnách byly pouze namalovány.

Velebný byl onen zjev Boží. Krásným a vzácným byl pak i stánek, který lidé Bohu na zemi připravili. U Egypťanů představoval chrám Nilskou zemi; u Israelitů značil stánek Boží více; značil jim nebe na zemi!

I. Svatostánek.

Čím byl Israelitům svatostánek? Již pojmenování jeho nám ukazuje, že byl *příbytkem*, v němž bydlila šekhina t. j. sláva Boží (oblak, jenž ji obsahoval a představoval). V tom smyslu řekl Bůh ústy Mojžíše: »Chci přebývati mezi syny Israelskými« (Exod. 29., 45.). Israelité neměli po čas putování po poušti pevných, stálých příbytků; bydlili jako kočovní Arabové ve stanech. I příbytek Boží byl »stanem«, který mohli snadno složiti, přenésti a kdekoli znovu postaviti. Byl stanem úmluvy, *setkávání se*, stanem, v němž se scházel, setkával Bůh se svým lidem, aneb aspoň se zástupci tohoto lidu, neboť sám tak pravil (Ex. 25., 22.): »Tam budu přicházeti k tobě a s tebou se stýkati z místa slitování« (slitovnice). Že měl býti tento stan i stanem *zjevení* Božího, zjevování vůle Boží, je jisto; neboť tam přijde Bůh, aby »mluvil o všem, cožkoli by poručiti chtěl synům Israelským«.

Jiné chrámy bývaly *shromáždiští* lidu. Tak víme ze Samsonových dějin, že byl Dagonův chrám v Gaze shromáždištěm lidu jako prostranná mešita. Svatostánek jím nebyl, neboť nebyl veliký; lid stával »u brány stánku úmluvy« pod širým nebem. Svatostánek choval v sobě archu úmluvy, která měla svědectví, výraz vůle Boží na dvou deskách napsané; proto měl též jméno »stánek *svědectví*«. Bůh určil místo, kde má státi: uprostřed lidu. Rovněž určeny byly i rozměry a látky, z nichž bylo jej stavěti. Lid obětoval zlato, stříbro, měď, plátna, dříví akaciové, olej, drahokamy. Ano přinášel toho takové množství, že tomu Mojžíš pak bránil, prohlásiv: »Muž ani žena, žádný nepřinášej více obětí k svatyni. I zabráněno jest lidu, aby nenosili« (Exod. 36., 60.). Spočítáme-li uvedené dary v přibližné ceně, měl svatostánek cenu šesti milionů korun, neboť tolik ceny mají zaznamenané dary.

Svatostánek sám, jenž stál v ohrazeném, obdélném nádvoří, jeví se nám dle modelu jako obdélná stavba o třech prkenných neb dřevěných stěnách. Nad těmi zvedá se střecha, podobná střechám našich domů; sestává z několika krovů, krytých pokrývkami a svrchu i kožní. Z jedné strany (na východní straně) byly sloupy, na kterých visely záclony neb koberce, jimiž byl uzavřen vchod. Celý stánek měřil asi 16 *m* zdéli a měl pouze kolem 5 *m* zšíři. Sloužil pouze k tomu, aby tam byla uchována archa úmluvy a kněží tam konali nekrvavé oběti.

Stavba svatostánku byla v devíti měsících provedena. Na začátku druhého roku od doby, kdy vyšel Israelský národ z Egypta, byl svatostánek svěcen (Exod. 40., 17. a 34.—38.).

Nádvoří neb *ohrada stánku.* Svatostánek byl ve středu stanů Israelských. Byl chráněn pro svou svatost před zneuctěním již tím, že měl kolkolem ohradu neb nádvoří. Toto tvořilo jaksi dva čtverce vedle sebe, bylo tedy obdélné. Ohrazeno sloupy,

mezi nimiž byla zavěšena plátna; bylo od východu k západu o 100 loktech délky (1 loket asi 465 milimetrů; jiný ovšem i 525 milimetrů), od severu k jihu pouze 50 loket. Sem se tedy lid vejíti nemohl. To bylo místo určené kněžím a jejich služebníkům při starozákonních obřadech. Na východní straně bylo 11 dřevěných sloupů (počítáme-li oba sloupy rohové) z akaciového dřeva. Mezi pěti z nich visela vzácnější bílá plátna, v něž byly vetkány barevné niti. Ta se buď vytahovala neb odhrnovala, aby mohla zakrývati 20 loket široký vchod do nádvoří. Sloupy, 5 loket zvýší, stály připevněny kovovými kůlci a provazy; nahoře byly opatřeny kovovými hlavicemi (pokrytými stříbrem), s nichž na hřebech visela plátna, jimiž ohrazeno bylo celé nádvoří dokola. Na delších stranách bylo po dvaceti sloupech. Mínilo se, že bývaly tyto sloupy zaráženy do země kovovými hroty, u spodu sloupů připevněnými; avšak na poušti, v písku, by se tak sloupy upevniti nemohly.

Uprostřed nádvoří, tedy mezi vchodem a svatostánkem, stál *oltář*. Za ním byla blíže k svatostánku větší kovová nádoba čili *nádržka na vodu,* v níž si umývali kněží před službou ruce a nohy. Oltář se jmenuje oltářem celotných obětí; i »kovovým (měděným) oltářem« jej nazývá (Ex. 38., 30.; 39., 39.). Kostra jeho byla z akaciového dřeva, pokrytého mědí. Na čtyřech stranách vycházel oltář v *rohy*. Dle znázornění oltářů assyrských tvořily rohy tyto pouze malý, nevysoký výběžek na každém úhlu. Dle Ezechielova oltáře měl by oltářní roh dvanáctinu celé výšky oltáře (Ezech. 43.). O těchto rozích oltáře mluví Mojžíšovy knihy velmi často; zvláštní důležitost mají při svěcení kněží (Ex. 29., 12.), při obětech za hříchy a v den smíření (Lev. 4., 18. a 16., 18.). Dle toho nesloužily asi pouze k tomu, aby se na ně uvazovala obětní zvířata, jak aramejský výklad a Akylas k verši 27. žalmu 117. tvrdili. Oltářní rohy staré desky z Teima jsou zahnuty jako volské rohy; proto mínili někteří, že jsou ještě památkou na egyptskou modloslužbu a ctění býka. Roh zvířat značil sílu; i zde mohla jím býti naznačena síla, jež z oltáře, od Boha vychází. Při tom dlužno míti na zřeteli, že u Israelitů i rohy domů, úhly polí, rohy šatů (s třepením) zvláštní měly důležitost. Oltář měl 5 loket do čtverce a byl 3 lokte zvýši. Schodů u něho nemělo býti (Ex. 20., 26.); přistupovalo se k němu tedy nejspíše po nakloněné ploše. Poněvadž byl zvýši muže, bylo třeba, aby byl kolkolem ochoz, na němž by kněží mohli státi, vše na oltáři chystati, čistiti oltář a p. Krev stékala pod oltář, proto bylo u spodu kovové mřížoví, jímž protékala krev a litby. Na oltáři byly i kovové kruhy, do nichž vkládali Levité tyče, aby mohli oltář na cestě nésti (Exod. 27., 1.—8.).

Oltář se stal posvěceným a svatým krví a mazáním zvláštního oleje. Krev obětních zvířat se vylévala u spodu oltáře, někdy se jí potíraly i rohy oltáře. Tím nabývala krev obětní

z oltáře svatosti a tělo zvířete se posvětilo tak, že se mohlo dáti na oltář. Oltář byl i útočištěm, kdež vražedník mohl nabýti ochrany. Na oltáři udržovati bylo stálý oheň (Lev. 6., 13.). Za oltářem spatřuje se malý model měděné nádoby, v níž byla voda (Exod. 30., 17.—21.; 38., 8.). Zvláštní jest ona poznámka, že byla ona nádoba ulita ze zrcadel, které přinesly ženy z Egypta a darovaly ku svatostánku. Chrám Šalomounův měl jednu velikou nádobu (moře) a deset menších. Vody bylo tu velice potřebí kněžím a služebníkům, aby mohli čistí přibližovati se k Bohu (2. Par. 4, 6.).

Krytba svatostánku. Svatostánek jest v Mojžíšově knize dosti podrobně popsán. Jsou tam udány rozměry, látky, ozdoby svatostánku; avšak snad právě proto dočkala se tato část velmi mnohých různých výkladů. Vždyť ony podrobnosti nejsou přece tak jasně udány, aby nám nahradily obraz. Stánek byl v době, když byl popisován, úplně znám a proto nebylo třeba vše jednotlivě líčiti a udávati; nám tím však leccos zůstává nejasným. Písmo sv. dí, že byl kryt *čtverou pokrývkou.* Obyčejné stany kočovníků bývají kryty těžší, pevnou látkou, z kozí srsti setkanou (zřídka kožÍ); svatostánek měl vzácnou pokrývku spodní z jemného plátna, v němž byly modré, purpurové a červené niti, a vyšity i obrazy andělů (cherubů). I na pokrývce při modelu jest to naznačeno. Exod. 26., 1. dí: »*Učiníš mi příbytek* (miškan) *z desíti čalounů.*« Jako býval jindy Bůh představován obklopen anděly, tak i zde jest jeho sídlo obklopeno cheruby na čalounech vyšitými. Z toho, že byla tato vnitřní pokrývka tak drahocenná a krásná, lze právem souditi, že ji bylo viděti netoliko na stropě, ale že i kusy po dřevěných stěnách svatostánku splývající nebyly zakryty. Visela-li po vnitřních stěnách, zakrývala pak zlato dřevěných stěn; spíše však splývala po zevnějších stěnách svatostánku a zakrývala tam holé dřevěné stěny. Z líčení Pentateuchu by plynulo, že byly tři stěny svatostánku sestaveny ze silných dřevěných desek, prken akaciového dřeva. Každá deska byla $1^1/_2$ lokte zšíří, 10 loket zdélí (jak byla stěna vysoká) a snad $^1/_2$ lokte ztlouští. Desky stály zaraženy kovovými držadly (jadoth = ruce) od země vzhůru a byly držány kolkolem tyčemi, zasazenými do zlatých kruhů, jimiž byla každá deska na třech místech opatřena. Někteří míní, že desky ony nebyly massivní, že každá kereš (deska) byla jen rámoví, uvnitř zlatem pokryté, jež dovolovalo viděti z vnitra svatostánku čaloun venku po stěnách visící. Pak by byl ovšem celek též lehčím a snáze bylo svatostánek přenášeti neb převážeti.

Mekkánská Kaaba bývá kryta drahocenným kobercem; rovněž byl snad i celý svatostánek čalounem zakryt. Ostatní pokrývky kryly stánek proti dešti a větru; byly z látek jednodušších. Na modelu jest to ovšem představeno tak, jakoby nad

svatostánkem na sloupích bylo střechové trámoví, a na tom byly položeny ony pokrývky. Praktickým by to zajisté bylo; v Písmě svatém to však dosvědčeno není.

Druhá pokrývka byla ve svém celku i delší i širší. První sestávala z 10 čalounů, z nichž byl každý 28 loket dlouhý, 4 lokte široký. Všechny dohromady daly čaloun 40 loket široký, který mohl tedy tvořiti strop i střechu Svatyně a Nejsvětějšího, a krýti zadní (západní) stěnu. Byly z toho sešity dva kusy a padesáti kroužky a petlicemi spojeny nad místem, kde se dělil stánek na Svatyni a Nejsvětější. Druhá pokrývka byla z kozí srsti a sestávala z 11 kusů, z nichž byl každý 30 loket dlouhý a 4 lokte široký. Tím se utvořila pokrývka 44 loket široká, na dva velké kusy rozdělená. Nad vchodem se založila o půl lokte, pak mohla tvořiti strop Svatyně i Nejsvětějšího a přikrýti zadní stěnu svatostánku; délkou svou přikrývala i stěny vedlejší, aneb byla dále od stěn na kůly přidržována, aby po ní déšť stékati mohl. Čaloun na mekkánské Kaabě je na koncích zatížen kovovými kruhy, aby pěkně dolů splýval.

Třetí pokrývka byla z koží beranů, červeně zabarvených. Jak ta byla veliká, není známo.

Čtvrtá byla modré barvy a též kožená, kůže vzata snad z velikých vodních zvířat Červeného moře (Halicorus tabernaculi). Snad byly tyto poslední pokrývky pouze nad částí Nejsvětějšího.

Svatyně a Nejsvětější. Stánek byl rozdělen na dvě oddělení. Východní část, 20 loket dlouhá, 10 loket široká a vysoká, jmenuje se Svaté místo neb *Svatyně.* Část k západu ležící, která zabírala krychlový prostor, zvala se *Nejsvětějším.*

Vchod upraven byl na východní straně mezi pěti sloupy. I tyto sloupy byly z akaciového dříví, stály na kovových (bronzových) podstavcích, měly dle Ex. 26., 36.; 36., 37. zlatem kryté hlavice; dle 26., 37. byly celé zlatem obloženy. Na jejich hlavicích byly zavěšeny záslony jako u vchodu do nádvoří. Mezi Svatyní a Nejsvětějším byly čtyři sloupy, zlatem kryté, jež stály na stříbrných podstavcích. Na nich byla zavěšena záslona, *paróketh* zvaná, na níž byly též obrazy cherubů jako na první pokrývce stanu, a ta dělila svatostánek a tvořila stěnu mezi Svatyní a Nejsvětějším. Zajímavo je, že v Babylonsku nazývá se schránka modly v nejvnitřnější komnatě též podobným jménem, totiž »*parakku*«.

Do Svatyně mohli vcházeti kněží i levité. Bývaly zde pouze ty osoby, jež vykonávaly nějaký obřad. Půda neb podlaha snad byla urovnána a pokryta rohožkou neb koberci. Na stěnách bylo zlato, a obrazy cherubů na pokrývce a na záslonĚ. Světla denního tu nebylo, než když se odhrnuly neb vyzdvihly záslony u vchodu. Josef Flavius poznamenává, že vypadal stánek jako trojhran; dle toho by byl prostřední sloup vchodu vyšší (15 loket).

Po pravé straně stál ve Svatyni *zlatý stůl.* Byl z akaciového dřeva a pokryt zlatem; kolkolem šla zlatá ozdoba (v řeckém: věnec), snad jako vinutý ozdobný okraj neb římsa. Na Titově oblouku jest vyznačeno na ukořistěném stole dvé trub proti sobě. Byl 2 lokte zdélí, loket zšíří a $1^1/_2$ lokte zvýší. Nazývá se »stůl přítomnosti«, »stůl předkládaných chlebů«. Každé soboty kladli naň kněží dvanáct nekvašených chlebů ve dvou řadách. K tomu dávali trochu kadidla. *Chleby* snad připomínaly, co denně a stále od Boha máme. Z nejpotřebnějšího daru Božího, z chleba, dávali kmenové Israelští (12) díkem tyto chleby před tvář Boží; tím se stávaly posvátnými a pouze kněží mohli je pak po týdnu v obvodu svatostánku pojídati. Kdysi přišel David se svými soudruhy do Nobe, a hladov žádal na velekněze něčeho k jídlu. Ten neměl ničeho než těchto chlebů, a když se byl otázal, jsou-li levitsky čistými, dal je Davidovi a soudruhům. V Babyloně obětovali též sladké t. j. nekvašené chleby svým božstvům. Ta okolnost ukazuje, že bylo ono nařízení u Židů velmi staré. Kněží připravovali chleby tyto velmi pečlivě; dle podání bylo mouku jejich jedenáckrát čistiti.

Na levé straně stál *zlatý svícen* o sedmi svítilnách. Byl to stojan, z něhož vycházela na každou stranu tři ramena, každé z nich i se stojanem drželo nahoře svítilnu olejem plněnou. Ozdoby učiněny dle květů; motiv kalichu a květu opakuje se na stojanu čtyřikrát, na ramenech třikrát. Svítilny byly opatřeny knoty a obráceny k severu. Večer je rozsvěcovali, a dávaly světlo svatyni; odtud se dostávalo i vnitřního osvícení ducha milostí Boží. Samuel, jak známo, spával před svatyní a měl snad hlavně péči o toto světlo a o věčný oheň. Obraz sedmiramenného svícnu býval často na zdech synagogy, na svítilnách a j. Ve svatyni stál ještě *oltář kadidelný*, dva lokte zvýší při lokti zšíří a zdélí; z týchž látek jako stůl. Tam obětováno bylo kadidlo ráno i večer; kouřem kadidla naznačovány byly modlitby, jež vystupovaly k trůnu Božímu. Boží trůn byl na arše; oltář kadidla stál pak právě před záslonou, za níž byla archa úmluvy. V den smíření byly rohy i tohoto oltáře potírány obětní krví; tím snad byla spolu naznačena prosba za odpuštění i oněch hříchů a vin, jichž by se byli kněží ve svatyni v minulém roce dopustili. Záslona dělila svatyni od *Nejsvětějšího.* Nejsvětější nebylo kněžím přístupno; velekněz tam vcházel v den smíření a když se dožadoval u Boha rozhodnutí u věci pro celý národ důležité. Bůh dlel sice ve středu svého lidu, avšak lid neměl k němu takového přístupu jako v Novém Zákoně na oltáři a při přijímání Nejsvětějšího. V Nejsvětějším byla pouze *archa.*

Archa úmluvy podobala se skříni; byla dřevěná, zlatem pokrytá, opatřená ozdobou, víkem z ryzího zlata, na němž byli dva andělé (cherubové), též ze zlata spolu s víkem vyrobeni. Ve skříni byly dvě kamenné desky s hory Sinai, na něž napsal

Hospodin svým písmem přikázání. Odtud zvali archu »archou úmluvy«, »archou svědectví«, jež uloženo bylo v deskách, »trůnem Jahve«, neboť cherubové měli rozpjatá svá křídla snad vzhůru nad archu a tvořili sídlo, trůn Bohu svému. Víko archy bylo zvláště posvátné; bylo jako archa $2^1/_2$ lokte dlouhé, $1^1/_2$ lokte zšíří. Nazývali je Kapporeth, *slitovnice*, místo, sídlo slitování. Zde vznášel se oblak, jenž byl zřejmým znakem přítomnosti Boží. Slitovnice byla dle některých výroků podnožím Boha, jehož trůn jest v nebesích (1. Paral. 28., 2.). »Slitovnicí« zvali je snad proto, že odtud očekávali a přijímali důkazy a projevy milosrdenství a slitování Božího. U nohou archy byly čtyři zlaté kruhy, do nichž vloženy byly tyče. Když chtěli archu zdvihnouti, pokrývali ji jemným plátnem a jinými pokrývkami (Num 4., 5.—14.). Kněží i Levité ji nosívali; za zpěvů ji zdvihali, při zpěvu ji ukládali tam, kde jim oblak naznačoval (Num. 9., 17.—22.; 10., 33.—34.). Archa úmluvy měla, jak známo, u Israelitů velikou důležitost. Dokud s ní stálo kněžstvo v Jordanu, udržovala se v řečišti suchá cesta a Israel přecházel. Nosili ji kolem Jericha, když měly padnouti jerišské zdi. I do bitev ji ssebou nosili. V druhém chrámě (Zorobabelově) archy již nebylo. Baruch dí, že ji anděl skryl; Makkab. praví, že ji Jeremiáš na Mojžíšově hoře uschoval. Až do doby návratu Israele zůstane dle podání s ostatními svatými věcmi ukryta, pak se zase objeví.

Když byl svatostánek dohotoven, byl Mojžíšem *posvěcen* tím, že byly oltáře jeho pomazány posvátným olejem. Posvěcení se mu dostalo oblakem (šekhinou) přítomnosti Boží. Před tím ctili zajisté Israelité Boha svých otců asi na různých místech (v jiném stanu, jako Exod. 33., 7.); i v Egyptě na svého Boha nezapomněli úplně. Písmo svaté se však o tom nezmiňuje. Ani není připomenuto, kdo vykonávali před Levity posvátné obřady. Někteří míní, že to bylo v Egyptě výsadou kmene Manasses; důkazů však není. Na poušti přenášeli svatostánek, kdykoli jim bylo měniti místo ležení. V Kanaanu stála archa v Gilgal, mezi Ebalem a Garizim, pak v Šilo. Když ji Filištiné Israelitům vzali, zůstal svatostánek bez nejposvátnějšího předmětu, »sláva Israele odešla«, »Bůh zapomněl na stánek v Šilo« (Ž. 77., 60.). Stánek stál později v Nob, pak v Gibeonu; avšak teprve do nového stánku, Davidem na Sionu postaveného, přenešena byla archa úmluvy. Odtud dostala se do chrámu Šalomounova.

Jeden jest Bůh; jediné místo bohoslužby u Israelitů vyznačovalo tuto *jednost. Svatý* jest Bůh; ve svatostánku, v Nejsvětějším bylo sídlo Boží chráněno před zneuctěním. Odtud se hlásalo lidu: »Svatí buďte, neboť i já, váš Bůh, svatý jsem« (Lev. 19., 2.). Ve stavbě stánku jeví se soulad, vše bylo uspořádáno v pravé, libé souměrnosti. Čím blíže k trůnu Božímu, tím vzácnějších látek užito. Čtverec jest základem rozměrů stavby, tro-

jice základem rozdělení. I Nový Jerusalem »jest čtverhranný, jehož délka tak veliká jest jako šířka . . . dlouhost jeho, i širokost, i vysokost jest stejná« (Zjev. sv. Jana 21., 16.).

II. Chrám Herodův.

V bibli jest často řeč o *chrámu* Božím. Někdy jest jím míněn chrám Šalomounův, první dům Boží, který nahrazoval svatostánek, jindy tak jmenují chrám, který počal stavěti Zorobabel, který byl Makkabejskými opravován a Herodem nádherně a skvostně ozdoben. V žalmech a jinde lze někdy slova »dům Boží« a »chrám« i o svatostánku vykládati; v Baruchově knize značí též pouze místo, kde chrám stával.

Šalomounův chrám byl pro krásu a nádheru veleben a oslavován jako div světa. V šestém století př. Kr. byl zbořen a na jeho zříceninách vystavěn chrám druhý, který nás více zajímá, poněvadž v něm býval i náš Spasitel. *Herodův* chrám viděl našeho Spasitele, v něm Zachariáš přinášel oběť kadidla a spatřil zjevení anděla, tam byl Kristus jako dítko Bohu představen, tam seděl mezi zákonníky, na cimbuří tohoto chrámu byl zlým duchem pokoušen, odtamtud vyháněl prodavače a peněžoměnce, když zneuctívali posvátné to místo. Mnohé příběhy vážou se k tomuto chrámu, proto jest model jeho k vysvětlení a objasnění dějů biblických prospěšný.

Josef Flavius viděl jerusalemský chrám v onom stavu, v jakém byl v dobách po Kristu Pánu. On velebí jeho stavbu a dí, že byl každý, kdo jej poprvé spatřil, unesen a oslněn jeho leskem. Chrám se prý bělel mramorem, zářil na střechách zlatem (byly prý tam zlaté hroty, aby holubi a ptáci tam nesedali) a j. v. Herodes se chtěl Židům zalíbiti, proto počal chrám tak nádherně opravovati.

Rozdělení u chrámu bylo jako při svatostánku: *Nejsvětější, svatyně a nádvoří.* Z praktických příčin a z potřeby přidány k tomu některé stavby, rozšířena a rozmnožena nádvoří. Ač byly rozměry chrámové větší než při svatostánku (Nejsvětější a svatyně dvojí délky a šířky), přec zůstávala stavba svatyně i tu malou, neboť nebyla určena pro shromáždění lidu. Lid mohl státi na rozsáhlých nádvořích, a jest vypočteno, že se na nádvoří Herodova chrámu vešlo 210.000 lidí. Plocha, na níž chrám stál, jest dosud dobře známa a určena. Nyní ji zovou *haram-eš-šerif* (vznešený okres). Herodes ji rozšířil a získal plochu, jež byla ještě jednou tak velká jako prostora určená pro Zorobabelův chrám. Se tří stran učiněny vysoké podezdívky, prázdné prostory mezi skálou a zdmi buď vyklenuty neb vyplněny a tak získána plocha, jejíž strany obnášejí 300—500 *m*. Základy jdou na jihovýchodním rohu velmi hluboko; teprve 30 metrů pod

nynější půdou nalezena v onom rohu základová skála. K tomu užíváno již v Šalomounově době velikých kamenů; jmenovali je kameny »válenými« (ač to lze i jinak vyložiti), snad proto, že je na kulatých dřevech k staveništi váleli. Snad jsou tu ještě kameny z doby nejstarší; mohly by to býti ony, které se nalézají u spodu, a na nichž se tu a tam nalezly značky — nejspíše značky kamenníků fenických. Za Šalomouna pracovali na stavbě chrámu též zruční dělníci, vyslaní králem Syrským, Hiramem (3. Kr. 5., 17.—18.). Nynější Židé navštěvují *zeď*, která stojí ze starých dob na západní straně výšiny hory Moria (chrámové hory). Tam naříkají nad zbořením chrámu a projevují svá přání a své naděje. Zeď nářku jest zajisté stará; snad pochází z římských dob, tedy z doby Herodovy, snad jsou kameny, jichž při ní užito, ještě starší. V nynějších zdech městských a chrámových lze dobře pozorovati vrstvy různých stavebních dob. Na starých objemných kamenech sedí pravidelné, menší kameny doby římské; mezi drobnější zdí arabských a křižáckých dob jsou ovšem též zasazeny kameny veliké, staré, z jiných dob a z jiných staveb. Řekl sice Pán, že nezůstane kámen na kameni (Mar. 13., 1.—2.), avšak to bylo řečeno o stavbě hořejší. Když chtěl Herodes opravovati chrám, báli se Židé, že jej zboří a že pak nového nic nepostaví. Proto připravoval Herodes všechno k stavbě potřebné a pak bořil po částech; vždy tolik, mnoho-li mohlo býti za krátký čas obnoveno.

Od strany jižní vedly na chrámovou plochu schody, ve zdivu sestavené jako průkopem (tunelem). Od východu vedly sem schody ku krásné bráně; na straně západní byl most, jímž se chodilo z hořejšího města ku chrámu; základ oblouku toho mostu dosud ze zdi vyčnívá.

Herodes učinil kolem celé chrámové plochy krásná, krytá *sloupořadí;* na straně jižní byly tři řady sloupů; tam bylo královské sloupořadí, na ostatních stranách bylo po dvou řadách. Pod střechou sloupoví sedávali Židé, hovořili; sem mohli se dostavovati i kupci, peněžoměnci, pohané. Venku pod širým nebem mohli míti ohrady pro ovce a obětní zvířata, která se zde prodávala. Východní sloupořadí se nazývalo »*Šalomounovým*«. Tam přišel i sv. Petr, když uzdravil chromého u »krásné brány«. Tam kázali snad i sv. apoštolové v prvních dobách svých. Na rohu, kde se stýkalo sloupořadí Šalomounovo s královským, bylo asi ono chrámové *cimbuří*, s něhož se měl Kristus po přání ďáblově spustiti. Výška cimbuří nad údolím mohla tehdy obnášeti 50—60 metrů.

Na severní polovině celé chrámové plochy bylo místo oddělené *zdí* pro památný chrám a jeho vnitřní nádvoří. Za tuto zeď neměl vejíti ani pohan, ani Žid, jenž nebyl dle levitských předpisů čist. Tak oznamovaly u bran oné zdi kamenné desky řecky a latinsky. I smrtí bylo pohrozeno tomu, kdo by se tam

proti zápovědi vetřel. R. 1872 byl jeden z původních nápisů nalezen. Za zdí bylo několik stupňů, jimiž se vcházelo k branám vedoucím do nádvoří žen. U východní brány »*krásné*« neb »*korintské*« (Nikanorovy?) bývali žebráci; u té byl i onen chromý, jenž byl sv. Petrem uzdraven (Sk. 3., 4.). V nádvoří žen měly *ženy* svá místa na vyvýšených galeriích, jaksi na chorech.

Mezi branami, vedoucími k nádvoří žen a mužů, byly komnaty. V jedné z těch snad *seděl* 12tiletý Ježíš mezi zákonníky a kněžími, když jej sv. Josef a Panna Maria hledali. V téže síni (zvali ji sanhedrin) *losovali*, kdo by měl z kněží vykonávati službu, obětovati kadidlo, pečovati o světlo. Tak byl i Zachariáš losem k tomu určen, obětovati kadidlo v den, kdy se mu stalo zjevení (Luk. 1., 9.). Jiná síň (v jihovýchodním úhlu) zvala se síní *Nazirejských*. Sem chodívali Nazirejští (kteří činili zvláštní sliby: nepíti víno, nedotýkati se mrtvého, nestříhati si vlasů), když vyplnili svůj slib; vařili tu části obětní a s kšticí svou ustřiženou je pak kladli na oltář. Na severozápadním úhlu byla síň *malomocných*. Když bylo uzdravení jejich stvrzeno, přišli do této síně, kde je kněz ještě prohlédl, jsou-li čistí (»Jděte, ukažte se kněžím,« řekl Pán 10 malomocným, jež očistil), pak přinesli přikázanou oběť. Jiné síně byly na uschování *oleje a vína a dříví* k obětem. Dříví se vybíralo pouze čisté; hleděli k tomu, aby nebylo červy provrtané. Devětkrát do roka se odevzdávaly sbírky dříví, jak pozdější kalendář určoval (Neh. 10., 34.).

V nádvoří žen stávaly vysoké *svícny*, na nichž se zapalovala ve dny svátku stánků světla, jež zaplavovala září celé město. Znamenala světlo, jež přinese Mesiáš a jež osvítí celý svět (podobně Is. 9., 2.): »Já jsem světlo světa; kdo jde za mnou, nechodí ve tmách, ale bude míti světlo života« (Jan 8., 12.).

Po schodech (15) vystupovalo se branou *Nikanorovou* (?) k nádvoří Israele, jež bylo kolem kněžského nádvoří. Poněvadž prý byly hlava a ruce Nikanora, vojevůdce syrského, po vítězství Judy Makkabejce nad touto branou zavěšeny, obdržela to jméno; někteří míní, že brána Nikanorova byla ona, již jsme jmenovali »krásnou«. V této bráně stálo 13 *schránek* na dary věřících. Zde pochválil Pán malý dar vdovy (Mar. 12., 41., 42.). Zde odevzdávaly se kněžím oběti, prvorozenci se představovali Pánu (Luk. 2, 22.); i malomocní se tu po uzdravení a po prohlídce znovu uváděli do společenství vyvoleného, svatého a kněžského národa (Lev. 14., 11., 23.). Jednu z jižních bran, kterou se vcházelo do nádvoří Israele, zvali branou *vodní*. Odtud sestupoval kněz v den stánků k rybníku Siloam, kde načerpal vody do zlaté nádoby, pak v průvodu vystoupil a vešel k oltáři, kde vylil vodu před Hospodinem. Na tento obřad narážeje, promluvil Spasitel známá slova: »Žízní-li kdo, ať jde ke mně a napij se« (Jan 7., 37.).

Malá zeď hradila nádvoří lidu od místa, kde stál *oltář*, kde se přinášely krvavé oběti, od nádvoří kněžského. Tam byly i sloupy, na něž se věšely kusy zabitých obětí, desky, na nichž maso rozdělovali a sekali. Oltář byl 15 loktů vysoký a 24 loket zšíři a zdéli (nahoře; dole byl širší a delší).

Za oltářem se přistupovalo k *Svatyni*. Před vchodem byla vysoká *předsíň* bez dveří, kolkolem svatyně byly komnaty, kde uchovávali Levité zásoby, kde odpočívaly hlídky levitské a j. Ve *Svatyni* byl sedmiramenný zlatý *svícen*. Ten byl odnesen za Tita s kořistí do Říma. Později tvrdili, že jej Vandalové odnesli z Říma do Karthaga, odkud prý jej vzal Belisar do Byzance.

Mezi Svatyní a Nejsvětějším byla *opona*, která se při smrti Páně roztrhla (Mat. 27., 51.). Mišna připomíná, že tu visely dvě záslony neb opony, jedna se odhrnovala na jihu, druhá na severu. Velekněz v den smíření nosil do Nejsvětějšího kadidlo a procházel mezi oponami, aby nemohl nikdo nahlédnouti při jeho vstupu do Nejsvětějšího. Tu byl pouze kámen, na který se kladla kaditelnice. Kde byl uschováván *závitek Zákona*, není zaznamenáno. Dle podání byl mezi kořistí Titovou i závitek Pentateuchu do Říma přinesen, a tam jej císař dal na zvláštní trůn, později do Antoninovy sbornice. V tomto závitku bylo prý 32 odchylných míst (variantův) od znění jiných závitků Zákona.

Chrám Herodův byl prý v sobotu spálen a zbořen (r. 70). Židé tvrdili, že se tak stalo na konci jubilejního roku, právě když Levité prozpěvovali: »Pomstu vezme za bezpráví jejich a zničí je pro jejich zlobu,« ze žalmu 94., 23. Josefus Flavius vypravuje, že před zbořením objevovala se znamení: vlasatice, noční světla, brána se sama otevřela, jezdci ve vzduchu byli spatřeni, červená látka, která v den smíření vždy bělela, toho roku již nezměnila barvy a j. Stálé zázraky, jež se dle téhož pisatele v chrámě děly, byly: nebylo tu zápachu ani much, oheň nikdy neuhasl, kouř šel vždy vzhůru, chléb se nikdy nekazil, vždy bylo pro lid dosti místa, neuškodil tu nikdy ani had ani štír.

Po zboření tohoto chrámu spokojili se Židé s prostými modlitebnicemi čili synagogami.

Synagoga.

U nás jest dosti velký počet hebrejských modliteben a nebylo by třeba modelem ji představovati. Poněvadž však mnohý vůbec do synagogy nikdy nevkročí, proto jest do sbírky pojat i malý, dřevěný její model. — Synagoga jest shromáždištěm, domem shromáždění Israelitů. Není domem obětí, jako býval dřívější chrám. Jestli ji jmenují i »domem Božím«, »domem Jahve«, »Svatyní«, »domem Páně«, činí tak dle jmen svého

chrámu. Příhodnější jméno jest »modlitebna«, »shromáždiště«, »sabbateion« (ve výnosu císaře Augusta), sobotní dům (pro sobotní modlitby). Jméno »synagoga« nalézáme již v Žalmech (73., 82.), u Siracha a jinde; tu však nelze s jistotou tvrditi, že by označovalo shromáždění, jaké mívali Židé ve svých synagogách, neb snad synagogu samu. Neznámeť dobu, kdy počal u Židů zvyk, shromažďovati se pravidelně k četbě zákona a k modlitbám.

V Novém Zákoně jsou synagogy již často jmenovány. Za dob Starého Zákona scházívali se Israelité již dávno na »výšinách«, kde obětovali oběti, i když stával ještě chrám; scházívali se v domě některých proroků, aby slyšeli od něho slova Boží vůle, Božího zjevení. Jmenovitě se tak dálo v dobách, kdy prodlévali Židé v Babyloně a neměli chrámu (Ezech. 8., 1.).

Pojmenování »synagoga« k označení židovských náboženských shromáždění bylo asi z Alexandrie, kde užívali tamní Židé řeckého jazyka. Že by již Mojžíš býval synagogy zakládal, nemůžeme ani ze slov Skutků apošt. dokázati, kde Jakub pravil: »Mojžíš od dávných věků má po městech toho, kdo by o něm kázal, neboť bývá každé soboty ve školách (synagogách) čítán« (Skut. 15., 21.). Pozdější Židé vykládali slova proroka Ezechiele (11., 16.): »Ačkoli daleko jsem je zahnal mezi národy a rozptýlil je do zemí, *však budu jim svatyní* i za ten krátký čas v zemích, do nichž přijdou,« v tom smyslu, že jim dal Bůh náhradou za zbořený chrám synagogy (svatyně). V Babyloně hleděli zachovávati sobotu, oddávali se veřejnému postu, a proto se v těch dnech více scházívali, tak že nastala potřeba modliteben. Každý Israelita se vždy rád a s chloubou hlásíval k shromáždění svých souvěrců; a to se dálo ve sbornicích. Synagogy jsou jedním z prostředků, jimiž se Israel a jeho náboženství udržuje. »Neodděluj se od shromáždění,« zní pravidlo otců, jehož si Židé velice váží. Za Esdráše býval čítán Zákon lidu a snad i v aramejském jazyku vykládán (Neh. 8., 1.—8.); to dálo se asi v synagogách. Za doby křesťanské rozmnožil se jejich počet náramně. V Jerusalemě prý jich bylo v roce 70 po Kr. 394 (dle jiných 480). Cizí Židé měli v Jerusalemě své sbornice: Alexandrijští, oni z Cyrene v Africe (Skutky ap. 6., 9.). Evangelia jmenují synagogu v Nazaretě a v Kafarnaum. V prvních dobách křesťanských byla synagoga význačným domem každého palestinského města. Nebyla-li v nějakém městě sbornice, měl (dle Talmudu) jeden druhého pobízeti, aby se tam zařídila a postavila. Deset vážených mužů, jakmile mají závitek Zákona, tvoří shromáždění; *v desíti spravedlivých* mohla býti Sodoma zachráněna (Gen. 18., 32.). Rádi je stavěli na místech vyšších, aby dům Boží vynikal nad ostatní budovy. Rabbi ze 3. století dí, že město, v němž jest nějaká budova (věž) vyšší synagogy, neujde zboření. Také je hleděli postavit aspoň na nároží, neb blíže bran, u vod. Zvláštní nařízení dána jsou v talmudu o svěcení toho místa. Nikdy nemělo jí býti užito k světským účelům. Stará synagoga nesmí se zbořiti, dokud není postavena nová. Směr budovy modliteben židovských ukazoval často k Jerusalemu; když stál zbožný lid ve sbornici, byl obličejem obrácen k vyvolenému místu Božímu na Sionu. Toho vždy šetřeno nebylo. Vykládali si slova Šalomounovy modlitby tak, že by jimi mělo býti naznačeno, kam se jest Israelitovi při modlitbě obrátiti. Slova ta zní (3. Kr. 8., 48.): »A modlili by se tobě *naproti zemi své,* kterouž jsi dal jejich otcům, *naproti městu tomu,* jež jsi vyvolil, a *domu,* který jsem postavil jménu tvému«. Náš model má před vchodem dva sloupy. Střechu jeho lze zdvihnouti, aby bylo lze pozorovati vnitřní zařízení sbornice.

Věřící dotýká se, než vejde do *synagogy*, svými prsty vody, která se chovává v malé nádržce ve zdi, a vcházeje do sbornice, dí: »Jak milí jsou tvoji stanové, Jakube, a tvé příbytky, Israeli! U velikém tvém milosrdenství chci vejíti do tvého domu . . . miluji Tvůj dům . . . chci modliti se . . . odpověz mi.«

Zákon sice praví: *„Neučiníš sobě rytiny*, ani žádného *obrazu* (z těch věcí), jež jsou na nebi . . nebudeš se jim klaněti“ (Ex. 20., 3.—4.), ale je známo, že byly již ve svatostánku obrazy andělů a podoby jejich. Nad vchodem k druhému chrámu visel hrozen (obraz Israelského lidu dle Isaiáše) a později též římská orlice. I nynější synagogy bývají zdobeny někde psanými výroky Písma, někde spatříme i vzácnější ozdoby a obrazy. V polské dřevěné synagoze jsme viděli stěny i strop pokrytý malbou; znázorněno tu veškeré stvoření Boží dle Genese. Jinde malují rádi obraz *lva*; neboť lev jest obrazem ochranné síly a připomíná slova Jakubova: *„Lvíče*, Judo, synu můj, vrátil jsi se; schýliv se, ležel jako *lev* a jako *lvice“* (Gen. 49., 9.). Juda (lev) byl vůdčím kmenem celého lidu. Se zálibou zdobí si modlitebny (i jiné domy) dvojím *trojúhelníkem*, což jmenují »Davidovým štítem«, neb i »Jakubovou hvězdou«. Barkochba (syn hvězdy) učinil toto znamení v době povstání svým znakem, odtud přičítali jemu i velikou ochrannou moc. Týž znak jest i u Mohamedánů oblíben. Někteří učitelové vykládají, že byly zápovědí Boží zakázány pouze obrazy lidem podobné; jiní tvrdí, že byly všeliké obrazy přírodních a stvořených věcí zapovězeny; někde mívají i na okenních sklech synagogy obrazy ptáků, hadů a p., jinde toho netrpí. Chce-li míti pravověrný syrský Žid obraz chrámu, Jerusalema neb pod. ve svém domě, opatří si perem uměle nakreslený obraz, jehož čárky jsou naznačeny drobně psanými verši Písma svatého. Tak se domnívá, že nepřestupuje druhé přikázání.

V nových synagogách nebývají vždy *hudební* nástroje; varhany nalézáme však dosti často. Hra na hudební nástroje byla považována jako dílo, jímž se ruší sobota a den pokoje, proto byla stanovena zápověď. Talmud praví (Erubin 104.): »Když

byl kdysi Ula u rabbiho Menaše, přišel někdo a klepal na dvéře. Tu řekl on: Kdo je to? jeho tělo budiž znesvěceno (profanováno, i upadniž v nemoc), neboť on znesvěcuje sobotu. Rabbi mu řekl: Pouze *hudební zvuky jsou zapověděny*. V synagoze nebývají vždy *lavice*. Tam, kde se četba a výklad prodlužuje, jest ovšem sedadel třeba. Na východě v synagogách sedávají na zemi. V Polště mívají kolem podstavce čtenářova lavice a příhrádky, v nichž si ukládají četné (12), někdy objemné knihy, z nichž v synagoze čítají (neb studují). U našeho modelu jest uprostřed znázorněno vyvýšené místo pro čtenáře, v předu jest jako v apsidě místo pro toru, nahoře za mřížovím jest místo, určené *ženám* (na choru). Oddělování mužů od žen bylo již v druhém chrámě provedeno, neboť jest tu jmenováno »nádvoří žen«. Kde není galerií, tam sedávají ženy za mužskými a dělí je záslona. Někdy mívávaly ženy v synagogách svá shromáždění v jiné době než muži, a v těch zpívávaly pěvkyně posvátné hymny po způsobu Mirjam, Mojžíšovy sestry, která předzpěvovala vítěznou píseň.

Loď synagogy jest obrazem starého chrámového nádvoří. Místu oltářů odpovídá vyvýšený střed se stolkem neb pultem (řecké béma), na němž bývá závitek tory, neb svatá kniha čtena. *Nejsvětějšímu* místu chrámu odpovídá *skříň*, v níž se uchovávají *závitky Zákona*. Skříň bývá tam, kde stává náš oltář. Za starých dob stačíval výklenek ve zdi. Později to byla skříň, kterou za různých příležitostí vynášeli v průvodech po ulicích, jako to činili Israelité s archou. Na skříni bývá obraz dvou kamenných desek Zákona, a na obraze jsou napsána první písmena desatera. Pod tím jest psáno: »Věz, před kým stojíš!« Ve skříni bývá více závitků. Shromáždění Židů dbá o to, aby byly závitky dobře psané a vzácné. Každý bývá navinut na *tyčích* — ty jsou »stromy života« a rozvíjí se od pravé ruky k levé. Když z něho dočetli, zavinou jej a svážou skvostnou stuhou a přikryjí pláštíkem. Hořejšek tyčí mívá i korunku a zvonečky, aby připomínaly ony zlaté zvonečky, jež byly na šatě velekněze v Jerusalemě. Skříň Zákona zakrývá hedvábná *záslona*. Na ní bývá vyšita korunka (korunka zákona) a slova žalmu (15., 8.): »Kladu Hospodina před svůj obličej vždy.« *Pokrývka* (paroket) se střídá; v sobotu zavěšují tam jinou, vzácnější, též o svátcích. Barva její shoduje se často s barvou pláštíku tory. O novém roce a v den smíření jest barvy bílé. V dřevěné synagoze v Polsku měli závitek uschovaný ve skříni, postavené jako náš svatostánek na oltáři. Na stupních, které vedou ke skříni, svolává se na lid trojí požehnání dle Num. (6., 24.): »Žehnej ti Bůh a ochraňujž tebe« atd. Zákon bývá předčítán každou sobotu mezi ranní modlitbou (šacharith) a mezi přidávanou modlitbou odpolední. Někdy čítají Zákon i v pondělí a ve čtvrtek, neboť v těch dnech Mojžíš prý vystoupil na Sinai a s něho se-

stupoval. Sobotou po 23. Tišri (kdy se tora ukládá, v říjnu) počíná četba začátkem knihy Genesis, aby nebyl zákon nikdy ukončen. Oddělení zákona, jež jest v sobotní neb sváteční den čísti, zove se sidra (pořádek) a dělí se na 7 menších částí. Správce synagogy vezme závitek ze skříně, pozdvihuje jej před lidem a lid opakuje po něm: »Toť jest zákon, který dal Mojžíš synům Israele — zákon, který přikázal nám Bůh, jest dědictvím shromáždění Israele. Cesta Boží jest dokonalá, cesta Boží jest pravá.« Pak bývá zavoláno osm osob ze shromáždění; ti se dotknou začátku četby a líbají třepení u pokrývky Zákona. První z nich má býti kněz z Aronova rodu (Kohen), druhý Levita, ostatní z Israelitů vůbec. Každý velebí Boha za to, že dal Zákon; často dává z vděčnosti, že byl čestně k četbě Zákona povolán, jakýsi dárek k synagoze. Aby nepřišel nikdo ze zavolaných do rozpaků (když by nedovedl čísti), čítává celou sidra sám *kore*, jenž jest k tomu ustanoven. Když jest zavolán mladík (bar-mizwa), jenž vstupuje do mužného věku, čítává sám svůj oddíl. Poslední (osmý) čtenář má čísti i část z proroků (haftara), a uzavříti tím četbu. Počet zavolaných bývá na rozličných místech různý: 3 v sobotu, 4 o novolunní, 5 o svátcích, 6 v den smíření (a maftir). Při čtení ukazuje si stříbrným ukazovátkem.

V chudých osadách se stává, že kore (čtenář) neb správce školy jednotlivé úkony u tory či právo k nim vydražuje a volá: Za 10 kopjejek gilla! Kdo koupí gilla? (t. j. právo závitek rozvinouti a svinouti). Kdo koupí ez-hach-chajjim? t. j. právo držeti při četbě dřevěné tyče. Kdo koupí hozaa whaknasa? t. j. vyndání a uložení tory do skříně. Kdo koupí hagbaha? t. j. právo zdvihnouti toru do výše, aby ji lid viděl otevřenu. Kdo nejvíce nabídl, nabývá práva to neb ono vykonati. Výtěžek náleží chudým. Kdo smí zdvihnouti toru, pomodlí se, odhrne záclonu, otevře skříň, vezme závitek do pravice a položí ho předříkávači na pravé rámě. Lid říká zatím hebrejsky: »Když táhla archa, říkal Mojžíš: Zdvihni se, o Pane, ať rozpráší se tvoji nepřátelé a ať utíkají před Tebou, kdo Tě nenávidí. Neboť s Ziona vychází učení a slovo Páně z Jerusalema. Veleben buď ten, který dal svému lidu Israelskému toru ve svatosti své.« Předříkávač volá: »Oslavujte Pána se mnou! Spolu vyvyšujme jeho jméno!« — Když nesou závitek k pultu, bima (řecky; arabsky almemer, alminbar), hledí každý, kdo je blíže, políbiti závitek, neb se ho dotknouti prstem a políbiti prst.

Zákon se recituje zpěvně dle intonací, jež příslušejí k massoretským přízvučným značkám. Kdo by četl bez zpěvu, o tom (dí talmud) lze říci slova Písma: »Protož já také dal jsem jim ustanovení nedobrá« (Ezech. 20., 25.).

Po četbě následuje napomenutí, kázání. I cizinec mohl vystoupiti a mluviti k shromáždění, jako to činíval svatý Pavel

v synagogách Malé Asie a jinde (Sk. 13., 15.); i náš Spasitel mluvil ve shromážděních (Mat. 4., 23.; Mar. 1., 21.; Luk. 4., 15.; 6., 6.; 13., 10.). Ku konci, když má býti uložena tora, dva kohanim, majíce na sobě modlicí plášť či šátek (tallis), umyjí si ruce, zdvihnou je zvláštním obřadem nad lidem a prohlašují požehnání.

V synagogách stojí sedmi- neb osmiramenný svícen. Svícen jerusalemského chrámu byl, jak známo, o sedmi svítilnách a ramenech, osmou svítilnu přidali Židé na paměť posvěcení chrámu za dob Makkabejců. Tehdy prý zbylo v chrámě oleje pouze na jeden den; Bůh jej však žehnal, že vydržel až do té doby, kdy byl nový olej přinesen. Osmé rameno bývá někdy dole a zove se »hlavní světlo«, světlo pro čtenáře, neb jinak; svícen jmenují svícen chanukka (posvěcení). Ve dny posvěcení chrámu rozsvěcují Židé i doma dle počtu mužských členů světla, každý den přidávají nové (jinde ubírají) světlo. V den smíření hořívá v synagoze žlutá svíce, kterou tam každý zbožný Israelita jako svíci za svou duši dává; kdyby nehořela 24 hodin, aneb v té době zhasla, bylo by to zlým znamením. Proto je raději odevzdávají služebníkovi, a ten je rozsvěcuje; nikdo pak neví, která jest jeho. Mimochodem budiž připomenuto, že se o svátcích chanukka házívá kostkou (trendel), na níž jsou 4 hebr. písmena, značící: »Veliký div se tu stal.« Vykládají si však ta písmena německy: N = nic, G = celý, vše, H = polovic, S = postaviti — a dle toho hrají. U skříně udržují světlo stálé, věčné, jako bývalo ve starém chrámě (Ex. 27., 20.). Tím vzpomínají na oblak velebnosti Boží (šechinu). Hlavní, čestná místa jsou blízko u posvátné skříně. V dobách Páně vyhledávali fariseové tyto stolice (Mat. 23., 6.: »Milují přední stolice v shromážděních«); nyní za ně bohatší osoby platívají. Lid v synagoze rád stojí, neboť i Abraham stál před Hospodinem, když se přimlouval za Sodomu. Hlavu nechávají pokrytu, čímž prý chtějí naznačiti, že nejsou hodni ukázati se před tváří Boží. Talmud dí: »Nečiň hlavu svoji lehkou před východní branou,« a to vykládáno v tomto smyslu. Pravověrný opatří se k modlitbě i zvláštní látkou, šatem, tallis zvaným, a navleče si tefillin. I tyto předměty jsou v naší sbírce. Synagogy byly domem modlitby, ale při tom staly se též základem škol a školního vychovávání u Židů a bývaly i obecním domem. Každá sbornice jest školou, v níž se navádí mládež i při službě Boží k tomu, aby znala knihy a dějiny Israele. Při synagogách bývaly a jsou leckde zvláštní síně, kde se mládež i dospělí vzdělávají v mišně, v talmudu a v rabínských spisech. Proto jmenovali němečtí Židé synagogu prostě »školou«. Vypravujíť, že řekl kdysi Rabbi Meir mudrcovi Enomeu z Gedary: »Dokud bude vyznívati ze sbornice a školy hlas Jakubův, ruce Esauovy, t. j. Řím nebude míti moci proti Israeli.« V žalmu 60., 5.: »Budu bydliti v stánku tvém na věky,« oznámil prý David, že jest jist, že se jeho slova

žalmů budou stále opakovati v synagogách a ve školách — toť jsou stany Boží. Ony jsou příbytkem a útočištěm Israele (Žalm 89.). O synagoze vykládají rádi slova Šalomounovy Písně: »Přišel jsem do své zahrady«, do synagog a škol (akademií); »sestro má, choti má,« t. j. shromáždění Israele. »Sbírám myrrhu svou i vonné věci své,« to jest bible; »jedl jsem svůj plást se svým medem,« to znamená dle židovského výkladu halachoth (cesty, ustanovení), učení a výklady talmudu. »Pil jsem víno své a mléko své« — to jsou dobré skutky, jimiž se vyznamenávají mudrci Israele. Proto: »Jezte, přátelé, pijte, a hojně se napijte, miláčkové!« (Pís. 5., 1.)

Poněvadž se tu scházívají mužové celé obce, bylo zcela přirozeno, že se tu jednávalo nezřídka o obecných záležitostech. Zde stávají u dveří schránky na almužny, aneb jsou k tomu zvláštní mužové určeni, kteří vybírají almužnu na podporu domácích chudých a příchozích. U dveří bývá tabulka, na níž se oznamují jména oněch, kteří jsou ze »školy«, synagogy vyloučeni, nač již sv. Jan 9., 22.: »tak určili Židé, aby, kdož by ho vyznal Kristem, vyobcován byl ze školy« a 12., 42. a 16., 2.: »Vypovědíť vás ze škol« — ukazuje. Vyobcování bývá, jako hlavně ve středověku, buď na 30 dní nebo na delší dobu. S tím, jenž by byl tak vyobcován, neradno se sejíti na čtyři lokte vzdálenosti. Byl-li kdo vyobcován na neurčitou dobu, byla nad ním vyřčena slavná kletba, což se dálo i za zvuku trub (odloučení za Esdráše těch, kdo nepřišli do tří dnů do Jerusalema; Esdr. 10., 8.). Při velkém vyobcování zabírali i statky vyobcovaného a zhasínali jeho světlo ve sbornici. Smíření vyobcovaného nebývalo snadné; bylo se mu nezřídka podrobiti mnohému snížení (jako vypravují o Urielu Akostovi).

Tefillin. Kněz míval při chrámové službě zvláštní roucha. Když si Israel připomínal, že jest národem *kněžským*, přál si každý pravověrný a horlivý Israelita, aby se podobal kněžím. Proto si ukládali i ti, kteří nebyli z kněžského rodu, někdy půst a odříkání takové, jakého se žádalo na kněze před Boží službou. Když nemohli nositi kněžská roucha, brávali na sebe aspoň při modlitbě zvláštní věci a ozdoby, jimiž si připomínali vážnost chvíle a přítomnost Boží, svou kněžskou důstojnost.

V Jerusalemě potkati lze častěji staré Israelity, kteří mají na čele, někdy dosti velikou, koženou schránku (pouzdro), na hlavě zvláštní bělavý šál s třepením (třásněmi), splývající po ramenou. Jdou s opotřebovanou knihou Zákona pod paží do synagogy neb odtamtud. Tak se odívá pravověrec k ranní modlitbě: béře na sebe dvě *chránidla* a šat, který má nahraditi kněžský plášť.

Chránidel užívali fariseové v dobách Kristových, neboť tehdy o nich pravil Spasitel: »Všechny skutky své činí, aby byli vidíni od lidí. Rozšiřují zajisté svá *chránidla*, a veliké dělají

třásně svých plášťů.« Naše sbírka vykazuje *dvě schránky,* které se tak zovou; jednu si dávají Židé *na čelo* mezi obočí, druhá bývá navázána *na levou ruku,* aby byla blízko u srdce. Obě jsou z Jerusalema a obsahují pergamenové pásky, popsané verši Zákona. Tato chránidla uvykli si Židé přibírati v dobách po babylonském stěhování. Věděliť, že byl chrám zbořen a lid odveden proto, že nebyl pamětliv slov Zákona. Nyní chtěli jich býti pamětlivi stále; chtěli míti slova Zákona mezi očima a u srdce, aby tak vyplnili doslovně a skutkem přikázání Boží, dané v Deut. 6., 6.—8.: »A budou slova tato *v srdci tvém. Uvážeš je* (slova Zákona) za znamení *na ruce své,* a jako náčelník (věc na čele připevněnou) *mezi očima svýma.*« Tím jest zajisté poručeno, aby lid miloval přikázání Boží, aby jich byl pamětliv, aby jimi řídil svá jednání — mnozí ze Židů vykládali si však ona slova tak, že třeba zavěsiti skutečně mezi oči aspoň malý proužek Zákona, a dáti podobné proužky blízko srdce na ruku. Odtud povstal zvyk nositi *tefillin* (modlidla, původně *modlitby*). Jmenují se řecky *fylakterie* (chránidla), poněvadž byla pověrečným lidem ochranou proti zlým duchům a vlivům jejich. Jsou vyrobena z čisté kůže, na vrchu jsou černá a opatřena řemínky, aby se mohla připevniti buď na čelo neb na levou ruku. Na chránidle pro čelo jest vytlačeno na obou zevních stranách písmě *šin,* jedno (v pravo) se třemi, druhé se čtyřmi čárkami a body. Toto šin tvoří s písmenem daleth na uzlu řemínků na hlavě a s jod na uzlu ručního svazu dohromady jméno *Šaddaj,* což se vykládalo *Všemohoucí.* Tomuto jménu přičítali Židé největší moc ochrany. Chránidlo bylo jako »Kainovo znamení« ochranou věřícího; Ezechiel mluví též o jakémsi znamení (Taw, kříž) i sv. Jan (Zjev. 7., 3.; 14., 1. — Ezech. 9., 4. 6.). Obě šin mají číselnou platnost 600; k tomu čítají ještě 6 (tatáž šin) a 7 čárek na písmenu šin, tedy dohromady 613 a tvrdí, že jest právě tolik přikázání v Pentateuchu; 248 kladných a 365 zápovědí.

Chránidlo *na čele* má uvnitř *čtyři* příhrádky. V každé jest delší *pergamenový proužek,* popsaný verši z Pentateuchu hebrejským písmem bez samohláskových značek. Proužky jsou zavinuté, svázané poutkem z pergamenu a jemnými vlasy čistého zvířete.

Na *prvém* závitku (od pravé strany na hlavě) jest obsaženo přikázání o prvorozencích, o svátku pascha, jak jest psáno v Exod. 13., 1.—10.; končí slovy: »Budeť tobě jako (nějaké) *znamení* na ruce tvé, a jako památka *před očima tvýma,* aby byl Zákon Jahve v ústech tvých ...« *Druhý* závitek obsahuje pokračování těch slov od verše 11. do 16. *Třetí* závitek jest popsán verši z Deut. 6., 4.—9., jež obsahují vyznání víry Israelitů, a spolu hlavní a přední část ranních modliteb. Zove se dle prvního slova *Šma*: »*Slyš,* Israeli, Hospodin Bůh náš (Jahve), Hospodin *jeden* jest. Protož milovati budeš Hospodina z celého srdce.... A budou slova tato.... v srdci tvém.... Uvážeš je na znamení *na ruce*

své a jako náčelník *mezi očima svýma.* Napíšeš je také *na veřejích domu svého* a na branách svých.« Podobně napsáno z Deut. 11., 13.—21. na *čtvrtém* závitku. Dohromady jest tu 31 veršů. Vnuk rabbiho Raši, Rabbenu Tam, zavedl obrácený postup. Chránidlo jest udržováno na hlavě řemínky, jejichž konce splývají v předu na prsa toho, kdo se modlí. Chránidlo *náruční* má ve svém pouzdru pouze *jediné* místo, v němž jest jediný pergamenový závitek, obsahující ona čtyři místa z Pentateuchu, která jsou na závitcích prvního chránidla. Fariseové nosívali snad tato pouzdra po celý den. Jim bylo: *Nositi chránidla, třásně* na čtyřech koncích pláště a míti *mezuza* ve veřejích — *nejhlavnějšími příkazy Božími.* Spasitel náš ten zvyk nezavrhoval, sám měl třásně u svého pláště; zavrhoval okázalost, chlubivost, s jakou je fariseové nosili.

Ve *třinácti letech* má Israelita již bráti chránidla. V tomto věku stává se *synem Zákona* a bývá k tomu zvláštním obřadem posilněn (uveden; jest to jakási konfirmace). Do třináctého roku jest otec zodpověden za vše, čeho by se dopustil syn proti Božímu přikázání; jakmile však může nositi tefillin a je barmizva, děkuje otec a velebí Boha slovy: »Veleben buď on, že osvobodil mne zodpovědnosti za chování tohoto mladíka.« V Mišně stojíť totiž psáno: »V pěti letech jest začíti se studiem bible, v 10 s Mišnou, ve třinácti jest vzíti přikázání.« Odtud ten zvyk. V Americe přivádějí 13leté mladíky najednou o svátcích týdnů (druhé svátky) do synagogy a tam se uvádějí do Zákona společně. Doma dostávají dary, je hostina, při níž syn vzdává díky.

Nejprve navléká věřící chránidlo ruky, pouzdro přikloní k srdci na holé rameno levé ruky, při čemž říká: »Veleben buď, Pane, Bože náš, králi všehomíra, jenž jsi nás posvětil svými zákony a poručil jsi nám bráti chránidla.« Delší řemínek otočí sedmkrát kol ramene, třikrát kol středního prstu, v čemž spatřují též jméno Šaddaj; pak je otočí kolem ruky. Při tom jest mu říkati: »I zasnoubím tě sobě na věky. Zasnoubím tě sobě v spravedlnosti a v soudu a v dobrotivosti a v hojném milosrdenství. Zasnoubím tě sobě také u víře, abys poznal Hospodina (Jahve).« Oseáš 2., 19.—20. Kdo si váží chránidel, věří, že dbá a že zachoval všech 613 přikázaní. Odtud ta úcta. Že jest chránidla dobře uchovávati, přikrývati pod znamením Davidova štítu — netřeba připomínati. *Karaité* (zavrhují Talmud) chránidel nemají. Moderní Židé jich někdy nedbají aneb hledí míti zcela malé proužky, aby se vešly do pokrývky hlavy a nebyly nápadny.

Třásně a plášť tallith (tallis). *Třásně* na pláštích Israelitů doby Kristovy byly zevnějším znamením toho, že jest Israelita vázán zákonem a že jest zákona pamětliv. Třepení neb třásně na rozích plášťů nosívali i jinde — snad pouze pro ozdobu; — u Israelitů obdržela tato ozdoba náboženský význam dle Num.

15, 38. »I mluvil Jahve k Mojžíšovi, řka: Mluv k synům Israelským a rci jim, ať si dělají *třásně* na rozích svých oděvů, pro své rody a na nárožní třáseň ať dají modrou nit (stužku?).« V Deut. 22., 12. podobně přikázáno: »Prýmy (třásně) uděláš sobě na čtyřech rozích svého oděvu, jímž se odíváš.« Dle Nového Zákona (u sv. Mat. 23., 5.: »Veliké dělají třásně — podolky — plášťů svých«) byly ty ozdoby na svrchním rouchu, na plášti. Když se Spasitel podrobil obřízce, chodil do Jerusalema na svátky, zachovával tedy zákon Židům daný v těchto věcech, nosíval nejspíše na plášti též onu ozdobu, jež byla obvyklou. Žena, jež trpěla krvotokem (Luk. 8.), dotkla se podolku roucha Kristova a uzdravila se. Sv. Matouš též připomíná (14., 36.), že se hleděli nemocní dotknouti podolku jeho roucha (řecky totéž jméno κράσπεδα); snad to byly třásně, jichž se dotýkali. Po čase uvykli Židé ukrývati tato třepení Zákona; zavedli zvyk nositi pod svrchním rouchem malý šátek, opatřený na rozích předepsaným třepením. Nosívají to asi tak jako se nosí škapulíř. Jiní přibírají větší látku, kterou nelze prostrčiti hlavu, která se dává pouze jako široký nákrční šál na ramena; při modlitbě mívají to i na hlavě. V naší sbírce jest pouze onen *malý tallis* (též *arba kanfoth* zvaný t. j. čtyři rohy).

Na větším tallisu bývá ve středu vyšita korunka, kterou má pak ten, kdo se modlí, na hlavě. Tak míval velekněz na hlavě napsáno: Svatý Jahve (Hospodinu!). Tallis jest buď z plátna neb z vlny neb i z hedvábí. Jest bílé barvy a jsou na jeho okrajích přitkány černé neb modré niti. Pravověrný muž zakrývá tím hlavu, aby se poněkud řídil dle serafinů, kteří před Bohem zakrývali své tváře křídly (u Isaiáše 6., 1.—2.). Když dává tallis na sebe, odříkává Israelita zvláštní modlitbu, drží napřed třepení blízko u srdce a při tom je několikrát líbá. Modlitba zní: »Velebiž Pána, duše má! O, můj Pane, ty jsi největší; jsi oděn slávou a velebností; pokrýváš se světlem jako oděvem, jež rozprostíráš na nebi jako koberec. Já připravuji své tělo, abych je pokryl předepsanou pokrývkou pro tvé svaté a požehnané jméno a Šechinu (oblak slávy Boží), s bázní a láskou, u dokonalém sjednocení ve jménu celého Israele. Chci krýti se šatem třepení, abych vyplnil zákon svého Stvořitele, jak jest psán: Učiníte sobě třásně.« (Num. 15., 38., 39.) Každé třepení (třapec každého rohu) má býti dle rabbinů ze 4 vlněných nití dvojakých, k tomu účelu pletených. Jedna nit jest delší ostatních a zovou ji *šameš* (šammeš) služebník, jest otočena kolem ostatních nití 39krát a pětkrát v uzlík svázaná. Čísly těmi má býti naznačeno přikázání: »*Jahve jest jeden*«. Od prvého uzlíku jest nejdelší nit sedmkrát otočena, po druhém uzlíku osmkrát, to činí 15; ve jméně Ihvh mají prvé dvě písmeny číselnou hodnotu 15 (Ih). Po třetím uzlíku je 11 otočení; v 11 jsou ostatní dvě písmeny jména Jahve (vh). Ku konci jest 13 otočení; v tom jest slovo: ehad (jeden) —

tedy věta: *Jahve jeden!* Pět uzlíků ukazuje patero knih Mojžíšových. Vedle toho připomenuto ještě číslo 613, číslo všech přikázání v Pentateuchu tím, že písmena slova zizith (hebr. pojmenování *třásní*) značí číselně 600, k tomu osm nití a pět uzlíků, dohromady 613. Tallis jest pravověrci důležitým. Nevěsta hledí urobiti svému ženichu tallis. Každý pamatuje i toho, aby mu byl dán do hrobu.

Mezuza (závitek ve veřejích) byla popsána již při líčení modelu příbytku na str. 10.

Svítilny a světlo. V našem překladu biblickém jest jmenována několikrát »svíce«, což by mohlo býti příčinou nedorozumění, poněvadž v dobách Kristových svícemi nesvítili. Ono slovo »svíce« znamená v bibli buď pouze »světlo«, neb i svítilnu, *lampu*. Svící počalo se užívati teprve ve 14. a 15. století. Mezi předměty v naší sbírce jest nápodobenina starší hliněné svítilny. Dosud mívají na Východě podobné druhy lamp. Jest to malá nádobka se dvěma otvory; větší, prostřední otvor jest k nalévání *olivového oleje;* na straně proti držadlu jest pak otvor, v němž jest zastrčen knot. Hliněné lampičky (nyní je zovou *siráž*) bývají 7—9 cm. dlouhé, mezi oběma otvory bývají prostě vyznačené okrasy, křížky, hrozen neb strom života.

Sir Warren nalezl při vykopávkách v Jerusalemě hluboko pod zemí u chrámu hliněnou svítilnu na olej, o níž se domnívali, že tam mohla ležeti již od dob Šalomounových. Je z pálené hlíny, podoby stejné jako pozdější. — Olej v těchto svítilnách vydrží ovšem pouze několik hodin, neboť se ho v ně vejde jen asi větší lžíce. Když docházívá, knot kouřívá, a světlo, než se doleje nového oleje, uhasíná. Na to vzpomínají krásná, poučná slova Isaiáše o služebníku Jahve (o Messiáši): »Třtiny nalomené nedolomí a *knotu* (lnu) *kouřícího neuhasne.*« Tím poučuje prorok, že Messiáš bude se ujímati pilně zvláště slabých a malověrných, aby je zase olejem svého ducha posílil, by mohli býti světlem. Poněvadž bylo třeba častěji oleje přilévati, mívali při ruce státi nádobu s olejem. Nádoby ty bývaly vyšší s úzkým hrdlem. Tak jasně též chápeme neprozřetelnost oněch *pěti panen,* o nichž praví Písmo, že byly »nemoudré«, když jdouce vítati ženicha, nevzaly žádné nádoby s olejem. Olej ve svítilně brzy došel a pak se doprošovaly moudrých panen a neměly ničeho. Někde jest ovšem vykládáno, že vyšly ony pany *s pochodněmi;* ale pochodně olejem napuštěné též by dlouho nevydržely, když by se oleje nedodávalo. (Podobenství jest u sv. Mat. 25., 4.) Gedeon dal každému ze tří set mužů, které si z četného mužstva vybral a ponechal, troubu, prázdnou nádobu (džbán) a *pochoden* v nádobě. (Soudců 7., 16.) Zajisté to byly podobné pochodně, ukryté na čas v nádobě, do níž se mohly pohodlně vstrčiti. Východní lidé bojí se tmy; v noci mívávají rozsvíceno aspoň malé světlo, aby

tím zaháněli běsy (zlé duchy). V noci vylézávají též nebezpečná zvířata, hadi, štíři, stonožky; aby se jich uchránil, jest třeba světla. Hadi ostatně v noci světla se štítí. Zhasne-li světlo před denním světlem, bylo to asi znamením neštěstí, neboť u Joba jest řečeno: *Často-li svítilna bezbožných hasne? Přichází-li na ně jejich bída?* (Job, 21., 17.) »Kdo zlořečí otci svému neb matce své, *zhasne světlo jeho v temných mrákotách.*« (Přísl. 20.. 20.) Proto v nebesích nebude noci *ani tam nebudou potřebovati svítilny* (Zjev., 22., 5.); ovšem za to v Babylonu nepravostí *ani světlo více nebude svítiti tam.* (Zjev. 18., 23.) Světlo jest symbol a znamení *štěstí.* Když byl Job ještě šťasten, praví: *Svítil* (Bůh) *světlem svítilny své nad mou hlavou, při jeho světle chodíval jsem v temnostech.* (Job, 29., 3.) Král Abiam byl hříšník, avšak *pro Davida dal jemu Bůh jeho svítilnu v Jerusalemě.* (3. Kr. 15., 4.) Statečná a moudrá žena stará se o to, aby měla s dostatek oleje v domě (Přísl., 31., 18.), světlo v noci jí nikdy neuhasne.

Aby svítilnou osvítila se celá komůrka, dávají ji na svícen aneb do nějakého vyššího výklenku ve zdi. Na tento zvyk narážel Kristus Pán v přirovnání o světle, jež má osvěcovati srdce lidí. (Marek 1., 21.) Na Východě jsou malé příbytky bez oken, proto potřebovala žena, ztrativší peníz, světla, aby ho hledala a nalezla. Ve svatostánku byl zlatý svícen. V Šalomounově chrámě jich bylo 11, každý o 7 svítilnách; později zase měli pouze jeden svícen. I na Titově oblouku v Římě jest mezi kořistí, od Římanů z Palestiny přinesenou, sedmiramenný svícen. Tento býval pak i symbolem Židovstva. Ještě dosud má světlo u Židů veliký význam, a sedmi- neb osmiramenný svícen náleží k potřebám synagog. Tak jest zvykem, že v pátek při západu slunce, když byla žena hebrejského domu připravila stůl, rozsvítí dvě voskové (neb lojové) svíce za slov: »Požehnaný buď Pane, Bože náš, králi všehomíra, který jsi nám přikázal rozsvítiti sobotní světla.« Před tím říkává jinou modlitbu, která končí slovy: »Proto prosím Tě za milost a milosrdenství já, dívka tvá, abys žádost moji splnil; vůli mých nepřátel však rač zničiti. Učiň, aby bylo toto světlo v tvých očích jako ono světlo, jež velekněz v chrámě rozsvěcoval. Nedej shasnouti světlo naše, ale osvěť nás a naše duše jednou v ráji s jinými spravedlivými ať svítí! To staniž se! Ve jménu Boha, Amen!« Někde zavěšují si sobotní lampy (o 7 světlech) od stropu komnat. *Světlo,* svítilna značí jim život člověka, i člověka sama. Z Babylonska snad přešla ta pověra, že při početí člověka na nebi zasvitne nová hvězda, která svítí po dobu žití toho člověka; nalezne-li ji mezi mnohými hvězdami, může ji pozorovati a sezná svůj stav a svou budoucnost. — Tak zdálo se dle toho Josefovi, že viděl *slunce, měsíc a jedenáct hvězd,* jak sestoupily a klaněly se jemu. Když se bratří Josefovi báli, že se mocný Josef jim pomstí, tu těšil je prý dobrý bratr slovy: »*Deset* světel nemohlo shasnouti *jedno* světlo, kterak mohlo by *jediné* světlo shasnouti jich *deset?*« Naráží na to, že deset bratří (Benjamin tehdy u nich nebyl) nemohlo zahubiti Josefa, když jej hodili do jámy a prodali do Egypta, nyní on sám jich také nezahubí.

Modely města Jerusalema.

Starý Jerusalem. Z biblických míst mělo by nám býti nejpamátnějším a nejvzácnějším městečko *Nazaret,* neboť tam událo se zvěstování Panny Marie, tam prodléval Spasitel náš nejdéle. Poněvadž však tam vedl život jaksi skrytý, o němž téměř žádných zpráv nemáme, vzpomínáme více *Betlema,* kde se Spasitel náš narodil, a nejvíce *Jerusalema,* kde učil, zázraky konal, nekrvavou oběť ustanovil a krvavou oběť přinesl a dokonal. »*Slavné věci byly o tomto městě,*« jak žalmista dí, »*vypravovány,* bylo a jest *městem Božím!*«

Když tam nyní poutník vstoupí, bude se mu zdáti, že tu ze starého biblického města asi nic nezbylo než ony staré kameny, jichž bylo užito k pozdějším stavbám. Může-li však blíže prohlédnouti okolí města a město samo, spatří přec obraz starého Jerusalema, uvidí leckteré zbytky staré, slavné doby jeho. Ačkoliv jest nyní obklíčeno moderními stavbami, má přec ještě zvláštní ráz; starobylé jeho hradby, nepravidelné úzké ulice, orientální domy poskytují Evropanu mnoho zajímavého a poutají jej. Nedivíme se tomu, jak milovali staří věřící lidé toto město. Zpívávali si: *Kdybych na tebe zapomněl, Jerusaleme, budiž v zapomenutí dána pravice má. — Ať lpí můj jazyk při dásni, kdybych nevzpomenul na tebe, kdybych nepovznesl Jerusalem nad vrchol své radosti* (t. j. kdybych neukazoval, že jest J. mojí největší radostí. Žalm 136., 5., 6.). Co bylo tehdy ve Svatém městě krásného? Nebylo tam ani chrámu ani královského paláce; byly tam zříceniny. A přece se po nich horlivý duch tak roztoužil! Josef Flavius líčí je, jako by bylo v dobách Herodových *nejkrásnějším městem* světa. Rabínové o něm praví: »Země Israelská leží ve středu světa, a Jerusalem ve středu země Israelské, a chrám ve středu Jerusalema, a Nejsvětější ve středu chrámu, a základní kámen, na němž spočívá svět, je položen před archou.« Klassikům byl podobným způsobem »omphalos« země chrám v Delfách.

Jindy zase říkali: »Kdo neviděl Jerusalem v jeho kráse, ten vůbec krásného města nikdy nespatřil.« V něm bylo vše krásné, Jerusalem jest světlem světa, a řečeno jest: »*A pohané přijdou k tvému světlu.*« (Is. 60., 3.) V Talmudu jest pak připomenuto: »Desatero měr (neb částí) krásy přišlo dolů na svět; z těch obdržel Jerusalem devatero měr, a ostatní svět pouze jednu.« A přec, *vida Pán město, plakal nad ním.* Předpověděl jeho zboření a jeho zkázu.

Náš jeden model ukazuje, jak asi Jerusalem v biblických dobách byl rozložen. Určitě vše nyní označiti nelze, neboť žádná kniha nepodává o starém městě, jeho ulicích, hradbách a stavbách podrobného popisu. Náčrtku z té doby ovšem též žádného není. Jerusalem jest město staré, neboť jest jmenováno též v deskách Tel-el-Amarna: *Urusalim* (Ur-sa-li-im-mu), město Salema (pokoje?). Josue je snad zove městem Jebus, *Jebusejským*. Jmenovalo-li se dříve též pouze Salem (Melchisedechovo místo), neb Harel (hora Boží, jako u Is. 29., I. 2. 7. Ariel — lev Boží), nelze dokázati.

Jerusalem leží na výšině; jeho nejvyšší bod jest 790 metrů nad hladinou Středozemního a 1183 metrů nad hladinou Mrtvého moře. A přec nelze je z daleka viděti, poněvadž stojí kolem něho několik vyšších vrchů: »*Na věky se nepohnou obyvatelé Jerusalema — hory jsou kolem něho.*« (Ž. 124., 1. 2.) Na severu jest hora Skopus (831 *m*), na východě hora Olivetská (818 *m*), na ostatních stranách jsou vyšší vrchy, vzdálenější od Jerusalema. Ze tří stran byl přístup k městu nesnadný, chráněno bylo *údolími,* z nichž se k Jerusalemu »vystupovalo«; na východě bylo údolí Cedronu, též Josafatovo údolí zvané, jižně bylo údolí Hinnom, které se vine i kolem západní strany města.

Když vešli Israelité do země a osadili ji, připadl Jerusalem ku kraji, jenž byl určen kmeni *Benjaminovu*. Israelité se toho města úplně zmocniti nemohli, poněvadž bylo v moci Jebusitů, kteří je z opevněného místa mohli chrániti. I když byl David v dolejším městě, domnívali se Jebusejští, že tvrze nevezme, neboť mu pravili: *Nevejdeš sem, leč odejmeš slepé a kulhavé* (ty dali na zdi). *Avšak David vzal pevnost Sion, toť jest město Davidovo . . a bydlil v té pevnosti, spojil ji s dolejším městem a nazval je městem Davidovým.* (2. Král. 5., 6.—9.)

Na modelu pozorujeme, že stálo staré město na jižní ploše, uzavřené údolími Ben Hinnom a Cedronským. V této ploše dělila dolina, která šla od severu k jihovýchodu a k jihu a kterou zove Josef Flavius údolím syrečkářů *(tyropoeon)*, dvě návrší od sebe, západní (o 33 metrů vyšší) a východní, s jižním koncem zvaným *Ofel*. Na západním návrší stávala již za Davida část města, tam asi dlužno klásti Flaviovo »hořejší město«, kdežto »dolejší« neb »spodní město« by byla část na svahu téhož návrší blíže k Tyropoeon ležící. To však asi nebylo ono »*Davidovo město*« s pevností, v níž se David usídlil.

Jebusejská tvrz a Davidovo město stály nejspíše na jižní části východního návrší, na místě, jež se zove též Ofel. O něco severněji stál pak Šalomounův chrám.

První tvrz stála zajisté tam, kde byla pro ni příhodnější poloha, kde ji bylo lze snáze hájiti. Tím místem bylo východní návrší. Na západním návrší by působilo hájení tvrze větších obtíží; bylo by více vojska třeba, poněvadž jest jeho plocha

širší a severní strana jeho by byla nepříteli snadno přístupnou. *Východní návrší* bylo na jižním konci, na Ofelu, ze tří stran chráněno údolími, jež byla dosti hluboká a do nichž spadaly s návrší svahy dosti příkré. Ono údolí Tyropoeon není sice nyní hlubokým, avšak to stalo se tím, že bylo vyplněno zříceninami a rumem, a zvýšeno o 20, místy i o 30 metrů. Dříve bylo hlubší, neboť byly při vykopávkách zbytky dřívějších staveb, ulice nalezeny 20—25 metrů pod nynější půdou. *V údolí Cedronu* nalezena sice pouze 8—10 metrů vysoká vrstva rumu nad původní skalnatou půdou, avšak svah byl se strany Ofelu v tu stranu sráznější než u Tyropoeon. Na *severu* nebylo podobné rokle, avšak návrší nemělo tolik šířky, ochrannou zeď tvrze bylo tu lze snadno menším počtem bojovníků obhájiti; ano severně od plošiny chrámové bývala dříve, jak se zdá, nějaká dolina, neboť tam byla později udělána vodní nádržka — rybník Israele. Tato dolina mohla býti nepříteli překážkou a tvrzi ochranou jako nějaký příkop. Na jih byl stupňový svah do údolí; tam nebylo ani hradní zdi třeba. Jest pak též pouze na tomto východním svahu *vodní pramen Gihon*, jehož v pevnosti zajisté tuze potřebovali; na západním návrší žádného nebylo. Dle nových vykopávek byl pramen Gihon s hořejšího svahu pevnosti přístupný průlomem ve skále vytesaným. Námitka, že bylo západní návrší vyšší, že tedy mohly s něho nepřátelé pevnosti na nižším Ofel položené škoditi, není tak vážná. Bylať obě návrší od sebe dosti vzdálená a za tehdejších dob neměli ještě strojů, jimiž by byli mohli kamení neb jiné těžší věci na zdi pevnostní do větší vzdálenosti metati; proto ta okolnost, že stál vyšší vršek na blízku, stavbu pevnosti na Ofel nezmařila.

V 2. Kr. 24., 18. jest řečeno, že se k plošině, na níž stál později chrám, »*vystupovalo*«: »*Vystup a vzdělej oltář Hospodinu*«, pravil Gad Davidovi. Že stál chrám na východním návrší a severně od Ofel, jest jisto. »Vystupoval« tedy David ze svého města na plochu chrámovou pouze tehdy, když bylo jeho sídlo, jeho město *níže* položeno; tak leželo na Ofelu, na západním návrší, kam podání Sion a Davidovo město klade; kdyby byl býval výše položen, s toho by byl ku chrámu »sestupoval«. »Davidovo město« dlužno tu lišiti od Jerusalema. Jerusalem byl na jihu západního návrší. Ještě Is. 10., 12. snad toho rozdílu šetří: *Sion a Jerusalem*. Dle 2. Kr. 5., 9. *vystavěl David město vůkol od Mello* (v řeckém překladě LXX. stojí: Akra) *až do vnitřku*. Flavius to vykládá v tom smyslu, že obehnal David dolejší město spojiv je s pevností (akra) v jeden celek (v j. tělo), který obehnal zdmi a svěřil k ostříhání Joabovi. *Mello* či ham-Millo jest různě vykládáno; Řekové nechali v překladě buď vlastní jméno, aneb překládali *pevnost*, neb násep, vyvýšenina — neb cosi podobného. Zdá se, že Mello byla buď obranná zeď nebo věž, která chránila město na severu neb na severozápadě. Podle hebrejské etymologie

mohlo by to znamenati *náplň,* násep neb příkop vodou vyplněný neb pod. Za Davida určeno bylo místo, kde má státi chrám; tím rozšířeno i město. *Sion* bylo obyčejné pojmenování chrámového vrchu; neboť na Sionu sídlil Pán (dle Is. 18. 8.; Joel 4. 21.; Mich. 4., 2.). Sion jest jmenován proto i na místo celého města Jerusalema. Šalomoun si vystavěl na Sionu *palác a chrám.* To bylo na *Moria* (2. Par. 3., 1), jež leželo severněji než Ofel na témž východním návrší. Aby obdržel k tomu dostatečnou plochu, připravil Šalomoun na třech stranách silné a veliké podezdívky. Základy těchto zdí ležely na skále; na jihovýchodním rohu nynějšího *haram-eš-šerif* — jež jest na místě starého chrámu — nalezen základ zdi 24 metrů pod nynější půdou. Kameny zdí byly 1—6 metrů dlouhé, 1—1·30 metru vysoké a dobře otesané. *Chrám* stál severně a výše než Šalomounův palác (Jer. 26., 10.; 36., 10—12.; 4 Kr. 11., 19.) a byl od tohoto oddělen pouhou zdí (3. Kr. 6., 36.; 7., 8., 12.); nemohl tedy státi palác Šalomounův na západním pahorku.

Kolem paláce Šalomounova byla zeď, sestávající ze tří vrstev kamene s vrchní vrstvou cedrových klád. Jižně od toho byla *zbrojnice* (3. Kr. 10., 16.), *sloupová a trůnní síň;* severně bydlil král a tam byl *dům faraonovy dcery,* pak se vcházelo do chrámového nádvoří. Jednotlivé stavby Šalomounovy nestály asi na stejně vysoké ploše, byly zbudovány na stupňovitě zvýšených neb snížených plošinách.

Některé zbytky staré okružní zdi Jerusalema byly objeveny. V severní zdi, která šla od pozdější věže Hippicus jmenované k Moria směrem východním, byla *brána Efraim;* tam asi, kde stojí Hippicus, byla *nárožní* (snad též *zahradní) brána.* Od téže věže šla zeď na jih nad údolím Hinnom, pak se obrátila k východu, a tu byla v ní na jihozápad *brána údolí,* dále na jihu *brána smetí* u Tyropoeon. Není zcela jisto, byla-li tato zeď již za Šalomouna spojena přímo s hradbami pevnosti a Davidova města údolím Tyropoeon, aneb byla-li západně v tomto údolí vedena k severní zdi a k Mello. Zde by byl mohl býti přechod, snad most z hořejšího města na jihozápad plošiny chrámové vedoucí; tam byl nalezen Wilsonův oblouk, který účelu přechodu asi sloužil. Na rohu jihovýchodním Davidova města byla *brána pramene,* snad též brána *mezi dvojí zdí* (4. Kr. 25., 4.) u rybníka Siloe (Neh. 3., 15.). Na jižní straně této nalezeny Blissem zbytky zdí a bran. Sem tekly později, když byl za Ezechiáše učiněn ve skále průlom, vody pramene *Gihonu.* Na východě byla *brána vodní,* vedoucí k vodám Gihonu, a u chrámové zdi *brána koňská,* pak *brána východní a soudní.* Stará zeď šla snad o něco níže než nynější východní zeď chrámová, poněvadž byly pod nynější zlatou branou nalezeny zbytky jakési staré zdi.

Pozdější králové opravovali zajisté zdi Jerusalema a chrámové hory; bible připomíná pouze opravy na Oziáše a Jothama. *Ezechiáš* přidal na severu novou zeď, opravil ostatní zdi, staral se též o to, aby přivedl do města vodu. Průlomem svedl vodu Gihonu k Siloe; jemu se přičítá i nádržka na severozápadě ležící, »*Ezechiášův rybník*« neb snad i »zevnější rybník« jmenovaná. Zeď Ezechiášova, kterou vedl na severu *od brány Gennath až k tvrzi,* kterou Flavius nazývá Antonia, zove se *druhou zdí* Jerusalema. Táž byla nástupcem jeho Manassem zvýšena. Brána *Gennath,* t. j. *zahradní,* byla snad ještě v první zdi tam, kde stály pozdější věže Hippicus a Phasael. Zeď, která šla odtud k východu, nešla rovně, nýbrž v několika úhlech; to potvrzeno zdmi, nalezenými při vykopávkách ruských staveb blíže Božího Hrobu. Zeď ta měla *bránu rybí* asi v těch místech, kde šla cesta údolím Tyropoeon; dále dvě věže *Hananael a Mea,* a končila u chrámové plošiny. Na severu této byla *ovčí brána.* Brána *stará* byla též v této druhé zdi a stála přímo na sever od brány Efraimské.

Při zboření Jerusalema Nabuchodonosorem (586 př. Kr.) zbořen chrám, paláce a větší domy a zdi města. Chrám vystavěn teprve roku 515; *Nehemiáš* pečoval pak i o opevnění města. V 52 dnech postavil starou zeď i s branami; stavěl tedy na základech starého města. Počali *od brány ovčí* na severu, šli na západ, pak na jih a na východ k Ofelu. Tam *obnovili zdi rybníku Siloe a zeď od zahrady královské až k stupňům sestupujícím s města Davidova* (Neh. 3., 15.). Za syrského krále Antiocha Epifana byla vystavěna blíže chrámu tvrz *Akra,* kde byla syrská posádka. Dle 1. Makk. 1., 33.—37., stála tato tvrz v Davidově městě, tedy na Ofel. Makkabejci ji zbořili, Ofel neměl pak více žádné důležitosti a byl opuštěn. Nová pevnost byla postavena na severozápadním konci hory Moria *(Baris,* pak *Antonia* zvaná). Makkabejští postavili si na západní straně od chrámu palác, který snad náležel později i Herodovi; *Herodův palác* kladen však též na západní část města. V těch dobách bylo v Tyropoeon postaveno *gymnasion,* a upraveno místo *Xystos* zvané, odkud šel nad údolím most k chrámu.

Třetí zeď města Jerusalema byla teprve po ukřižování Páně zbudována. *Herodes* rozšířil plochu chrámovou, chrám nádherně obnovil, vystavěl divadlo, pevnost *Antonia* (na počest triumvira Antonia ji tak nazval), na severozápadě města vystavěl si *palác,* k němuž se družily věže Hippicus, Phasael a Mariamme. Za římské doby byla zde posádka; též zde dočasně bydlil, jak míní, římský prokurator. Dle toho by zde býval i *Pontský Pilát* soudil, zde by byl *radní dům a lithostraton* (Jan 19., 13.). Podání klade radní dům severně od chrámu.

Třetí zeď postavil *Agrippa.* Šla od věže Hippiku k osmihranné věži *Psephinus,* která byla 30 metrů zvýší a ležela v městě

nejvýše. Dále vedla blíže hrobu Heleny, královny z *Adiabene* a nedaleko tak zvaných královských hrobů k východu, pak podél údolí Cedronu, kde se připojila ku zdi chrámové. Měla 90 věží a více bran. Touto zdí rozšířeno město na sever, a zabrána do obvodu ohraženého města *Bezetha* (místo oliv, nové město). Zahrada Josefa z Arimathie nalézala se za městem, neboť nemohli si v městě připravovati hrob. Snad tam bylo více zahrad, ku kterým se chodívalo zahradní branou. Leželo tedy *místo ukřižování a hrob Páně* za druhou zdí, arciť ne tuze daleko. Třetí zdí byla tato posvátná místa již do města pojata. V třetí zdi byla *Jaffská brána*, *brána severní* neb Damašská. Blíže severní strany Moria byla asi vodní nádržka *Bethesda,* kde uzdravil Pán člověka 38 let nemocného.

Titus zbořil město a chrám, ponechal však ony tři věže při paláci na západní straně města státi; tam měla posádka X. legie stanoviště a bezpečnost.

Ve 4. století jmenuje *Silvia Aquitana* místo, kde slavil Pán poslední večeři, kde přijali apoštolové Ducha sv., *Sionem,* a od té doby klade podání Sion na západní návrší. Tam staví se nyní katol. chrám na místě zvaném *Dormitio* B. M. V., kde by byl býval dům Janův (Jana Marka) a kde Panna Maria zesnula. Na blízku byl na jihozápadním konci města dům *Kaifášův*. Na modelu jest viděti místo *Golgothy*. Místo to bylo snad za Tita rumem a zříceninami zaházeno. Roku 326 po Kristu tam dali dláždění a postavili Venušinu sochu; tak praví »Vita Constantini«. Dle sv. Jeronyma byl hrob Páně za Hadriana pohanskou sochou označen. Za Konstantina bylo místo Golgotha nalezeno, očištěno a nad ním stavěna svatyně; nad hrobem postavena Anastasis (viz Sedláček, »Pouť do posvátných míst Sv. Země a Egypta« str. 109 a d.).

Na modelu lze ještě pozorovati v údolí Cedronu místo *gethsemanské* zahrady; jmenovala se tak, že tam byl ve skále lis na olej. Naznamenány jsou hrobní pomníky *Absolona* a *Zachariáše,* pramen *Gihon,* vesnice *Siloe,* studnice *En-Rogel;* na jihu *Hakeldama* pod horou *„Zlé rady“*.

Nový Jerusalem. Jerusalemu byla dávána hebrejskými spisovateli krásná jména; jim jest *svatým, Božím městem,* městem neb *domem věků* (městem věčným). V římských dobách, když tu Hadrian r. 135 osadu založil a město opravil, nazváno bylo po Hadrianovi *Aelia* (Ailia prvních arabských mincí); *Capitolina* k tomu přidáno, protože postavili na místě zbořeného chrámu sochu Joviše Kapitolského. Po desátém století se zvalo *Beit-el-mukaddas* (dům svatyně, t. j. svatý dům), nyní je zovou buď el-Quds (svatyně, svaté), neb eš-šerîf (vznešené), neb obojím jménem. V době Hadrianově byl Jerusalem obehnán novou zdí; tato zeď nestála na jihu tam, kde byly staré zdi, nýbrž počínala

více na sever. Ofel a jižní část západního návrší, jež potomní tradice zove Sionem, zůstaly zříceninami, byly mimo zdi města.

Za Konstantina dostával Jerusalem křesťanský ráz; stavěny tu chrámy, zřizovány kláštery a pak též hostinné domy pro poutníky. Záhy počalo putování do Jerusalema a do sv. Země. Řehoř Veliký jevil velikou péči o hospice.

V prvých dobách arabské vlády zacházely s křesťany mírně, později počalo utiskování a pronásledování křesťanů, ničení a hanobení posvátných míst, zejména za vlády Turků. *Křižáci* dobyli města roku 1099 a drželi je 88 let; tu ho dobyl *Saladin* r. 1187. Jerusalem zůstal po r. 1244 nepřetržitě v rukou Mohamedánů; jeho objem, ochranné zdi zůstaly dosud v stejném rozměru, jak byly ve středověku. V dobách nejistých nemohli se lidé před branami města usazovati; nyní jest o bezpečí dosti dobře postaráno a proto nalézáme na třech stranách města nové stavby, jakási předměstí; pouze jižní strana zůstala prázdnou, jsou tu hřbitovy, stará stavba při večeřadle Páně a pole.

Všechna *křesťanská vyznání* se starají, aby zde měla nějakou svatyni, a to pokud možno, na nějakém biblickém, památném místě; pak pečují též o školy, nemocnice a hostinné, poutnické domy.

Katolíci zde mají značný počet svatyň, klášterů a poutnických domů; ze sjednocených Orientálů jsou tu zastoupeni *Melkité, Syrové, Armeni* a snad i Maronité. *Nesjednocení Řekové* mají největší část chrámu Božího Hrobu, mnohé kláštery a pozemky; *Rusové* vydržují veliký poutnický dvůr, mají též několik krásných svatyň. Vedle nich jsou tu nesjednocení *Armeni, Kopti, Abyssinci, Jakobité,* pak *Protestanté*, z nichž jsou nejčilejšími Němci, Anglikáni, Methodisté, Skotové a Američané (i Templáři). K těm ještě přičísti dlužno *Židy* a *Turky*. Z toho seznáváme, že jest dnešní Jerusalem městem náboženství a vyznání katexochen.

Památky starých staveb lze spatřiti ve spodních vrstvách městských *hradeb* a *bran*, ve stavbách starých *chrámů* a *mešit*, v stavbách *nádržek* vodních, *vodovodů, cisteren* a v *hrobech*. V hořejších vrstvách hradebních zdí jsou často zasazeny staré kameny, části starých sloupů, prahů, památních kamenů a pod.

Při Jaffské bráně stojí »*Davidova věž*«, sloučenina několika věží, jako šedý pomník dávnověkosti. Stáří její dokazuje způsob stavby, neboť jest její spodek cele z kamene stavěn a tesanými kameny (dole bez malty) vyplněn. Zde Davidovo město nestálo; neboť věž tato snad stojí na místě Herodovy věže *Phasael*. Nynější podobu má ze 14. století; v 16. století byla opravena. Zbytkem staré zdi jest též západní zeď plochy chrámové, *zeď nářku* zvaná. Tam scházívají se věřící Židé hlavně v pátek a v sobotu a modlí se, naříkajíce svým způsobem nad zbořením chrámu a zkázou Jerusalema. Zeď tato pochází v ny-

nější podobě z Herodových dob a byla později opravována. Jest 48 *m* dlouhá a 18 *m* vysoká; pod nynější půdou jde ještě 25 *m* do hloubky až na skálu. Tato okolnost by ukazovala na větší stáří než z doby Herodovy.

Zde předříkávají si Židé slova: »Pro palác (chrám), jenž leží pustý . . . pro palác, jenž jest zbořen, pro zdi, které jsou roztrhané . . pro kněze, kteří klopýtali . . . pro naše krále, kteří jim (Bohem) opovrhovali . . .« Lid na každé odpovídá: »Sedíme zde opuštěni a pláčeme.« Jiní se modlí: »Prosíme tebe, smiluj se nad Sionem.« Lid: »Shromáždi syny Jerusalema.« »Krása a velebnost ať obklíčí Sion;« lid dí: »Obrať se milostivě k Jerusalemu.« »Ať se záhy ukáže nad Sionem nové království;« lid dí: »Těšiž ty, kteří truchlí nad Jerusalemem«. »Ať pokoj a rozkoš vejde na Sion;« lid dí: »A prut Jesse ať vyjde v Jerusalemě!« V levo od této zdi (tedy k severu), za branou *es-Silsele* (řetězovou) jest *oblouk Wilsonův,* který nesl dříve most neb cestu ku chrámu. Na pravo od zdi nářku jest *brána prorokova;* hořejší kámen její jest pouze 3 *m* nad nynější půdou, spodní prah jest však 15 *m* pod ulicí. Chrámová zeď má zde kameny i 8·5 *m* dlouhé. Před jiho-západním rohem jejím jest ve zdi patka k oblouku, sestávající ze tří vrstev; kameny tohoto oblouku jsou 13 *m* pod zemí. Nazývají ji *obloukem Robinsona.* Nesl snad most aneb schodiště ku chrámu. V jižní zdi byla dvojí brána (brána prorokyně Huldy), pak trojí brána, pak brána jednoduchá; všechny jsou nyní zazděny. Na jich východním rohu byla celá zeď 47·6 *m* zvýší. Nad Cedronem jest dvojí *zlatá brána* (krásná z ὡραία učinili latinské aurea), která je zazděná. Zde stávala brána, kterou vešel Kristus Pán na květnou neděli do chrámu. Pod plošinou chrámovou, pod nynějšími mešitami Omarovou a el-Aksa, jsou veliká zděná sklepení (13), kde mívali v dobách křižáckých koně; nyní je nazývají »stájemi Šalomounovými«.

Omarova mešita stojí tam, kde stával Šalomounův chrám. V mešitě jest pod kopulí *svatá skála* (17—13 *m*), jež vystupuje 1·25—2 *m* nad dlažbu. O této skále jest mnoho pověstí. Snad se na ní za starých dob obětovalo. Druhá jižní mešita chrámové plochy (háram-eš-šerifu) jest z dřívějšího chrámu Panny Marie; má sedmero lodí.

Městské zdi jsou průměrně 12 *m* zvýši, mají 34 věží a zaujímají v nepravidelném čtyřúhelníku asi 4 *km* objemu. Severně od chrámu neb háramu jsou staré zbytky nádržky *birket-Israel* a *brána sv. Štěpána* neb Panny Marie; vede do údolí Cedronu, tedy k východu. Na severní straně jest *brána Herodova,* krásná *brána Damašská* a *nová* brána (na severozápadním rohu, který je 789 *m* nad hladinou mořskou, tedy nejvyšší bod města). Na západě *Jaffská brána,* na jihu pak *brána Sionská* (Davidova) a Magrebinská neb *brána smetí.*

Oblouk *Ecce Homo,* který jest na severozápadě od chrámové plochy, pochází snad z dob Hadriana neb některého z jeho nástupců. Rybník *birket-es-Sultán* na západě za městem pochází asi ze 14. století. Kolem něho jde cesta k nynějšímu nádraží železné dráhy z Jaffy. Birket *Mamilla* leží výše a měl vodovod k nádržce Ezechiášově v městě položené. Jiný *vodovod* je od pramene za Betlemem do cisteren pod chrámovou plochou vedený; jest velmi starý a slouží dosud.

Z budov lze na modelu pozorovati *chrám Božího Hrobu* a Golgothy o dvou kopulích; na blízku jest nový protestantský chrám Němců. Odtud vede *křížová cesta* k východu, kde nad chrámovou plochou, ve vojenském domě, stojícím na místě tvrze Antoniovy, prvým zastavením o odsouzení Páně Pilátem počíná. Při Sionské bráně jest Arménský klášter, kde býval dům *Kaifášův.* Za touže branou jest *coenaculum* a dormitio B. M. V., dům večeře Páně a místo, kde Panna Maria zesnula. V údolí Josafat neb Cedronu jsou pomníky Zachariáše a Absolona, getsemanská zahrada, na svahu Olivetské hory ruský chrám, na druhé straně města, před Jaffskou branou pak ruský hospic s velikým dvorem. Na blízku jsou *židovské* osady a školy, nemocnice a jiné budovy.

Z *hrobů* pamětihodné jsou *hroby proroků* na svahu Olivetské hory. Sestávají z více chodeb, ve stěně poslední chodby jsou ve skále otvory, do nichž se mrtvoly pošinovaly. Proroci Starého Zákona tu pochováni nejsou; dutiny jsou staré, bylo jich však i v křesťanských dobách užíváno. V údolí Cedronu zajímá pomník *Absolonův;* vytesán ze skály jeví se jako monolith 14·6 *m* zvýší; *Zachariášova* pyramida jest 9 *m* zvýší. Oba pomníky mají jonické hlavice a ozdoby z řecko-římské doby; stáří jejich nelze určiti. Jižně v údolí Cedronu jest *studně Nehemiášova* neb Jobova. Na severní straně, nedaleko Damašské brány, jest vchod do kamenných lomů (bavlnní jeskyně), proti tomu jest *jeskyně Jeremiášova,* nad kterouž chtěl Angličan Gordon ukazovati Golgothu. Dále při silnici jsou tak zvané *královské hroby,* jež sestávají z několika podzemních, pravidelně tesaných jeskyň s hroby, na něž mrtvoly jako na lavice kladli, i s hroby, do nichž je pošinovali. Králové judští zde pochováni nebyli. Dále ležící hroby soudců a proroků jsou lomy z pozdějších dob.

Hrob Davidův a *hroby králů* pozdějších byly v »městě Davidově« (3. Kr. 2. 10.). Mnozí je hledali u Betlema. Hyrkan a Herodes je oloupili. Dle Nehem. 3., 16. byly ty hroby na jižním svahu chrámového návrší, tedy na Ofel a nikoli na západním vrchu.

V nynější době může míti Jerusalem kolem 60.000 obyvatel, z nichž je více než polovice Židů. Město má úzké uličky, v některých ulicích jsou stupně; někdy jsou i překlenuté. Náměstí jest velmi málo; nejlepší zahrada jest u rakousko-uher-

ského hospice. Na východě jest *čtvrť Moslemů,* na *severozápadě* zůstávají *křesťané,* v *jihozápadním* úhlu bydlí *Arménové,* a mezi těmi a Moslemíny jsou usazeni *Židé* až k jižní zdi města.

Městská brána na Východě. V našich městech bývá některé *náměstí,* místo před radnicí neb hlavním chrámem, shromáždištěm lidu, nejdůležitějším bodem obce; na Východě byla hlavním místem *městská brána.* Tam se scházíval lid domácí i příchozí, tam se konávaly soudy, svědkové tu často byli při ruce, tam konaly se i demonstrace za různým účelem. »V bráně« znamená proto někdy asi tak jako »na forum«, »na soudě« a pod.

V Kananejské zemi nebylo v starých dobách skorem nikdy úplného bezpečí, pevného klidu. V ohražených, na horách a na skalách vystavěných městech hledal tamní lid bezpečí. Vyzvědači, které poslal Mojžíš do Kanaan, nalezli tam *města veliká a hrazená až k nebi* (Deut. 1., 28.); byla na horách a měla ještě vysoké hradní zdi, takže se zdála býti nedobytnými. A přece jich mohli Israelští dobýti, jak jim Mojžíš slíbil, a dobývali jich za pomoci svého Boha Jahve velmi snadno. Pevné *Jericho* padlo za jejich křiku a volání; obyvatele hor si podmanili, obyvatele údolí někdy přemoci nemohli (Soud. 1., 19.).

Hradby měst byly z kamene, měly *věže,* s nichž mohlo se do dálky vyhlížeti a hájení účinně prováděti. Byla-li zeď dosti široká, jako v Jerichu a v Jerusalemě, vystavěli si lidé na ní obytná stavení, jak to i náš model ukazuje. Oknem stavení tohoto mohl býti leckdo do města vpuštěn, když byly brány zavřeny, mohl také z města tímto oknem uniknouti. Žena *Rahab,* k níž se vyzvědači Josuovi utekli, *měla dům při městské zdi Jericha a na zdi bydlila; tam odtud spustila je oknem po provaze* a tak je zachránila, když je lid hledal (Jos. 2., 15.). Podobně vedlo se i *sv. Pavlu* v Damašku. *Jeho nepřátelé hlídali brány za dne i v noci, aby jej zahubili, avšak učedníci jeho v noci jej vzali a spustili po provaze oknem přes zeď v koši* (Skut. ap., 9., 24., 25.; 2. Kor. 11., 33.).

Brána byla vchodem do města a východem z něho; tou prošlo za dne mnoho lidí, zde byli strážci bezpečnosti, sem přicházeli, kteří chtěli někoho přivítati, s někým se setkati, noviny se dověděti a pod. Tak seděl *Lot* v bráně města Sodomy (Gen. 19., 1.), *Abraham* vyjednával s Efronem Hittitou o koupi hrobní jeskyně Makpela v bráně města (Gen. 23., 10.), *Heli* seděl při bráně, hledě na cestu (1. Kr. 4., 13.), tam stával *Absolon,* když chtěl si získati srdce Israelských: *obracel k sobě srdce* mužů (2. Kr. 15., 2., 6.), *Ezdráš* předčítal na širokém místě (forum) proti vodní bráně zákon všemu lidu (Neh. 8., 1.).

V bráně neb u brány vyřizovali za starodávna právní a soudní záležitosti; *zpurného a protivícího se syna měl přivésti otec do brány před starší města* (Deut. 21., 19.); *Booz* se v bráně radil se staršími města, před nimi koupil pole Elimelechovo

a činil nároky na právo ze švakrovství (Ruth 4., 1.—10.). *Králové Israele a Judy* seděli na otevřeném místě *při vchodu brány Samaří* a proroci prorokovali před nimi (3. Kr. 22., 10.). Ta okolnost, že se v bráně vykonávaly soudy, dala v arabštině městu příslušné pojmenování; *medina* se jmenuje *město,* ač to zprvu značilo pouze *místo soudu,* bránu města. I stará brána v Trevíru jest ještě zařízena tak, že tam mohla správa města úřadovati.

V bráně se utkávali často obléhající s obleženými *v boji* (Soud. 5., 8.; Is. 28., 6. a j.). Bránu zavírali *dveřmi,* které bývaly ovšem větší a těžké; železné neb kovové úplně nebyly, nýbrž kovem neb železem kryté, a sice nejen aby více vydržely, nýbrž také za tou příčinou, aby nemohly býti z venku snadno podpáleny. Někdy bývaly z kamene. Uvnitř byly zastrkovány sochorem, *závorou,* která byla zasazena v otvorech, v postranních zdech učiněných. *Samson vstal o půl noci a chytiv vrata brány* (Gazy) *městské s oběma veřejemi a se závorou, vložil na svá ramena a vnesl je na vrch hory, která byla proti Hebronu* (Muntar); byla to vrata velmi těžká; výkon neobyčejný (Soud. 16., 3.). Pro větší ochranu měly brány postranní *věže* a hořejší galerie; odtud mohli shazovati na útočníky kameny, líti vařící olej a smolu. Když byla silnější zeď, byl v bráně dosti prostranný průchod, který býval na druhém konci zdi druhými vraty uzavírán. Průchod není přímý, bývá v úhlu, aby snad nemohl nepřítel tak rychle do města vraziti. *David* seděl asi v průchodě *mezi oběma vraty,* když o něm jest psáno, *že seděl mezi dvěma branami a strážný vyšel na vrch brány na zeď.* Očekával tehdy David zprávy z boje s Absolonem. Hlídač zdvihl oči a viděl muže běžícího. Volaje, oznámil to králi. *Král pak řekl: Je-liť sám, dobré poselství nese. Uzřel pak strážný druhého muže běžícího;* prvý byl Achimaas, druhý Chuzi. I zavolal strážný na branného atd. Poslové vyřídili králi svá poslání; z nepřímé jejich řeči seznal, že Absolon umřel, *i vstoupil do hořejšího pokoje na bráně a plakal* (2. Kr. 18., 24.—38.). O věži při bráně děje se zmínka též v 4. Kr., 9., 14. Snad mívávali i spouštěcí ochranné mřížoví, stará *cataracta,* neboť žalm 23., 7., 9. dí: *Pozdvihněte brány své hlavy* (svršky), *ano zdvihněte se, odvěké brány, aby mohl vejíti král slávy.*

Domácí předměty. Plodiny země.

Ruční mlýnky. Od nepamětných dob poskytuje *obilí* lidem nejdůležitější pokrm. Prvním lidem dáno k výživě »vše, co roste«; pokrmy bývány tedy z rostlinné říše. *Ovid* vykládá ve svých Fasti 4., 395. záměnu pokrmů těmito slovy:

Messis erat primis virides mortalibus herbae
Quas tellus nullo sollicitante dabat...
Postmodo glans nata est: bene erat jam glande reperta
Duraque magnifica quercus habebat opes.
Prima Ceres homine ad meliora alimenta vocato,
Mutavit glandes utiliore cibo.

Prvním lidem byly zelené rostliny, kteréž dávala země bez práce, pokrmem; pak ořechy, potom nalezeny šťastně i žaludy velikolepého dubu. Toho se užívalo až do té doby, kdy Ceres člověka povolala k lepšímu pokrmu, zaměnivší žaludy za zrní. *Virgil* rozšiřuje tuto pověst, připisuje Cereři, že naučila lidi i orbě, když se nedostávalo ořechů, a žaludů Dodona odpírala (Georg. 1., 147.):

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit, quum jam glandes atque arbuta sacrae
Deficerent sylvae et victum Dodona negaret.

Plinius připisuje téže bohyni i to dobrodiní, že naučila lidi i obilí mlíti a připravovati: »Ceres frumenta instituit: eadem molere et conficere in Attica et alia in Sicilia ob id dea iudicata.« V nejstarších dobách již roztloukali obilná zrnka mezi kameny, jedním kamenem je třeli na kameni druhém (sedlové kameny), jak to egyptské obrazy přečasto znázorňují. Časem dávali kamenům těm vhodnější tvary a již v Num. 11., 8. nalézáme zmínku o hmoždíři a o mlýnku: *Lid vycházíval a sbíral* (mannu), *a mleli* (ji) *v mlýnkách* (žernovech) *neb tloukli v hmoždířích.* V naší sbírce jest malý, dřevěný model *ručního mlýnku,* jakého se již od biblických dob v Palestině užívalo. Sestává ze dvou kulatých kamenů (proto dvojné číslo: *rechajim;* u Beduinů *recha),* na sebe položených. Hořejší (běhoun) může míti půl metru průměru, má uprostřed trychtýřovitý otvor, kterým se nasypává obilí, jež se tak dostane při otáčení hořejšího kamene mezi oba kameny a zde se rozemílá. Běhoun má u obvodu rukojeť, kterou jej sedící žena, jedna neb i dvě (i více) otáčejí. Dolejší kámen bývá o něco širší a sedí pevně na místě, kam mlýnek postavili; uprostřed mívá dřevěnou neb železnou tyč, na níž se hořejší kámen navléká, aby zůstal vždy ve středu. — Pod mlýnek dává se *kůže* neb jiná látka, na níž při otáčení mlýnku padá s obvodu kamene mouka.

V Palestině vodních mlýnů ani hrubě není; větrných velmi málo; mlýnů, zvířaty točených, též pořídku. Parní mlýny jsou pouze na několika málo místech, a proto jest ruční mlýn v každé venkovské domácnosti důležitým a nutným předmětem. Proto nesměl býti vzat *v zástavu* (Deut. 24., 6.): Kdo by vzal v zástavu svrchní a spodní kámen, *ten bral by duši v základu* (připravoval by bližního takořka o život). Ženy mlívají denně asi 1—2 hodiny. Konávají tak nyní obyčejně časně z rána; i jindy bývalo slýchati zvláštní lomození mlýnků a bylo znamením činnosti a života. Kdyby nebylo slyšeti mlýnků, jest to znamení nedostatku (obilí), aneb i bídy a spustošení místa. Čteme u Jeremiáše: *Způsobím* (praví Hospodin), *aby zahynul* (národům) *hlas radosti a hlas veselí... hluk žernovu i světlo svítilny.* I bude *celá tato země pustinou a pouští* (Jer. 25., 10.—11.). Znamením pádu Babylona, o němž mluví sv. Jan v knize Zjevení (18., 22.), bude mezi jiným i to, *že nebude v městě slyšán již hluk žernovu* (mlýnku). V »Kazateli« líčí sešlost věku a blížení se smrti zvláštním obrazem: *zvuk mletí jest již slabý* (Kaz. 12, 4.) *a meloucí ustávají, protože jest jich málo*; snad tím míní zuby, jež bývají k stáří slabé a nečetné. Mletí jest zdlouhavá a dosti obtížná práce; bývalať to práce *žen.* Dvě ženy sedávají u mlýnku proti sobě, střídají se aneb si pomáhají; tak, jak se o tom i Spasitel při líčení náhlé zkázy Jerusalema zmínil (Mat. 24., 41.). Abimelecha, který se učinil v Sichem králem, zabila *žena* jakás tím, že shodila s věže hořejší kámen mlýnku a zasáhla jím hlavu královu (Soud. 9., 53.). Při točení mlýnku zpívávají nynější ženy písně veselého i smutného obsahu. Bylať to obyčejně práce *otroků,* lidí ubohých. To vysvítá již z údaje Exodu 11., 5., kde jest řečeno: že pomře v Egyptě všechno prvorozené, od prvorozeného Faraonova až do prvorozeného *dívky, která jest u mlýnu.* Filištíné užili i *Samsona,* když jej zajali, k této práci (Soudc. 16., 21.): »*A mlel v domě vězňů!*« Velikým snížením bylo mužům, když měli seděti u mlýnku a mleti. Isaiáš to předpovídá Babyloňanům: *Seď v prachu, dcero Babylonská, seď na zemi a ne na trůně, dcero Chaldejská... chyť se žernovu a mel mouku* (Is. 47., 1.—2.). Obyvatelé budou zajatci a budou k této práci odsouzeni. — Jeremiáš naříká před Bohem, do jakého neštěstí upadl Judský lid a lká mezi jiným i těmito slovy: *Mládence k mlýnu béřou* a pacholata pod dřívím klesají (Pláč 5., 1.—3.).

Když byly ženy Arabů semlely dostatek mouky, odpočívají si až do svítání a pak jdou za denní prací. Chléb pekávají až k večeru. Arabové chtí míti každého dne *čerstvý* chléb (denní chléb), poněvadž by byl druhého dne již tvrdý. Větší žernovy mlýnské byly otáčeny osly (μύλος ὀνικός) neb jinými zvířaty. Neboť *veliký kámen mlýnský* (osličí) *bylo by zavěsiti na hrdlo toho,* kdo by pohoršení dal maličkým, aby byl, tak obtížen, stažen do hlubokosti mořské (Mat. 18., 6.).

V údolích Libánských a v Syrii, kde lze míti dobrý vodní spád, jsou již ode dávna zřízeny mlýny vodní. Voda vráží velikou prudkostí na lopatky horizontálně ležícího kola. V Talmudu jest poznamenáno: »Kdo má *žernov na hrdle,* nemůže se studiu Zákona náležitě věnovati«; žernovem vykládali starosti o dům a o rodinu. Z toho povstalo i přísloví: Rechajim bezawworau, t. j. »má žernov na svém hrdle«, což říkávají o tom, jenž se nedávno oženil, aby vysvětlili, proč již není tak vesel. — Na Východě brávají si na cestu někdy i pražená zrnka obilí, pražený

hrách v sáčkách a rozmílají je pouze ve svých ústech. Booz tak podal Ruth »pražené obilí (Ruth 2., 14.) a jedla a nasytila se a ještě nechala«. Sv. apoštolové trhali klasy a pojídali též zrnka jejich nemletá. Na Libanu připravují si z pšeničných krup, které po celé hodiny s kousky skopového masa v hmoždíři tlukou, pokrm *kibby*, který někdy i na syrovo jedí. K tomu snad lze vzpomenouti slov knihy Přísloví (27., 22.): »Kdybys pošetilce *v stoupě jako kroupy* píchem otloukal, nebude od něho odjato jeho bláznovství.«

V Egyptě uchovávali obilí v obilnicích. Byly to buď klenuté komory, do nichž se horem obilí nasypávalo a dolejším otvorem pak vybíralo, aneb to byl dům s plochou střechou, v němž se obilí v suchu udržovalo. V Egyptě bylo stavěti zvláštní obilnice, poněvadž sklepů k tomu užíti nemohli pro pravidelné zaplavování země Nilem. V Palestině je mohli ukrývati v jeskyních i pod zemí (Jer. 41., 8.); měli však též obilní domy (stodoly, jak u Luk. 12., 18.; 12., 24., Mat. 13., 30. přeloženo). Menší zásoby mívají ukryté ve větších hliněných nádobách.

Domácí nádobí. V dobách, z nichž biblické knihy pocházejí, užívali na Východě nádobí a nářadí z různých látek. Israelité naučili se mnohým věcem, řemeslům, za svého pobytu v Egyptě; uměli si zajisté vyrobiti z hlíny a z kůže nejpotřebnější nádobí. Orientálové mívají vodu, víno, mléko a jiné tekutiny buď *v hliněných nádobách,* vědércích neb v jakýchsi džbánech, aneb je uchovávají *v koženém měchu.*

Hliněné nádoby, menší neb větší, u spodu obyčejně zakulacené, v hrdle zúžené, vyrábějí se v Egyptě a v Palestině u velikém množství. Jsou z porésní hlíny; hrnčíř je urobí na kole, které si nohou velmi dovedně otáčí. — Větší nádoby mívají na dřevěných stojánkách aneb v zemi; menší hliněné nádoby s vodou stavějí na zemi neb je mívají v koši; někdy je i zavěšují. Porésní *džbány na vodu,* byť i byly vypáleny, propouštějí vodu na povrch, čímž se nádoba a voda její velmi ochlazuje, poněvadž vypařováním zevnější vody teplo nádoby se váže. Všude v zemi lze nalézti mnoho hliněných *střepin.* U Israelitů rozbíjeli hliněné nádoby i tenkrát, když v nich byla nějaká látka, která byla znečištěna buď tím, že tam padlo větší zvíře aneb že stála odkryta v komnatě, kde byla mrtvola. Ve všech vykopávkách Palestiny bývá mnoho střepin. K večeru posílávají *děti se střepinou,* se zbytkem rozbitého džbánu, aby z chlebové peci přinesly *řeřavé uhlí,* oheň k přípravě večeře. Tam, kde mají dosti sirek, ovšem toho třeba není. Isaiáš oznamuje (30., 14.), že bude Judsko úplně zničeno a činí to slovy, v nichž jest narážka na onen zvyk: »*Rozrazí ji* (judskou zeď), *jako rozrážejí hrnčířskou nádobu rozbitou; neodpustíť, takže nebude nalezena po její rozražení ani střepina k nabrání ohně z ohniště aneb k nabrání vody z louže.*« Trest Boží byl podobně i *Jeremiášem* ohlášen

a naznačen (Jer. 19., 1., 10., 11.). Vzal *hliněnou báni s hrdlem od hrnčíře* a šel se staršími lidu a kněží do údolí Benhinnom, tam rozbil tu báni před nimi a řekl: *Tak* (dí Bůh) *potluku lid tento a město toto, jako ten, který rozbíjí hrnčířskou nádobu, která nemůže býti více opravena* (střepiny nedají nádobu novou).

Hliněné džbány dal *Gedeon* svým třem stům, aby jimi zakryli pochodně (Soud. 7., 16.), v hliněné asi nádobě nesla *manželka Jeroboamova* med proroku Ahiášovi, od něhož chtěla dosíci pomoci pro svého nemocného syna (3 Kr. 14., 3.); do hliněných nádob dávali i *olej* (3 Kr. 17., 12.). *Ženy* chodívají s hliněnými nádobami pro vodu k pramenům neb ke studním. Nosívají je buď na hlavě neb na rameni. Muži pro vodu tak nechodívají. Bylo to tedy zcela zvláštní znamení, dle něhož byli apoštolové vedeni do domu, kde měli připraviti poslední večeři Páně: »Když vcházeti budete do města, potkáť vás *muž* (člověk), *džbán vody nesa.* Jděte za ním do domu, do něhož vejde« (Luk. 22., 10.).

Pitnou vodu chovají často ve džbánech s dvojím hrdlem, menším a větším výtokem. Lid se obává nákazy a proto nedávají, chtíce se napíti, hrdélko, jímž voda slabším paprskem vytéká, na rty, nýbrž otevrou ústa do kořán a lejou vodu na jazyk. I Židé tak činívali, neboť každá nádoba, z které i jinověrec pil, bývala považována za nevhodnou, aby z ní i Žid pil. *Na cestu* brávají si vodu ve vydělaných *kožených měchách,* neboť ty lze lépe na soumary naložiti, a kdyby se porouchaly, lze je spraviti. Když byla *Hagar* z Abrahamova stanu vyhnána, dal jí Abraham chléb a *měch s vodou*; položil to na její rameno a propustil ji s dítětem, a chodila po poušti Bersabe (Gen. 21., 14.). Béřou k tomu obyčejně *kozí kůže,* které celé vydělávají. Odříznou ovšem hlavu a nohy, a zašijí pak ty otvory, jichž není třeba. Někdy potkati lze i velbloudy, nesoucí vodu ve velikých *volských kožích. Prodavači vody* nosívají vodu *v koženém měchu* na zádech; v jedné ruce mají dvě misky, jimiž lomozí a volají: *Dar Boží! Dar Boží!* Druhou rukou přidržují výtok vody. Při těch slovech lze vzpomenouti slov, jež pravil Pán k Samaritánce: »Kdybys znala *dar Boží* a kdo jest ten, jenž tobě praví: Dej mi píti, ty sama bys ho prosila, a dal by tobě *vody živé.*« Tak jmenovali vodu již za starodávna, poněvadž jest v horkých krajích velmi cennou a vzácnou. Výlety konají se na Libanu k pramenům čerstvé vody; a jest nám tu překvapujícím, s jakou rozkoší se pak u čerstvého pramene každý hledí do syta napíti. V horkém dni, po namáhavější cestě nalézáme v pramenitých vodách Libanu zvláštní a různou chuť, a shledáváme zcela správným, že lid jeden pramen pojmenoval *medovým,* druhý *mléčným,* jiný zase *nevěstiným* a pod. U pramenů, u nádržek bývají někdy staré stavby, místa modlitby, sloupořadí. Náš jeden model ukazuje *sloupořadí* kolem nádržky *Siloe*; na takovém zdržovali se nemocní u nádržky Bethchesda (dům milosti) dle Jan. 5., 4.

V Kahýře jsem byl svědkem, jak o svátku Šiitů boháč skoupil vodu několika nosičů a poručil jim, aby ji rozdávali, kdo chce píti. Volali pak: *Boží dar zcela zadarmo; kdo chce míti Božího daru?* Tu lze vzpomenouti, jak nabízel i Spasitel náš zdarma dar Spasení, když volal v den Stánků: »*Kdo žízní, přijdiž ke mně!*«

Nejvíce měchů snad vydělávají a připravují v *Hebronu.* Připravují je dubovým tříslem a jakousi rostlinou, která podobně působí. Dobře vydělaný měch bývá kupován za $3^1/_2$—10 korun. Do těch lze dáti i víno i sýr; v nich stloukávají i máslo. *Jael* vzala mléko z měchu a podala je pak Siserovi v krásné nádobě, v číši knížecí (Soud. 4., 19.; 5., 25.).

Dle *Joba* představovali si, že jsou v nebesích, na klenbě oblohy mnohé *vodní měchy,* z nichž se pak na zemi spouštívá déšť (38., 37.). V chrámu větrů v Athénách byl *jižní vítr* představen *s vodním měchem* v rukou, z něhož mohl pak spouštěti déšť na zemi. Měchy visívají ve stanech a domech po stěnách neb na kůlech, kde jsou vydány kouři vycházejícímu z ohniště. Čím starší je měch, tím snáze praská a dostává záhyby. Žalmista líčí svou slabost tímto zvláštním obrazem: »*Ačkoliv jsem jako kožený měch v dýmu* — ustanovení tvých nezapomínám,« srdce jeho jest jaksi vypráhlé, vyschlé. Nové víno, které nebylo dosud vykvašeno, nemohli zavříti v *starém měchu,* neboť by se byl roztrhl, jak to uvádí Spasitel u sv. Mat. 9., 17.: »*A nelejou nového vína do starých měchů, sic se rozpuknou, víno se vyleje a měchy se zkazí.*« Když slyšel Elihu řeči Joba a jeho přátel, pravil, že nemůže své myšlenky zadržeti a řekl: »*Moje nitro jest jako mošt nemající průchodu, jako nové měchy* (neb měchy s novým vínem) *by se rozpuklo*« (Job. 32., 19).

Gabaonité chtěli Josue oklamati, aby je nepoznal a aby se domníval, že přišli z velmi daleké krajiny. Proto dali na své osly *staré vinné měchy,* zedrané a sešívané, obuv též starou, šaty odřené, chléb vyschlý a rozdrobený, a přišedše k Josuovi, řekli: »Ze země velmi daleké přišli služebníci tvoji, protož učiňte s námi smlouvu. Totoť jest chléb náš; horký jsme jej na cestu vzali ze svých domů v ten den, když jsme vyšli, a hle, nyní již vyschl a rozdrobil se. *Tyto vinné kožené měchy byly nové, když jsme je naplnili, a již hle, jsou potrhané;* též oděv náš a obuv naše zvetšela — pro přílišnou dalekost cesty« (Jos. 9., 4. 6. 12. 13.).

Měch vína mohl býti dáván *darem.* Když uváděla *Anna* svého syna Samuela do služby ve svatostánku v Silo, vzala s sebou tři volky, jedno efa mouky (asi 40 litrů) a měch vína, a darovala to Helimu (1. Kr. 1., 24.). Když měl jíti *David* k Saulovi, aby jej hudbou a snad i zpěvem obveseloval neb vyrážel, naložil mu otec na osla chléb, *měch s vínem* a kozelce, aby dal Saulovi (1. Kr. 16., 20.). Tak i na jiných ještě místech. *Assyrští vojínové* užívali měchů výhodně k tomu, aby se přeplavili na nich přes hlubší řeky. Dosud

skládají nafoukané měchy v kelek a nakládají na ně na Eufratu a Tigridu různé zboží.

Víno Svaté země bývá silnější, proto je míchali s vodou; zvyk ten zachován i v mešní liturgii.

Míry. — V naší sbírce jsou pouze modely *měr* v podobě nádob. Stará udání dála se populárním způsobem; mluvili o neurčitých měřicích, kadidlo udáváno po hrstích. Později zavedeny určité míry, jichž poměr jest v modelech dobře naznačen. Pro tekuté věci byly míry *bath, hin a log.* Přibližně lze určiti *log* půl litrem (0·51), *hin* mělo 6·12 litru, *bath* pak 36·92 litry. *Deset bath* nazývali *kor* (369·2 l.).*) Pro sypané věci jest tu model *logu* (0·51 později 0·56), *Kab* (2·05), *Omer* (mírka manny, $^1/_{10}$ efy = 3·7), *Seah* (12·3 l., pak 13·5), *Efa* (36·92 pak 40·5) a *Chomer,* který se zove též Kor (369 l., pak 405 l.). Cizí míry v písmě sv. jsou: Xestes jest asi tolik jako *log*, choinix dva nebo tři logy; měřice, metretes byla jako efa nebo bath. Artabe bylo původně asi tak veliké jako bath, později se udává asi 55·8 l., medimnos řecký 52 l., měřice římská, hekteus 9 l.

Peníze. Cena věcí udávána ve stříbře neb ve zlatě. Již za Abrahama prodávalo se dle *šiklů* stříbra; bylať to určitá, obvyklá váha stříbra. Větší ceny udávány hřivnami a mnou (mena). Židé razili peníze teprve za dob Makkabejských; stříbrných šiklů z této doby snad ani není, v museích jsou šikle z dob židovského povstání, měděné peníze makkabejské a padělky. V naší sbírce jsou některé mince egyptské, turecké, po jedné i z Tunisu a z Buchary; padělek makkabejské mince snad bude lze přiložiti.

Hřivna, mna, zlatý šikl nikdy raženy nebyly. *Hřivna* zlatá mohla míti ceny asi 162.000 korun (snad 49·11 *kg*), hřivna stříbra (váhy 43·65 *kg*) asi 7344 korun, *mna* zlata 2700 korun, mna stříbra 144 korun, *zlatý šikl* 54 korun, *stříbrný* pak 2 kor. 80 h. (udává se i jinak). V oběhu měly zajisté cenu větší a podléhaly ažiu.

V Písmě sv. jsou jmenovány zlaté *dareiky* v ceně asi 15 kor. 60 h. (Darkeman může však někde značiti i drachmu.) *Drachma* stříbrná mohla míti někdy ceny 78 hal., dělila se na 6 obolů, po 8 chalkos, po 7 lepta. Řecký zlatý *stater* měl 28 drachem, pak pouze 20 drachem ceny. Římský *assarion* měl 6—7 haléřů; *denár* (10 assů) stříbrný asi 65 hal., teruncius neb kodrantes as 2 hal.

Písmo, psací látky a náčiní. Čím dále, tím jasněji se poznává, že bylo *písmo* známo již v nejstarších dobách lidstva. Již dávno před tím než byli Abrahamovi potomci národem, měli Babyloňané a Egypťané své dosti složité písmo. V zemi kana-

*) Kortleitner uvádí v knize »Archaeologiae biblicae summarium« jiná čísla. Dle výkladů židovských znalců by měl chomer 201 l., efa 20 l., kab 1·117, log 0·279 l.; dle Josefa Fl pak by měl chomer 393·6 l., log 0·5468 l.

nejské stálo město Sefer, město knih. Mojžíš mohl se naučiti písmu v Egyptě a mohl tedy zaznamenati děje bojů s Amalekity, mohl psáti i zákon Boží, a jiné věci, ať písmem egyptským, ať písmem starohebrejským. *Závitek Zákona* Israelitů měl býti uložen v chrámě; Levité z něho čítali v určitých dobách. Vedle toho měl však míti každý král israelský ssebou závitek Zákona, a stále »po všechny dni svého života z něho čítati«. Bylo mu tedy třeba *spisu Zákona* (Deut. 17., 19.), Mojžíšovy knihy. Dvě desky, jež obdržel Mojžíš na Sinaji, obsahovaly Boží přikázání, psaná »písmem Božím«. Zajisté byla napsána tak, aby je mohli lidé čísti.

Na čem se psalo v biblických dobách? Ku psaní, zaznamenávání zpráv veřejných a soukromých užíváno *látek* velmi *různých*, jak z říše nerostů, tak z rostlinných a zvířecích látek. — Do *kamene* ryli pevným, železným rydlem. Tak přál si Job (19., 24.), aby napsány byly jeho řeči, jeho nářky, aby se stále zachovaly. Babyloňané ryli velmi dovedně i v nejtvrdších drahokamech, v kamenech pečetních prstenů a válečků. *Pečetní prsten* neb *váleček* býval nošen na stužce. V naší sbírce jest napodobenina pečetního válečku krále Cyra. Prohloubeně vyryt jest tu obraz krále s lukem na voze; nad ním vznáší se okřídlené božstvo Ahura Mazda. V nápise jmenován Cyrus Achaemenovec.

Na *kamenech* hory *Ebal* napsal Josue opis Mojžíšova zákona (Jos. 8., 32.). Kameny byly asi vápnem obíleny a pak na ně psáno. V Egyptě zachovaly se na hrobních stěnách, na skalách, na stěnách chrámů mnohé rytiny a nápisy. Ostatně užívali *papyrusu* (třtinových blan), plátna a pod. V *Babylonsku* a v *Assyrii* ryli svá písma též do skal, na kamenné sochy a desky, avšak nejčastěji psávali na *hliněných deskách*.

Desky menší neb větší byly připravovány z měkké hlíny a nežli tato ztvrdla, psávána do ní tvrdým trojhranným rydlem klínová znaménka. Deska byla pak buď pálena aneb pouze na slunci sušena. Desky tyto hodily se k záznamům veřejným, užíváno jich k obchodním zprávám, byly posílány jako naše listy, i děti se na nich učily psáti. Důležité zprávy, jako smlouvy, bývaly někdy opatřovány i obalem (hlínou), na němž označen obsah vnitřní desky. I v Palestině bylo někdy psáno na hliněných deskách. Listy palestinských vládců, zasílané v patnáctém a čtrnáctém století egyptskému faraonovi, nalezené v *Tel-el-Amarna*, jsou tak psány. Ezechielovi bylo dle hl. 4. poručeno, aby na hliněné desce (cihle) načrtl obraz Jerusalema.

Jeremiáš byl za obležení Jerusalema držán u vězení, a tu mu bylo zvláštním obrazem naznačeno budoucí osvobození lidu, kdy bude moci zase míti ve svaté zemi majetek. Jeremiáš koupil po rozkazu Páně pole v Anatoth, rodném městě svém. Napsali úmluvu, podepsali, i svědci ji stvrdili, peníze byly na váze zvá-

ženy. Úmluva napsána dvakráte: jedna byla zapečetěna, druhá zůstala otevřena. Obě vloženy do hliněné nádoby, aby se tak dlouho zachovaly (Jer. 32., 9.—14.).

Babyloňané a Assyrové psávali delší věci na více desek; desky obsahující týž předmět spojovali hůlkou, která otvorem v rohu desek připraveným procházela, a kladli je pak společně do hliněné skříňky.

V naší sbírce jest *napodobenina* hliněné desky babylonské a destičky nalezené v *Lachis* (nynějším *Tel-el-Hesy*) v Palestině.

V Egyptě brávali k psaní obaly třtinového pně, *papyrusu*. Tříhranný peň dává více jemných obalů; tyto bývají hlazeny, slepovány, aby tvořily závitky. Silnější látku připravovali si tím, že lepily dva papyrusy na příč na sebe. Závitky papyrusové mohly býti libovolně prodlouženy.

Jeremiáš (či Baruch, jeho písař) psal na *závitku* všechna slova, jež k němu mluvil Pán (36., 2.) proti Israeli a Judsku. Joakim, tehdejší král, slyšel slova ta, rozřízl závitek nožem a vhodil do ohně. Mohl to arciť býti též závitek z kůže připravený. Isaiáš uvádí papyrus v hl. 18., 2., sv. Jan ve svém 2. listě 12.

U dlouhých závitků, jež byly připravovány u Židů obyčejně z *kůže*, navíjeli konce závitku na tyče. Při závitku Zákona bývají tyče nahoře zdobeny korunkou; závitek chráněn obalem neb vzácným pouzdrem. Někdy bývalo psáno na obou stranách závitku (Ezech. 2., 10.), častěji pouze na jedné straně, a sice ve sloupcích. Kůže brána byla z ovcí, koz, sajek a jiných zvířat. V Pergamu ji dovedli zvláště dobře připravovati, odtud pak pojmenování *pergamenů*. Ve sbírce jest malý závitek Zákona podobně navinut.

Dřevěných desek, jež byly pokryty voskovou vrstvou, užívali Římané. Písadlo jejich bylo z tvrdé látky. Zacharíáš napsal asi na podobné desce jméno sv. Jana Křtitele (Luk. 1., 63.). Na dřevě napsal Aron jména dvanácti kmenů (Num. 17., 1.—3.); Ezechiel napsal na dřevě jména Judy a Josefa (37., 16.). Ve sbírce naší jest i *písařské náčiní* z Damašku. Při delší kovové schránce na rákosová péra jest pevně přidělána nádobka s černidlem. Černidlo je jako čínská tuš, jest dosti husté a udržováno v nádobce kouskem hedvábné látky. Rytiny na náčiní obsahují buď nějakou nábožnou průpověď aneb praví, k čí potřebě to náčiní bylo a přidávají: »jenž spojoval slávu dvojí hodnosti, meče a péra« a pod. Obchodník mívá toto náčiní za pasem a může každé chvíle a na každém místě psáti. Podložkou jest mu obyčejně dlaň levé ruky. *Ezechiel* spatřil (dle 9., 2.) muže, který měl náčiní písařské za pasem a dělal jím znamení posledního písmene (taw) na čele mužů Jerusalema. Kristus Pán psal jednou prstem v *písku*. V Indii se stává, že se děti učí psáti tak, že píší prsty v jemném písku na zemi písmena i slova. — —

Pluh a jho. Již první lidé měli se živiti plodinami země (Gen. 2., 16.) a bylo jim vzdělávati půdu (Gen. 3., 19.). Pohříchu bylo vzdělávání půdy spojeno s námahou, neboť v prvních dobách byla veškerá práce polní vykonávána rukou lidskou. Později přibíral člověk i *zvířata*, by pomocí jejich snáze a účinněji na poli pracoval, obilí svážel, mlátil a j. *Jabela*, potomka Kainova, jmenuje Písmo *sv. otcem stád* (Gen. 4., 20.). Možno, že již počal on užívati zvířat při práci, ač to jiní připisují *Noemovi*, který by tím byl pokoj zjednal a úlevu opatřil svým rodičům a ospravedlnil tak své jméno. *Tubalkain* byl dle Gen. 4., 22. vynálezcem kovových nástrojů, čímž připraveno při vzdělávání půdy též značné usnadnění.

Někteří z novějších ethnografů míní, že bylo veškero lidstvo v prvních dobách v jakémsi stavu zdivočelosti; z toho že časem postoupilo ke kočovnému pastýřskému životu, a pak teprve že se u vzdělanějších národů vyvinul *život rolnický*. V některých krajinách tomu mohlo zajisté tak býti; všeobecný vývoj lidstva to však není. Mnozí zůstali do dneška při kočovném způsobu života, jiní byli asi již od počátku rolníky. V rovinách Eufratu a Tigridu, v Assyrii a v Babyloně, rovněž tak v údolí nilském v Egyptě rozvinulo se rolnictví velmi záhy; jinde zabývali se chovem dobytka. Bible naznačuje toto rozdělení zaměstnání již u synů prvních lidí: *Kain* jest představen jako zemědělec (vzdělávající půdu, v hebr. *obéd adamá*); *Abel* jako pastýř (Gen. 4., 2.). Abraham byl ještě nomádem, kočovného způsobu života, avšak již za jeho nejbližších potomků ujímalo se vzdělávání půdy. Jakubovci obdrželi k tomu v Egyptě výhodnou krajinu Gesen. Když se dostali do Kanaan, většina Israelitů zabývala se vzděláváním půdy. Kmenové za Jordánem sídlící zůstávali arciť při pastýřství, poněvadž se jejich kraj všude k pěstování obilí a zahrad nehodil.

Země Kananejská zalíbila se úrodností svou Abrahamovi, když do ní vešel. Mojžíš ji velebil mnohým způsobem a rozmnožoval tím u svého lidu touhu po ní. Často jest o ní řečeno, že *teče mlékem a strdí* (medem). Obyčejně byla tato slova vykládána tak, že tam bude mnoho dobytka, jež dává mléko, tedy též mnoho pastvin; že tam může býti mnoho včel, tedy i medonosných květů a luk. Jiní mínili, že jest vykládati: Mléko tamní, jehož jest hojnost, jež teče, jest jako medové mléko, mléko medem oslazené, zlepšené. — Avšak dlužno míti na zřeteli, že v Palestině nikdy mnoho krav nebylo; lučin s hustými travinami, kde by byla po celý rok pastva, tam skorem není. Mléka tu není v takové hojnosti, aby se mohlo říci, že jím země oplývá, že jím teče. Lid včel též mnoho pěstovati nemohl, neboť nemají v horkých měsících všude dosti potravy. Dle toho bylo by lze ona slova spíše vykládati v ten smysl, že jsou všechny plodiny země Kananejské *jako mléko a med*, t. j. velmi dobré, příjemné a chutné. Toto skutečnosti vždy odpovídalo. »Butyrum et mel« v proroctvích vykládáno podobně: lac infantis erit uti butyrum et mel.

Lidu hebrejskému měla býti půda dobyté země zaslíbené rozdělena tak, aby každá rodina měla v údělu svého kmene dostatečný díl. Měřeno bylo *provázky* (funiculi), a odměřené se v bibli zove též prostě: díl neb provázek. Nedovedeme si dobře představiti, jak veliké části obdržela rodina, jíž připadl dílek v rovině, a ona, jíž se dostalo skalnaté půdy, kraje suchého. Stejně veliký díl se všem přidělovati nemohl; suché pole mělo malou cenu. Žalm 15., 6. dí vzhledem k tomu: »*Díly připadly mně v rozkošných krajích, a líbí se mi to dědictví*«. *Kaleb* dal své dceři Akse (Jos. 15., 19.), když ji dal Othonielovi za manželku, věnem suché pole. Na cestě s otcem prosila ho, by jí dal k tomu ještě studnice vod, a dostalo se jí toho.

Ač Mojžíš řekl, že se v zaslíbené zemi role tak nezavodňují, jako to bylo činiti v Egyptě, kde čerpávali vodu z Nilu a sváděli ji na svá pole, přece jsou v Palestině místa, která lze z pramenů *zavlažovati*. Mojžíš doložil, že jest v Palestině očekávati od Boha déšť a rosu, od čehož závisí pak veškerá úroda. Kde jest dosti vody, tam pěstovali a pěstují povýtce zeleninu; tam bývá *zahrada*. V údolí Cedron pod vesnicí Silwan jsou podobné zahrady, jež zavlažují z Nehemiášovy studnice. Zahrady u Betlema, zavlažované vodou ze Šalomounových nádržek, dávají někdy i paterý výtěžek v roce. V suché zemi jest to znamení největší plodnosti a štěstí; proto mohl říci Jeremiáš: Až se vrátí lid z Babylona, pohrnou se k dobrotě Hospodinově s obilím a s vínem a s olejem . . . *duše pak jejich bude podobna zahradě svlažené*, a nebudou se rmoutiti více (Jer. 31., 12.).

Kristus Pán brával často obrazy z rolnického života, mluvil o zasévání, době žní; když fík vyrážel, bylo to znamením blízkého léta (Mat. 24., 32.). Na obyčejných polích nemůže rolník v suché letní době ničeho podniknouti. Země jest suchem roztrhána; je-li tam bodláčí, *zapalují* je (k Hebr. 6., 8.) ještě než přijdou ranní deště, a pole je prázdné. Trní a hloží dlužno odstraniti; již u Jeremiáše (4., 3.) jest psáno: *Zorejte sobě ouhor a nerozsívejte do trní*. Trní udusí vyrůstající obilí (Mat. 13., 7., 22.). Jakmile se země na podzim vydatněji zavlaží, obdělává rolník svá pole a stará se o zimní setbu. To bývá kolem *svátku sv. Jiří*, který bývá zvláště slavně svěcen v jeho otčině, v Lyddě (dne 16. listopadu). O tom svátku mají pořekadlo: *id lidd — uchrut u kidd* (od svátku v Lyddě — orej a vláčej). Nedostavuje-li se potřebný déšť dlouho, prosívá venkovské obyvatelstvo Boha za smilování. I Židé mívali *modlitby* a posty za *déšť*. *O svátcích stánků* sestupoval kněz se zlatým kotlíkem k rybníku Siloe a nabrav tam vody, vystoupil s četným průvodem k oltáři a vylil ji tam před Hospodinem. V duchovním smyslu vyložil Kristus

tento obřad u sv. Jana 7., 37., když volal: *Žízní-li kdo, pojď ke mně a napij se!* (víra jest živá voda). Nyní se toho vzpomíná v den 22. Tišri (šemini azereth), tedy po svátcích Stánků; v druhé prosbě modlitby, která se zove »osmnáct« (t. j. žehnání a proseb), volají k Bohu: *Jenž dává větru váti a sesílá déšť.* Od velikonoc se modlívali pouze za rosu. Déšť je velikým darem Božím; tak dí Šalomoun (3. Kr. 8., 35.). Prorok Jeremiáš líčil sucho, které bude za krále Joakima, když nepřijdou podzimní dešťové, takto: I oráči, stydíce se, přikryjí hlavu svou proto, že země jest vypráhlá, *proto že nebude deště na zemi* . . . divocí oslové stojíce na vysokých místech, hltati budou vítr jako draci; přehledí se jejich oči, neboť nebude trávy (Jer. 14., 4., 6.).

Práce, která nyní rolníku nastává, jest dosti namáhavá. »V potu tváři jísti budeš chléb svůj«. Ben Soma říkával prý: »Jakou námahu stálo to prvního člověka, než mohl jísti první sousto chleba! On musil orati, síti, žíti, ve snopy vázati, mlátiti, províjeti, čistiti, mlíti, zadělávati, péci, pak mohl teprve jísti — kdežto já, když ráno vstanu, všechno již před sebou nalézám připraveno.« Nynější syrský rolník ore dosud s velmi *jednoduchým pluhem.* Naše sbírka podává malý model *syrského pluhu*, který se jistě podobal pluhu starých Hebreův. Na zdech města Memfidy v Egyptě byl zobrazen staroegyptský pluh, který se s tímto palestinským skorem úplně shoduje. Pluh jest sestrojen ze čtyř kusů dřev; železným jest tu pouze rádlo, jímž se zorává neb rozrývá orná půda. Dlouhá tyč, která jde od jha až k rádlu, bývá z dubového dříví. Někdy je složena ze dvou kusů, které jsou spojeny hřeby a provazem, neb železnými kruhy. Voj, tedy přední část této tyče, bývá jako jho i z lehčího dříví, topolového neb stromu svatojanského chleba neb j. Na tyči, na níž jest dole upevněno železné rádlo s dvojím křídlem, jest rukojeť. Oráč drží ji levou rukou, podpírá se někdy o ní, aby pluh zasahoval hlouběji. Brázdu dělá malou a velmi mělkou. Semeno zasévají častěji na nezoranou půdu a zaorávají je.

V obrazné mluvě jest rolnictví zaměstnáním pokojného lidu. Ve dnech mesianských přestati mají dle Isaiáše boje mezi národy: *Nepozdvihne národ proti národu meče, a nebudou se více učiti boji — a tu okují své meče v rádla a oštěpy své v srpy* (Is. 2., 4.). Jindy ovšem, když svolává Joel lid do boje, žádá zase, aby překovali *svá rádla v meče a srpy své v oštěpy* a přišli tak do údolí Josafat, kde bude souditi Hospodin nepřátele vyvoleného lidu (Joel 3., 10.). Na našem malém modelu jest též *jho*, které se upevňuje hřeby, koženým řemenem neb jinak na předním konci voje. Po obou stranách má jho dva dobře upevněné kolíky; těmi vsadí se jho na krk dobytčete, u spodu se jedním neb dvěma provázky zatáhnou, a tím jest zapřaženo. Zákon zapovídal k jednomu pluhu dávati spolu nestejná dobytčata (vola a osla), poněvadž při tom slabší trpívá. Nyní toho nedbají a spojují

často při jednom pluhu osla i velblouda neb mezka; ovšem, že je pak raději dávají za sebou, nikoli vedle sebe. Eliseus oral, když byl povolán, aby se stal nástupcem proroka Eliáše. Eliáš přicházel právě z onoho místa, kde měl zvláštní zjevení Boží, seznav přítomnost slávy Boží ve vánku neb hlasu tichém (3. Kr. 19., 11.) a nalezl Elisea, *an ore, a dvanáctero spřežení volů před ním a sám též byl při dvanáctém* (3. Kr. 19., 19.). Stává se sice, že mívají při jednom pluhu i více spřežení, zvláště tehdy, když je orati v půdě nerovné a tuze tvrdé — dvanáctero spřežení však při jednom pluhu by se neosvědčilo. Jest zde tedy vykládati tak, že tam, kde Eliseus oral, ještě jedenáct jiných spřežení a mužů oralo. V oněch krajích bylo lidu pečovati vždy o bezpečnost; a proto, když jich oralo více na jednom místě, mohli se snáze proti lupičům chrániti. Eliáš hodil pak svůj plášť na Elisea, a tím naznačil, že jej povolává, svým druhem a nástupcem činí. K tomu jest ještě připomenuto, že vzal Eliseus *spřežení volů*, zabil je, *a dřívím z pluhu uvařil maso, kteréž dal lidu a jedli* (3. Kr. 19., 21.).

Kdo oral jednoduchým pluhem Orientálů, u toho se vždy vyžadovala *pilnost a opatrnost.* Někdy se dostaví déště příliš pozdě v zimní době; tu nesmí hospodář dbáti zimy a báti se oblaků: »Kdo hledí na oblaky, nikdy nebude žíti«, lenochem jmenuje Písmo svaté toho, kdo bojí se povětří: »*Pro zimu lenoch nechtěl orati; proto bude žebrati v létě, a nebude mu dáno*«. (Přísl. 20., 4.) *Opatrným* musí býti oráč již proto, že jsou jeho zvířata u pluhu tuze volně zapřažena. V pravé ruce mívá hůl, kterou dobytek pícháním do těla pobízí a popohání. *Osten* tento bývá opatřen na předním a slabším konci hřebíkem; na druhé straně jeho mívají přidělanou železnou lopatku, kterou může čistiti rádlo od země. Když by se zvíře proti ostnu zpěčovalo, bude je bodání ještě více boleti, a proto bylo řečeno sv. Pavlu (tehdy ještě Šavel): »*Tvrdoť jest ti proti ostnu se zpěčovati*« (Sk. ap. 26., 14.). Ostnem zabil neb zahnal Samgar 600 Filištínů (Soud. 3., 31.).

Oráči bylo spolu dívati se na půdu, do níž se rádlo jeho zarývalo. Každé chvíle stihne na tamním poli nějakou překážku, veliký kámen, zbytky křovin, kořeny — a kdyby se tomu svým slabým pluhem nevyhnul, kdyby nedával na tyto věci pozor, a ohlížel se snad zpět, může snadno zlámati pluh. Proto pravil dle toho Pán jednomu muži, který jej chtěl následovati, avšak chtěl se před tím se svými domácími rozloučiti: »*Žádný, kdo položil ruku svou na pluh, a ohlídá se zpět, není způsobným ku království Božímu*«. Kdo chce získati království Božího, tomu jest hleděti vpřed a nevšímati si věcí, jež pro Krista opustil. Málokterý nynější rolník neb oráč odstraňuje trní s pole; vyhýbá se jim a i kamení tam nechává obyčejně ležeti.

V dubnu (kolem 10.) počíná *ječmenná žeň* v údolí Jordánu; na horách bývá po 10. květnu. Žeň *pšenice* počínává o 10—14 dní později. *Žeň* obilí jest dosud dobou radosti, jako v dobách starých (Is. 9., 3.), ač jí nastává doba práce. Na *mlatě* za vesnicí vyšlapává dobytek dlouhou dobu shromážděné obilí, aneb se vytloukává dřevěnou deskou, dole kameny neb válečky opatřenou, která jezdí po rozloženém obilí. Mlácení a čištění obilí províváním může jim trvati i 4 měsíce. Po provití obilí tvoří měkké části slámy a plevy obrok neb pokrm, který se uchovává pro soumary a dobytek. Částí tvrdších, kolínkových neb kořenů užívá se jako topiva v pecích. Tak budou spáleny i »plevy« věčným ohněm na soudném dni.

Z čistého obilí dává se desátek; z něho oddělují se dary duchovním toho místa; almužna dána z toho i žebrákům. Kristus Pán pravil, že zrno, jež padne do úrodné půdy, dá *stonásobný* výnos (Mat. 13., 8.). Takový výnos dáti by mohlo; dle výpočtu dává však pouze 12—30ti násobný výtěžek. Země jest tedy asi již slabší než dříve bývala, ač se tu a tam i dosud neobyčejný výnos některých zrn vyskytuje (100- až 300násobný).

Mojžíš slíbil Israelitům, že je uvede *do země obilí . . . . . kde beze všeho nedostatku jísti bude každý svůj chléb* (Deut. 8., 8., 9.). Hlavním obilním druhem jest *ječmen a pšenice*. Pšenici uvádí i Nový Zákon. Kristus Pán ukázal v podobenství, že zlo a zlí lidé jsou na světě mezi dobrými, jako »*koukol*« mezi pšenicí, a že bude tak až do soudného dne. Nepřítel člověk (zlý duch) zasel koukol mezi pšenici (Mat. 13., 25.). Koukolem tím jest nejspíše naznačen *jílek* zlomocný neb *mámivý* (lolium temulentum), který jest velikým škůdcem tamního obilí. Vedle obilních plodin a zelenin pěstuje Orientál Palestiny a Syrie na četných, k tomu příhodných místech, též *ovocné stromy*.

Strom fíkový jest jmenován mezi nejlepšími dary zaslíbené země. Sladkost jeho plodů nedovolila mu, aby se stal králem stromů (Soud. 9., 11.). *V listopadu a v prosinci ztrácí* fíkový strom *listí*; ale již *v lednu* vyráží nová očka, která zůstávají ovšem dosti dlouho uzavřena. Květy vyvíjejí se současně ve skrytých poupatech květových. V březnu vyrážejí zelené listy, a tu se říká: »Nyní vypučel fíkový strom (vypustil holičky své), nastává léto« (jako Pís. 2., 12.). Na to ukázal Spasitel, když byl na počátku dubna u Betfage a patřil na zeleň fíku a všech ostatních stromů (Luk. 21., 29., Mat. 24., 32.). Začátkem *dubna* jsou fíkové plody asi tak veliké jako třešně; lid je již otrhává a pojídá jako lahůdku, ač jsou nezralé. Veliká část těchto prvních zárodků plodních opadává před časem (přirovnání ve Zjev. 6., 13.). V květnu vyrážejí letní fíky, jichž první plody se mohou někdy již v červnu prodávati. Od července až do prosince dává fíkový strom, ovšem nikoli každý strom, zralé ovoce. *Ranní fíky* dávají pouze některé druhy stromů.

Kristus Pán zlořečil kdysi fíkovému stromu, na němž ovoce hledal, ale nenalezl; a strom uschnul. Bylo to právě na jaře; sv. Marek připomíná, že *nebyla* doba fíků (Mar. 11., 13.). Tím chce asi říci: V letní době má každý fíkový strom ovoce, na jaře může býti některý strom bez ovoce. Tento strom byl v dobré půdě a přec neměl žádných ranních plodů. Tak mohl a měl míti i Israel, stojící na půdě Zákona a proroků, Bohem ošetřován, plody, dobré skutky, přechod ze Starého do Nového Zákona; když jich neměl, zasloužil zlořečení (Mat. 21., 43.). Betfage bylo již dle jména »místo fíků«; tam byla pro ně příhodná půda, tam dostávalo se jim pěstění a ošetření, jako Israeli. Pěkné *listy* pokrývají fíkové ratolesti, které se s nimi kloní až k zemi. Pod fíkem lze se dobře ukrýti, a rádi tam sedávají obyvatelé, jako již Písmo sv. o starých dosvědčuje, jimž bylo největším blahem: »Seděti pod svou révou a svým fíkovým stromem«. *Nathanael* seděl pod fíkem a proto se domníval, že jej tam nikdo nevidí. Když mu pak Ježíš řekl, že jej viděl, právě proto se tomu velice divil (Jan 1., 48.).

Olivový strom poskytoval Svaté zemi největší užitek, spokojí se i s méně dobrou půdou, roste i mezi skalisky: »*Dává olej z tvrdých kamenů*« (Deut. 32., 13.). Toto by bylo lze arciť vysvětlovati i o tom, že jsou lisy a nádržky lisovaného oleje ve skále. Oliva byla znamením Svaté Země, její strom byl ve všech končinách Palestiny, jak již Mojžíš Israelitům předpověděl (Deut. 28., 40.): »*Zůstanu jako zelená oliva v domě Božím*«.

Olympskému vítězi dávali Řekové *olivový věnec* (doufá Žalmista 51., 10.), který měl uříznouti mládenec zlatým nožem s posvátného stromu. Již od Noema jest olivová ratolest znamením míru a pokoje. To stalo se zajisté proto, že jest oliva svými stříbrnými listy velmi ladnou a krásnou. — Oliva snese více, než réva a fík. To vyjadřují Fellahové zvláštní průpovědí: Réva jest *sitt*, dáma, která potřebuje ošetření, fík jest *fellaha*, otužilá rolníkova žena; oliva jest však *bedauijje*, žena beduinka, která žije i v poušti, pracuje jako beduinka bez zvláštního ošetřování.

Oliva zapouští do země velmi mnoho kořenů; ty jí přivádějí z celého okolí veškeru vlhkost, aby mohly její listy a plody míti tak mnoho tuku. Proto nemůže se vedle olivy jiným stromům dobře dařiti, oliva není jmenována s révou aneb s fíkem. Z kořenů vyrůstají odnože; že jich bývá mnoho, ukazují slova Žalmisty: »*Synové tvoji jako mladé olivoví kolem tvého stolu*« (127., 3.). Olivky zrají *na podzim*. Obyvatelé je též nakládají a požívají; většinou se však česají, aby dávaly olej. V tomto *namáčejí* i svůj chléb, používají ho ve *svítilnách*, jím *mazávají* své tělo, aby prý bylo silnější, dávají jej *na rány* všeho druhu, jak se dálo již v dobách biblických. I na milé a vzácné věci a osoby býval olej lit, jako to učinil Jakub (Gen. 28., 18.), Mojžíš a j.

Olivové stromy *v Gethsemani* (kde byl lis) pod Olivetskou horou byly svědky úzkosti Kristovy před jeho utrpením, viděly i Jidášovu zradu.

Révu jmenuje Písmo sv. velmi často. Plod révy, víno, jest požehnáním Svaté Země. Poněvadž jest v Jakubově požehnání (Gen. 49., 11., 12.) a u Joela (3., 23.) uvedeno víno vedle mléka, míní někteří, že by *medem* ve rčení o zaslíbené zemi: »tekoucí mlékem a medem« (strdí; Exod. 3., 8.) bylo rozuměti *dibs*, hroznový med, který bývá dosud z moštu vyvařován a prodáván. Obrazů biblických, vzatých z révy a z vinic, bylo již na jiném místě vzpomenuto.

Růže Jerišská. Naše sbírka obsahuje tři různé, uschlé květiny, kterým se neprávem dává pojmenování »růže z Jericha«. V Jerusalemě a jinde prodávají květinu, která se botanicky zove »*Anastatica hierochuntina*« (Choulivka jerišská čili růže z Jericha). Náleží k druhu květin křížovitých; když odkvetla, lístky opadávají a rostlina se sbaluje v chumáček. Tak ji vytrhávají z písečné země a prodávají. Po dešti se rozvírá a seménka vypadávající na svlaženou půdu mohou klíčiti a vzrůsti. Kdyby vypadly v době sucha, zanikly by v písku. Pro tuto okolnost obdržela jméno »vstavačky«. Není-li rostlina příliš starou, může se i ve vlažné vodě otevříti.

Selaginella hygrometrica (Vraneček) naší sbírky není z Palestiny, nýbrž z indiánského oddělení výstavy v St. Louis v Americe; má podobnou vlastnost jako Anastatika. Dáme-li ji večer na vodu, rozevře do rána své četné větvičky a pokryje jimi vodní povrch; při vysýchání se opět zavírá. Podobně se deštěm a ve vodě otvírá dřevnatý květ *Mesembryanthemum edule* (Kosmatce jedlého), jenž roste na písčité půdě u Jericha a jinde. Jest též ve sbírce.

Růže v Písmě sv. (v knize Moudr.) jmenovaná, jest asi druh růže obyčejné, stolisté neb jednoduché.

Trnová koruna. Isaiáš (7., 18.—25.) předpovídá hrozné zpuštění země judské a praví mezi jiným: *Všeliké místo,* kdež bylo tisíc vinných kmenů za tisíc šiklů stříbrných, *trním a hložím bude.* Trní a bodláčí bylo v zaslíbené zemi vždy v hojnosti; hebrejský jazyk má pro ně asi 20 výrazů. V Palestině jsou mnohé akacie, jež mají velmi dlouhé a silné trny. Někteří mínili, že byla z těchto silných trnitých větví upletena trnová koruna Kristova; tradice však ukazuje na trnitý strom, zvaný Rhamnus (Řešetlák, neb *Zizyphus spina Christi,* arabsky nebk), z něhož jest i koruna naší sbírky. Trny jeho jsou velmi ostré, bodnutí působí mnohé bolesti. Trní bylo znamením trestu za hřích u Adama, u Isaiáše a j. V době vysvobození lidu vzejde místo trnitého keře cypřiš, a místo kopřivy vyroste myrta (Is. 55., 13.). Kristus Pán byl proto trním korunován, poněvadž trpěl na sobě následky, tresty lidského hříchu. Zbytek koruny, která se chová

kdesi jako koruna Kristova, jest však z rákosí; tím naznačena by byla hlavně potupa. *Hořící trnitý keř,* v němž se Bůh na Sinaji zjevil, byl by dle podání hloh *(Crataegus).*

Smokvoň (Ficus sycomorus) jest též vícekráte jmenován v Písmě sv. V Palestině a v Egyptě jest velmi rozšířen. Prorok Amos dí o sobě: »Jsem skoták a pěstuji smokvoňové ovoce (nařezávám).« Zacheus vystoupil na smokvoň, aby viděl Pána. Podání udává, že se Svatá rodina v Heliopolis v Egyptě zdržela pod smokvoní. Ovoce její podobno jest fíkům, jest však menší, zeleno-žluté, méně dobré, a vyrůstá bezprostředně ze stromové kůry a nikoli na větvičkách, jež mají listí. Lidé nařezávají tyto fíky dříve než uzrají, a nechávají je ještě na stromě, aby tak ztratily něco z trpké své šťávy a byly příjemnější. To snad dělával i Amos. Listí podobá se listům moruše; proto též jméno od *moron* (moruše) a *sycon* (fík). Chudý lid si plodů jeho váží. Proto bylo to neštěstím, když byly smokvoně Egypťanů zničeny mrazem (Žalm 77., 47.). Dřeva smokvoně užívána na schránky mumií, poněvadž je trvanlivé. U sv. Luk. 17., 6. jmenuje Kristus *moruši.*

Z rostlinstva brali a béřou Orientálové *pokrmy, léky;* některé květiny sloužily jim *k potěšení a k ozdobě.* Tak si vážili již v biblických dobách vonných rostlin a květů; listy květinky *hena* »Lawsonia inermis« na prášek rozetřené prodávají, aby si jimi nehty u prstů a někdy též nehty u prstů nohou třeli a červenavými je učinili (tak zvané henna).

Arab říká: »Každou zelenou rostlinu lze jísti« a vyhledává po deštích, u pramenů a hlavně na jaře velmi různé rostliny, jež mohou býti prodávány neb pojídány jako saláty a jsou hledanou zeleninou, jako mladý sléz, čekanka, chřest, hořčice, máta, satureja a j. Okurky, rajská jablka, česnek a cibuli jedí někdy syrové. Rýže, káva přicházejí z ciziny; ostatní plodiny, jichž obyčejný muž v Palestině k jídlu potřebuje, jsou domácí.

Ve sbírce jsou *šišky cedrového stromu;* jedna, hladká, z Libanského cedru, druhá jest přinesena ze Sibiře, kde je na nádražích prodávají, poněvadž někteří semena cedrová rádi rozkousávají.

Žlutý plod s několika ostny pochází z Jericha a zove se Solanum Sodomaeum, *Lilek sodomský;* poutníci béřou si jej z Jericha pod jménem sodomského jablka. Dříve tam rostla ještě Tolita, keř Colotrophis procera z bavlníkovitých; plod tohoto keře se častěji zove sodomským jablkem.

V lahvičce jest *olej,* který vytlačují v Jerichu z plodů *Zakkům,* a jmenují ho olejem Zacheovým; přikládá se na rány.

Křížek, přinesený z kláštera Mar Saba, jest urobený *z akaciového* dřeva stromu od řeky Jordánu.

Jiná malá lahvička obsahuje *vodu z Mrtvého moře;* jest známo, že jest tato nasycena solí a solnými látkami v poměru asi 25%.

Kobylky. V naší sbírce jest exemplář *stěhovavé kobylky.* Písmo svaté je uvádí často; hebrejský jazyk Bible má pro ně devatero jmen, proroci jimi naznačují vždy velikou a zhoubnou ránu. Ač jest kobylka zvíře ne tuze veliké, dovede v množství spustošiti za krátkou dobu úrodu a zeleň celých krajů. Sbory jejich přilétají někdy jako mrak, zastiňující slunce. Těla jejich jsou dosti těžká, křídla ne tuze široká, proto lítají s větrem nebo po větru, jak již Bible dosvědčuje. Východní vítr přinesl totiž za Mojžíše kobylky do Egypta, vítr západní zase Egypt od nich osvobodil a zahnal je do moře (Exod. 10., 13., 19.). Když vše zničily, kladou v dubnu a květnu sem a tam do země vajíčka velmi četná; čítají, že pár kobylek klade ke stu vajíček. V červnu z nich vylézají larvy, které se hned pohybují a putují, vše na cestě požírajíce. Dostanou-li se na vodu, první se ovšem utopí, avšak jimi se utvoří zároveň most pro následující. Do dvou měsíců jsou okřídleny, pak přeletují do vzdálenějších krajů. Těla zahynulých zvířat pokrývají někdy pole a naplňují vzduch odporným zápachem.

Prorok *Joel* líčí vpád kobylek a účinky jeho velmi živě. Jsou jako »vojsko« Boha, neboť dle vůle Boží se pohybují; Bůh je řídí. Arabové si vypravují, že si jednou zasedla kobylka na nohu Mohamedovu; on byl přítelem a příznivcem zvířat, vzal ji do ruky a našel na jejím křídle hebrejsky napsáno: »My jsme vojsko Boha živého. Dáváme 99 vajíček; kdyby jich bylo 100, zničily bychom zemi.« Nemají krále, avšak táhnou v řadě, dí Přísl. 30., 27. Ony působí *„den temnoty a mrákoty“,* slunce i měsíc se zatmí. Jsou jako *„sžírající oheň“* (Joel 2., 3.), poněvadž bývá jimi vše stráveno, jako se to stává ohněm; úrodná země, zahrada zůstává po nich jako největší pustina, nešetří ani stromů (1., 7.). Jsou jako *koňstvo;* i hlava jejich jeví poněkud podobnost s hlavou koně (Zjev. sv. Jana 9., 7.; italsky jim říkají cavalleto, u nás koníček). Když se blíží jejich mrak, působí let a pohyb jejich křídel *zvuk,* který přirovnává Joel s hřmotem vozů, se zvukem planoucího ohně, sžírajícího strniště. Lid, jakmile je spatří, jest bolestí naplněn, tvář jeho zatemní se strachem (2., 6.), neboť vidí úrodu, na niž spoléhal, jistě zničenu, nemá proti tomuto škůdci žádného prostředku (jako v Egyptě; Exod. 10., 15.). Sbírají vajíčka a spalují je, dělají jámy, do nichž putující larvy padají a kde se ničí: avšak všechny tisíce a miliony zvířat těch nemohou zahubiti. Vystupují na zeď, neuchýlí se od svého směru, do domů vcházejí, okny vpadají do komnat; Bůh může poslati vítr a sehnati je do moře (2., 20., Exod. 10., 19.). Barvy jsou šedozelené; druhů jest více. Obyčejně jmenují je zoologicky acridium peregrinum nebo pachetylus migratorius.

Dle sv. Mat. 3., 4. živil se *sv. Jan Křtitel kobylkami a medem polním* (divokým — jinde v překladech též: medem pahorků). Mojžíš uvádí mezi čistými zvířaty kobylky, jež bylo lze jísti

(Lev. 11., 22.). Nynější Arabové jedí jeden druh sušených kobylek; někde se prodávají i na pytle. Mohl tedy i sv. Jan na poušti je jísti. Překlady a výklady o tom však nesouhlasí. Někde jest totiž psáno, že jedl kořínky, rostliny a med. Kořínky vykládali i o mrkvi a jiných jedlých kořenech nebo bylinách. — Kdysi povstaly v Syrii kláštery sv. Jana Křtitele, kde se chtěli říditi dle způsobu života sv. Jana; někteří jídali kobylky dle jednoho výkladu, jiní shledávali si kořínky a vytýkali prvním, že nežijí dle sv. Jana. Konečně to rozhodl opat, který byl pro příkladný život na obou stranách ctěn, a který pravil, že se mu zjevil svatý Jan a vyznal, že jeho pokrmem na zemi byly kořínky a med. Kdysi vykládali prvý výraz i o tom, že jedl sv. Jan plody stromu *rohovníku,* »Ceratonia siliqua«, a plody ty obdržely pak název »*svatojanského chleba*«. Tím prý by se spokojil ve své službě i marnotratný syn, když si přál míti jídlo vepřů. Plody svatojanského chleba dávají totiž na Východě zvířatům.

Štír či škorpion. V malé krabici chová naše sbírka i *štíra,* malé zvíře, jež má klepeta, raku podobná; zakončení jeho je článkovité, v posledním článku jsou dva jedovaté bodce. Těmi vstřikuje do rány svůj jed a tento působí značné bolesti (Zjev. 9., 5.). Rána jeho pálí, jakoby byla žhavým železem učiněna. Lidé hojí jeho rány tím, že na ně kladou jiného štíra v lihu uchovaného; praví též, že, kdo snědl dříve nějakého štíra, je tím jaksi očkován, immunisován proti štírovu jedu; proto dávají prý již dětem něco toho jedu do jídla. Zanedbá-li se rána štírem způsobená, může býti i smrtelnou. V zříceninách v Baalbeku a jinde, v starých zdech bývá jich někdy velmi mnoho. Každý se poranění štírem bojí tak jako stonožky, a než někam si ulehne, dobře prohlíží každý kámen, není-li pod ním štír.

Známa jsou *Roboamova* slova, jimiž odpověděl lidu na žádost, aby zmenšil dávky a daně: »Otec můj mrskal vás bičíky, já mrskati vás budu *štíry*« (3. Kr. 12., 11.); tím zajisté měla býti naznačena větší tíže, krutost, s jakou vládnouti mínil nad lidem. Snad bylo ono rčení vzato z nějakého pořekadla. *Kristus Pán* chtěl předpověděti apoštolům, že budou Bohem chráněni před zlem a užil v přirovnání zvláštního obrazu: »Aj, dal jsem vám moc *šlapati na hady a na štíry* a na všelikou moc nepřítele; a nic vám neuškodí« (Luk. 10., 19.). Projdou nebezpečím jako cestující, jehož nohy jsou před jedem a uštknutím hadů a štírů chráněny. Pořekadlem asi byla slova Páně: »Kdo z vás prositi bude otce o chléb a on dá jemu kámen? aneb za rybu, zda místo ryby dá jemu hada? aneb *prosil by za vejce a podá jemu štíra?*« (Luk. 11., 11., 12.). Chléb podpopelný, popelem trochu krytý, podobal se oblázkům, proto v přirovnání toho užito. Štír tu jmenován asi proto, že předchází přirovnání s hadem; zvířata: had a štír jsou jmenována častěji pospolu jako velcí škůdci, působitelé bolestí.

Věci pastýřů na Východě.

Spasitel náš brával svá podobenství nejčastěji z okolí, v němž se právě nalézal, v němž žil. Mnohá jeho podobenství jsou vzata ze staveb. Sebe, budoucnost svého díla přirovnává Kristus se stavebním kamenem; stavitelé zahodili kámen jako by byl nepotřebným, avšak on stal se kamenem úhelným domu, neboť stavitel tak určil (Mat. 21., 42.). Mluvil o stavbě chrámu v Jerusalemě, o domě na písku a na skále a pod. Někteří mají za to, poněvadž se tu míní vždy stavby kamenné, že sv. Josef byl *stavitelem* (nikoli tesařem), že jemu Spasitel v mládí pomáhal, a proto též častěji o stavbě mluvil. *Tektón*, řecké označení toho, čím sv. Josef byl, by stavitele též naznačovalo.

Kristus Pán béře však často přirovnání ze života *rolnického,* ač rolníkem nebyl; bylať lidu, k němuž mluvil, nejpřiměřenější. Krásná jsou přirovnání jeho vzatá ze života rybářů a *pastýřů.* V Palestině i chudý muž, pokud mu bylo lze, míval ovečku, která mu byla třeba veškerým majetkem, o kterou starostlivě pečoval; kdo mohl, měl stádo ovcí neb koz, a děti zvykaly již od mládí životu na pastvě, chodily se svými ovcemi po nivách, hledaly jim pastvy a vody, jako čteme o Davidovi. Tam na pastvě seznamoval a spřátelil se pastýř se svými ovečkami, dával jednotlivým i jména, jako se i u nás domácím zvířatům dává; i ony *znají jeho hlas, on je jménem vyvolává a vyvádí,* jak pravil Spasitel (Jan 10., 3.).

U pramene neb při napájení se scházívá více pastýřů a stáda se pomíchají. Oddělování stád neděje se pak pomocí psů, nýbrž každý pastýř vyjde na jinou stranu a volá své ovce slovem: »*Taho, taho!*« A ani mu není třeba po svých ovcích se ohlížeti, *on jde před nimi,* volá stejným slovem jako jiní pastýři, avšak má jiný hlas, a *ovce jeho jdou za ním, neboť znají jeho hlas. Cizího pak následovati nebudou, ale utekou od něho* (Jan 10., 4., 5.). Jedna po druhé vychází ze směsice a nedá se másti ani vzdáleností ani obtížnější cestou, vyhledá svého pastýře a ten za krátko se ohlédne a spatří za sebou celé stádo. Ráno a večer je počítává, neb když je vypouští z kamenné ohrady neb jeskyně; nakřivenou holí pastýřskou může je za krk přidržeti: *drobný dobytek přicházel pod hůl pastýře* (Lev. 27., 32.). U pastýřů Východu není spěchu; zvolna ubírá se na pastvu, kde může, tam zůstává déle; při napájení prodlévá celé hodiny. Čas čítá dle slunce.

Pastevci dělají si jako všude z rákosí neb ze supích per *píšťaly* a stávají se tak záhy pištci a pak i zpěváky. Naše sbírka chová *dvojí píšťalu* pastýřskou, z Betlema přinesenou, kterou tam zovou nástrojem Davidovým. Sestává ze dvou píšťal, pevně svázaných a několika otvory opatřených, z bambusového rákosu. Do úst dáti jest celou pohyblivou část s dlouhými jazýčky a tak lze z ní vylouditi širokou řadu vyšších a nižších zvuků. Píšťala

tato, *chalîl* zvaná, byla zajisté známa i ve Starém zákoně; pojmenování její značí »navrtaný rákos«. Píšťaly mívávali i žáci proroků. Užívalo se jich při průvodech, při žalostivých zpěvech; při zpěvu žalmů snad jich užíváno nebylo. Někdy mívají více nestejných píšťal vedle sebe dohromady spojených, na něž pak vyluzují zvuky jako na foukací harmoniku (tak zvaná orglice); to jest asi Danielova *mašrokita*, syrinx (Dan. 3., 5., 7., 10., 15.).

Zpěvy nynějších pastýřů jsou prostičké jako na př.: »Pozdrav mého důvěrného ty, jenž máš velblouda, s nímž odcházíš! O, kdo řekne mým rodičům, že jsou z mého roucha hadry!« Při napájení zpívávají píseň o studnici: »O mé ouško, o sladké, pospěš si a vrať mi vědro« (čerpací) — neb jiné.

Prak bývá též majetkem pastýře. Nemá-li psa, hází prakem kaménky za vzdálenější ovce, aby se vrátily. Ve sbírce jest prak provázkový, též z Betléma přinešený. Pastýři mají časem v házení prakem velikou zručnost, jako ji vykazovali mužové z kmene Benjamin, *z nichž každý kamenem z praku házeli k vlasu a nechybovali se* (Soud. 20., 16.). David šel na Goliáše s prakem, pro který si vybral z údolí patero kaménků a s pomocí Boží ranil pak Goliáše kaménkem přímo do čela, že tento padl. Prak bývá zavěšen na pasu; tam si zavěšují i hůl či klacek *nabuta* zvaný, o který se při slézání podpírají a kterým se též brání. Na tuto hůl naráží žalmista slovy: »*Prut tvůj a hůl tvá, (Bože), toť mne potěšuje*« (Ž. 22., 4.). David měl prak i kaménky v *torbě* (1. Kr. 17., 70.); sbírka naše vykazuje též malý model pastýřské kožené torby.

Život pastýře nebyl lehký a pohodlný, neboť mu bylo zaběhlé zvíře a ztracené hledati a zpět přinésti, raněné obvazovati a léčiti, beránky a unavená zvířata někdy ve svém šatě neb na ramenou nositi, březí ovce opatrně vésti, by se neuhnaly, hájiti stádo proti dravé zvěři, proti lupičům a j., »snášeti horko, zimu, větry, bouře ve dne i v noci« (Gen. 31., 38. Is. 40., 11. Gen. 33., 13. 1. Kr. 17., 34. Ezech. 34. a j.). Bylo tu třeba lásky a obětavosti; proto dobrý pastýř byl pro tyto vlastnosti milován, příklad jeho Spasitelem doporučován v duchovním životě.

Jakou míval pastýř *mzdu a odměnu?* Obyčejně dostával část výtěžku stád; měl mléko, sýr, část beránků byla Jakubovi mzdou (z doby jarní; Gen. 30.). — Najatý pastýř, *nájemník*, nemívá vždy dostatečné péče, nechává někdy roztrhati ovci vlkem, nehledá ztracených, utíká před lupičem. Za starodávna bylo pastýři nahraditi majiteli každý uloupený kus, nemohl-li ukázati aspoň kus ovčí kůže neb těla na znamení, že se bránil (Exod. 22., 11. 12. Am. 3., 12.).

Děti mívávají *hru na pastýře,* při níž jeden představuje *majitele,* druhý *pastýře.* Tento přichází v rozedraném šatě, přivádí ovce; majitel praví: »Dlouho jsem tě neviděl, ovce jsou hubené, smutné.« Pastýř se vymlouvá na sucho, nebylo dobré pastvy.

»Lepší pastva jest vzdálená, dej mi lepší obuv, pak budu moci hledati...« Majitel říká: »Pro tvé hezké oči zabijeme skopce, uděláme z toho opánky.« Na to slibuje pastýř: »Půjdu tak daleko, že mne neuvidíte.« Majitel počítá ovce, počítá i beránky, a zdá se mu ten dorost tuze malý: »Jest to počet vlčí! Vlk je tedy trhá? a ty nebdíš?« »Abych mohl bdíti,« odpovídá pastýř, »potřebuji větší tarbuš a kefijje (pokrývku hlavy). Majitel slibuje: »Pro tvé hezké oči půjdeme do bazaru, koupíme ti...« »Budu bdíti za dne, v noci chrápati v jeskyni...« »Avšak ty máš i v noci bdíti!« »Potřebuji abaje (pláště), jest zima.« »Sestry ti utkají, přineseme ti plášť krásný, veliký.« »Když budu tak krásný, ať přijde pak vlk, budu křičeti, ale nepůjdu naň!« »To musíš jíti proti němu.« »K tomu mi třeba, abych měl hezký opasek a dobrou hůl.« Na to dí majitel: »Hůl ano, tu dostaneš, ale na záda« — a povstane křik a děti pastýře vyženou.

O náhradě, kterou měl dáti pastýř majiteli stáda, když nezabránil škodě, mluví již ustanovení krále Babylona, Hammurabiho. Zmenšil-li přírůstek špatným údajem, bylo mu to nahraditi majiteli desetkráte; roztrhal-li lev nějaké zvíře, pastýř musil dokázati svou nevinu (čl. 265., 266.).

Noční dobou hledí každý pastýř, nemůže-li se stádem vrátiti se do domova, aby měl soudruhy, s nimiž by se v hlídce střídal. Někdy zachází za pastvou daleko od domova a zůstává tam týdny i celý měsíc. Při tom jest mu stále býti opatrným a vyzvídati, zdali je všude bezpečno, aby mu nebyla snad v cizině stáda uloupena. — *Josefovi bratří* se vzdálili od domu otce svého Jakuba, a tento byl ve strachu a byl by rád věděl, jsou-li zdrávi a jak se jim vede. Že ten kraj, kde prodlévali, nebyl úplně bezpečným, lze souditi již z toho, že synové, poslavše otci sukni Josefovu, vzkázali jemu: »*Tu jsme našli*« atd...; a on hned věřil, že roztrhala Josefa divá zvěř.

Bratří *žárlili na Josefa* z více příčin. Pozorovali, že otec jej více miluje než ostatní, že mu dává snad přednost. Snad se též obávali, že by ho mohl učiniti Jakub svým nástupcem, náčelníkem. Na východě nemusí vždy pouze nejstarší syn státi se dědicem otce a zaujmouti čestné místo otcovo; otec má zvláště jako náčelník celého kmene, hlava příbuzenstva, jako jím byl i Jakub, právo ustanoviti svým nástupcem kteréhokoliv ze svých synů. Vždyť se může státi, že by byl nejstarší synméně schopným náčelníkem; a kdyby se jím stal, uškodí se tím celému kmeni. Proto stává se, že ustanovují někdy mladšího, ano i nejmladšího dědicem a náčelníkem. U Isaiovy rodiny v Betlemě pozorujeme, že byli starší synové doma, nejmladší David byl u stáda. Jakub si však mladšího Josefa ponechal doma a starší byli na pastvě. Tím byla projevena jeho přízeň dostatečně.

Pastýři mívají na sobě dvě roucha: spodní bílou sukni a hnědý neb černý plášť. Náčelník mívává na sukni ještě široké a dlouhé roucho, kombaz zvané, které mívá živé barvy, čímž se pak náčelník od obyčejných Beduinů rozezná. Když Jakub svému synu podobné roucho daroval, tím zajisté jej naznačil již předem jako svého zástupce a někdejšího nástupce; odtud pak závist bratří proti Josefovi.

Je-li v rodině jediný syn, jest povinností dcer pásti stáda, aby byl syn při otci a nebyl snad vydán v nebezpečí. Tak bylo u Labana. *Rachel šla s dobytkem, ona pásla stádo* (Gen. 29., 6. 9.); též u Jethra, tchána Mojžíšova (Exod. 2, 16.). Dívky nemohou se tak usilovně brániti jako muži, proto neodcházejí se stádem daleko od otcovského domu. Nemívají ani hole; to dává pastýři vzezření pokojného, mírného muže, neboť tak pravil Spasitel k apoštolům, když je vysílal, by kázali: „*Neberte sebou zlata ani stříbra, ani peněz do opasků svých, ani mošny na cestu, ani dvou sukní, ani obuvi, ani hole.*“ Pohostinství bylo tehdy ještě dosti dobré. Přišel-li k lidu svého kmene, nalezl přístřeší. Mošny potřebí bylo, když bylo pastýři dlíti v kraji neobydleném. Tu brává ssebou chléb, sušené ovoce neb olivky a nádobu na vodu. Apoštolové byli však vysláni k lidem, do měst a obydlených míst, proto jim nebylo mošny třeba. Dělník na vinici má pouze jedinou sukni, jemu není třeba druhé sváteční sukně, neb svatebního roucha; proto pravil: *ani dvou sukní.* Měli býti *bosi* na znamení pokory; *bez zbraně*, ať ochranné ať útočné, na znamení pokoje, by tím bylo jejich učení lépe doporučeno; nikomu na obtíž, neb: *Darmo jste vzali, darmo dejte.* (Mat. 10., 8. 9. 10.)«

V Palestině nelze dobře choditi na boso, neboť cesty jsou obyčejně tuze kamenité, v polích jest mnoho trní a bodláčí. Tak by byla noha ve stálém nebezpečí, protože jest zde též dosti štírů a hadů. Beduiné mívají proto *sandály* neb opánky; přijdou-li na dobrou cestu, nesou je v rukou. Podešev, která tvoří celou obuv, bývá z velbloudí kůže; *řemínek*, který se protáhne mezi palcem a pravým prstem, obtočí se kolem kotníku, kde přidržuje i patu podešve. Tím, že není noha přikryta, zapráší se na cestě a potřebuje *omytí*; to dálo se ze zdvořilosti hostům, když do domu vešli. Služebník rozvázal jim opánky; někdy umýval pán domu nohy svého hostě. Pán Ježíš toho očeval od fariseje Šimona, který jej pozval: »*Vešel jsem do tvého domu, nepodal jsi vody mým nohám; — tato však* (Magdalena) *smáčela nohy mé slzami a utírala je vlasy svými*« (Luk. 7., 44.). Sám konal tu službu sv. apoštolům při poslední večeři. Sv. Jan Kř. o sobě pokorně tvrdil, že není ani hoden Spasiteli konati tu nejmenší službu, *rozvázati* řeménky *u obuvi jeho.* (Jan 1., 27.). Obuv nebyla drahou, ať třeba byla i z jezevčí kůže neb z kůže lvounů (druh tuleňů v Červeném moři. Ezech. 16., 10.

o vzácnější obuvi); řeménky měly cenu nepatrnou. Proto pravil Abram Sodomskému králi: »*Nevezmu od nitě do řeménka obuvi ze všech věcí, jež tvé jsou, abys neřekl: Já jsem obohatil Abrama*« (Gen. 14., 23.) I chudý mohl míti opánky, neboť Amos dí: *Chudého kupovali za pár střevíců* (Am. 8., 6.). Venku chodíval bos ten, kdo byl ve smutku (2. Kr. 15., 30.; Ezech. 24., 17. 23.) a ovšem ten, kdo obuvi neměl (Luk. 15., 22.). V domě chodívají Orientálové bosi. O velikonoční večeři bylo Židům přikázáno, by jedli beránka *majíce svou obuv na nohou a hůl v rukou,* tedy připraveni na cestu (Exod. 12., 11.). Vcházejí-li do modlitebny neb do domu, kde činí návštěvu, sundají opánky tak, jako se u nás snímá pokrývka hlavy; Mojžíši bylo proto před zjevením Božím zouti obuv s nohou (Exod. 3., 5.).

Kněží vykonávali služby chrámové ve Starém Zákoně bosi. Šlápnutí na šiji značilo úplné pokoření, jak dí Žalmista: *Na Edom hodím svou obuv* (Žalm. 59., 10.) t. j. úplně jej zotročím, pokořím. Kristus bude panovati, dle slov sv. Pavla, *až položí vše pod nohu svou* (nepřátele své, I. Kor. 15. 25.). Při obřadu o uznání švakrovské povinnosti značil střevíc právo, stažení jeho — přenesení toho práva (Deut. 25. 5.—10.).

Ženy mívají vysoké podpatky a dřevěné špalíčky na podešvi, aby byla noha ochráněna od prachu, a aby bylo kroky jejich slyšeti. Na špalíčky zavěšovaly si i ozdoby, plíšky.

Východní kalendář.

V naší sbírce biblických starožitností jest též tabulka, určená pro lístky východního útržkového kalendáře. Tentoť jest zajímavým hlavně proto, že ukazuje zároveň údaje *paterého kalendáře* pro týž den; na levo jest to udáno v evropském jazyku (Francouzsky neb vlašsky neb německy), v pravo pak arabsky. Prvý údej jest určení doby dle *našeho kalendáře*, druhý dle *juliánského* (ruského a řeckého), třetí udává dni *koptického* měsíce a roku, čtvrtý jest *mohamedánský* a pátý *israelský*. Tak jest udáno na př., že náš *1. leden r. 1906* jest 19. prosincem *juliánského* kalendáře r. 1905, spolu dnem 23. měsíce Kiahk *koptického* roku 1622, zároveň 5. dnem měsíce Zu-l-Kaadet *Hežry*, mohamedánského roku 1323 (účetního roku tureckého 1321) a 4. dnem měsíce Tebeth roku 5666 *Israelitů* (od stvoření světa). Po straně jest na tabulce ještě poznamenáno, že jest tento rok 1906 u *Arménů* dle jejich národního letopočtu rokem 4398—4399 (počíná 20. srpna), dle jejich církevního letopočtu (po ustanovení sněmu v Tevinu od 11. července 552) rokem 1355—56 (počíná 24. srpna). Stvoření světa kladou dle kanonu Eusebiova do r. 5202 př. Kr. Všimněme si blíže některých kalendárních zařízení, jsouť důležita pro určení svátečních dní a postů.

O kalendáři vůbec. Jméno »kalendář« pochází od latinského »calendae« neb řeckého καλεῖν (volati). V Římě bývalo totiž zvykem, že se prvý den každého měsíce či počátek měsíce představeným kněžstva (pontifex) slovem calendae veřejně ohlašoval, byl dnem ohlášeným, vyvolaným neb tím, který měl býti vyvolán (calendus); při tom byly oznamovány i svátky, hry, soudní dni a šťastné události veřejné důležitosti. Kalendář (v hebrejském ho jmenují *lúach* t. j. tabulka) obsahuje rozdělení roku, změny stálic, svátky určitého roku.

Čítání dle dní, měsíců a let jest prastarého původu. *Babyloňané* měli již dávno přesně určená rozdělení časová; některé věci našeho kalendáře mají původ v Babylonsku, jako dělení doby na 12, 24, 60, 360 dílů. *Přirozený* neb astronomický *rok* jest určován buď dle *slunce* neb dle *měsíce*. *Sluneční* rok by byla doba jednoho zdánlivého oběhu slunce kolem země; k témuž bodu obratníku došlo by slunce v 365 dnech, 5 hodinách, 48 minutách a 46·04 sekundách (*tropický* rok); k téže stálici dojde za 365 dní, 6 hodin, 9 minut a 9·35 sekund (o 11 minut déle — *hvězdní* rok). Rok *měsíční* zaujímá 12 oběhů měsíce kolem země, a čítá se v něm 354 dni, 8 hodin, 48 minut a 36 sekund. *Občanský rok sluneční* obyčejný má nyní 365 dní, přestupný rok 366 dní, *občanský měsíční rok* obyčejný má 354 dní, přestupný měsíční rok bývá rozmnožen o celý měsíc, má tedy 383 dní (obyčejně každý čtvrtý rok), čímž se pak vyrovná s lety slunečními.

Rozdělení a čítání doby dle *dní* bylo na snadě. Národové, kteří zavedli sluneční rok, čítali dni *od jednoho rána* do druhého, kdo měli rok měsíční, počítali *od jednoho večera* do večera druhého. Babyloňané čítali od rána do rána a odtud vysvětluje se též udání doby ve zprávě o stvoření světa: *A byl večer a ráno, den prvý;* večer byl zakončením světlého dne od rána, ráno bylo zakončením noci: světlý den a noc byl tedy jeden den. Ostatně čítají Israelité *od večera*, νυχθήμερον = noc a den, jako Arabové, Syrové a Řekové. Egypťané a Římané prý čítali *od půlnoci do půlnoci,* Umbrové (řecká část) tak jako astronomové po Ptoleméovi *od poledne do poledne.*

Rozdělení doby v *týdny* po sedmi dnech jeví se ve zprávě o stvoření světa; pojmenování jednotlivých dní týdne ukazuje na sedmero stálic: Slunce, měsíc, Mars, Merkur, Jupiter, Venuše, Saturn (dies Solis, Lunae atd.); rozdělení to doporučovaly též čtyři fáse měsíčního oběhu. Staří Řekové měli týdny po desíti dnech, staří Římané pak po 8 dnech; později přijali sedmidenní týden.

Přirozený měsíc (mensis) měl dle oběhu měsíce 28 dní neb čtyři týdny, *občanský měsíc* pak 30 neb 31 dní. U *Římanů* býval v nejstarší době rok Albánský o 304 dnech, který rozšířil Romulus na 360 dní. Numa Pompilius zavedl čítání roku o 355

dnech, v němž měl leden 29, březen 31, duben 29, květen 31, červen 29, quintilis 31, sextilis 29, září 29, říjen 31, listopad a prosinec po 29, únor 28 dní. Každého druhého a čtvrtého roku vkládali kněží měsíc po 22 neb 23 dnech, aby srovnali svůj rok s rokem slunečním Roku 452 př. Kr. položili únor hned po lednu. *Julius Caesar* zavedl rok o 365 dnech a přestupná léta po 366 dnech každého čtvrtého roku. Ustanovení to se však stále nezachovávalo; jednou učinili v době 36 let každý třetí rok přestupným rokem a tak přibyly tři dni přes potřebný počet. Císař *Augustus* přikázal proto, aby ve 12 letech nebylo žádných přestupních let, a tak počet opět srovnal. Na počest Julia Caesara pojmenovali měsíc Quintilis Juliem, a Sextilis k poctě Augustově Augustem. Julius Caesar určil na rok 365 dní a 6 hodin; tím prodloužil rok kalendární proti skutečnému tropickému roku o 11 minut a 14 sekund. To činí ve 128 letech celý den, ve 400 letech pak 3 dni, o něž jest *juliánský kalendář* neb rok delším; proto zůstává nyní za našim kalendářem již o 13 dní zpět. Tuto vadu juliánského kalendáře spozorovali teprve po 1300 letech. Roku 1582 ji napravil papež *Řehoř XIII.* rázným způsobem. Tehdy obnášelo zdržení roku již 10 dní, jarní rovnodennost byla počítána o deset dní později než byla skutečná rovnodennost, všechny svátky dle toho o 10 dní později slaveny. Papež určil proto, aby se těchto 10 dní roku 1582 mezi 4. a 14. říjnem prostě vynechalo. Dne 5. října juliánského (v pátek) počítal *gregoriánský* kalendář již 15. října a od té doby se oba odchylují. Kalendární počet byl ještě v tom směru opraven, že bylo stanoveno, aby byl sice každý 4. rok přestupný, z roků století však pouze každý čtyrstý rok (čtyřmi sty dělitelný); 1600 byl přestupným, 17—1900 však nikoliv. I při této opravě zůstává ve 400 letech odchylka 2 hodin 56 minut a 40 sekund, jež jsou přepočítány; roku 4840 bude odchylka tato činiti celý den, nebude mu tedy třeba přídavku přestupného roku. Roku 1700 přijali tento opravený gregoriánský kalendář i *protestanté* v Německu, Hollandsku, Dánsku a ve Švýcarech, r. 1752 v Anglii a 1753 ve Švédsku. V tom se líšíme, že čítají protestanté naše neděle po svatodušních svátcích teprve od neděle Nejsv. Trojice. Dříve se někdy neshodli ve dnech velikonočních, od r. 1766 slaví Velikonoce s námi a určují je dle epakt.

Církevní sněm *Nicejský* (325) ustanovil, aby se slavily *Velikonoční svátky* od té neděle, která následuje po *prvním jarním úplňku;* to jest úplněk 21. března neb prvý úplněk po tomto dni. Může tedy připadnouti velikonoční neděle (Hod Boží) mezi 22. březen a 25. duben, a svátky jsou též, jak známo, někdy dříve někdy později. Dle velikonoc určiti lze pak snadno i ostatní pohyblivé svátky.

Syrové zovou náš leden Kanûnut-tani, únor šubât, březen Adâr, duben nisân, květen ajjâr, červen chazirân, červenec temûz,

srpen âb, září ilûl, říjen tešrînul-awwal, listopad tešrînul-tâni, prosinec kanûnul-auwal. Tak zní arabská jména měsíců na naší tabulce.

Kalendář Koptů. Koptové, potomci Egypťanů, mají rok o 12 měsících, každý o 30 dnech. Aby dosáhli počet 365 dní, přidávají ku konci roku pět dní »epagomen«, každého čtvrtého přestupního roku *šest epagomen.* Počátek roku připadá 11. září gregoriánského kalendáře, v přestupních letech dne 12. září. Poněvadž přestupní rok Koptů jest před gregoriánským, odchylují se oba kalendáře až do konce února o jeden den.

Prvý den měsíce Tut připadá tedy 11. září (v přest. r. 12. září); 1. Babe dne 11. října (v přest. 12.), 1. Hatur 10. (11.) listopadu, 1. Kojhak 10. (11.) prosince, 1. Tube 9. (10.) ledna, 1. Amšír 8. (9.) února, 1. Barhamat 10. března, 1. Barmude 9. dubna, 1. Bašoneš 9. května, 1. Baune 8. června, 1. Abib 8. července, 1. Mesori 7. srpna, 1. Epagomen 6. září. Čítání jejich počíná rokem 283 po Kristu; jest to letopočet mučeníků, který počíná pronásledováním Diokleciánovým.

Mohamedánský kalendář. Mohamedáné mají rok *měsícový* a čítají od tak zvaného *útěku* Mohameda z Mekky do Mediny, (hežra), ode dne 16. července (pátek) r. 622 po Kristu; nový měsíc počal tehdy ovšem o den a několik hodin dříve než jest určen počátek mohamedánského letopočtu. Sedmnáctého roku útěku byl letopočet Hežry Omarem zaveden. Nyní čítají 1324; nový rok počal dne 25. února 1906. V 33 letech nabývá počet mohamedánských let dle Hežry o rok více naproti gregoriánským rokům. Naše leta *K* se dle let *H* Hežry naleznou dle formulky:

$$K = H - \frac{H}{33} + 622. \quad H \text{ se nalezne} = K - 622 + \frac{K - 622}{32.}$$

Též: Odečísti od našich let 621, zbytek děliti 33 a přidati k dělenci výsledek; tak se nalezne číslo mohamedánského roku.

Den počíná u Mohamedánů *večerem*; západem slunce mají na hodinách 12, a odtud se počítá. Hodiny arabské dlužno tedy dle západu slunce každého dne, aneb aspoň za několik dní vždy měniti. Dni jejich se zovou: *První* (neděle), *druhý* (pond.), *třetí, čtvrtý, pátý* (čtvrtek), *shromáždění* (pátek zasvěcený den) a *sobota.* Rok má dvanát *měsíců:* Muharrem (značívá se *M*) 30 d., Safar (s) 29 dní, Rebî-el-awwal (ra) 30 d., Rebî-el-âchir (r) 29 d., Zumâda-l-awwal (ža) 30 d., Žumâda-l-âchir (ž) 29 d., Režeb (b) 30 d., Šaabân (š) 29 d., Ramadân (n) 30 d., Šauwâl (l) 29 d., Dzu-l-kaade (dza) 30 d., Dzul-hižže (dz) 29 d. V období 30 let přidává se měsíci Dzu-l-hižže jedenáctkrát (2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26, 29) jeden den, má tedy pak po 30 dnech.

Největšími svátky Mohamedánů jest *veliký Beiram* v 10. měsíci a *malý Beiram* (obětní svátek) ve 12. měsíci. Devátý měsíc

ramadân jest svatou dobou a dobou postu, kde se každý věřící postí od východu slunce až do západu, ani nejí ani nepije. Cizinec smí píti vodu, nemocný může jísti, avšak má později půst nahraditi. Po západu slunce může se jísti a píti, a veseliti se. V té době jest peklo zavřeno, ráj otevřen; kdo se nepostí, ztrácí život věčný. V tu dobu byl seslán Koran. V měsíci šauwâl jest jakýsi masopust, *veliký Beiram* po 3—6 dní. *Malý Beiram* jest v Dzu-l-hižže. Čtvrtkem večer počíná páteční svátek. Šťastnými dny jsou též 13. 14. a 15. každého měsíce.

Rok Israelitů. Israelité čítají dle řeckého překladu Písma sv. *od stvoření světa* 5666 let; v označování bývají obyčejně tisíce vynechány a psáno pouze 666 »dle malého počtu«.*) Patero dní před stvořením člověka bylo by čítáno jako doba prvního roku, stvořením člověka začal rok druhý. Rok jejich jest měsícový o 12 měsících. Nový měsíc stvoření prý připadl druhého dne v 5 hodin a 204 chalakim, t. j. v pondělí večer v 11 hodin, 11 minut a 20 sekund. Vypravování o potopě mluví již o měsících, které pouze čítá (prvý, druhý atd.); zdá se, že to byly sluneční měsíce, neboť pět měsíců bylo tu 150 dní (Gen. 7, 11; 8, 3.). Snad čítali tak staří Kananejci. Smutek trvává měsíc (Deut. 21, 13), jindy je řečeno 30 dní (Num. 20, 29, Deut. 34, 8.) Za Šalomouna byla země rozdělena ve 12 krajů, každý kraj dodával po jeden měsíc věci ku dvoru Šalomounovu potřebné; není tu ještě žádné zmínky o přestupném roce. Nejstarší jména měsíců ukazují, že povstala u lidu zemědělců: *Abiv* (měsíc klasů), když dozrál ječmen, byl prvý měsíc; v tomto vyšli z Egypta. *Ziv* jest měsíc květů, *Ethanim* měsíc potůčků, když měly bystřiny vodu, *Bul* měsíc deštů. Po vyjití z Egypta rozeznávali již církevní rok od občanského roku. *Církevní rok* počínal měsícem Abib, později Nisan jmenovaným, občanský rok pak podzimní rovnodenností sedmého měsíce Tišri.

Rok israelitů měl pouze 354 dní; když však byly svátky na určité dni ustanoveny a na roční počasí vázány, Velikonoce na jaře při zralém ječmeně, Sukkoth na podzim k vinobraní — bylo třeba měsíční rok srovnávati s rokem slunečným vložením *třináctého měsíce.* Tak dálo se to v Babylonsku, tak vkládali Židé po 12. měsíci ještě jeden měsíc, když pozorovali, že by ještě nebyly k Velikonoci ječné žně. Později ustanoveno pro přestupná léta zvláštní pravidlo.

Prvý den nového měsíce (narození m. molēd), rōš-chōdeš byl z prvu určován dle toho, kdy se měsíc nejdříve objevil. Později určovali počátek měsíce dle pozorování v sanhedrin (radě židovské) a oznamovali to venkovu hlásnými ohni na horách neb zvláštními posly. Chlubili se, že měli oznamování hlásnými

*) Dle alexandrijského počtu bylo by r. 1906 psáti 7398, dle cařihradského 7414 od stvoření světa.

ohni tak zřízené, že se dostala zpráva o ustanovení začátku měsíce za den do Babylonska; prvý oheň byl rozdělán na Olivetské hoře; jakmile se ukázal, rozsvítil muž, k tomu postavený, na Mojžíšově hoře za Mrtvým mořem svou pochodeň atd. Poněvadž se však přec stávalo, že se zpráva z Jerusalema do všech míst v pravý čas nedostala a že byl pak měsíc nestejně začat a čítán, určili, aby se prvý a poslední den hlavních svátků slavily vždy po dva dni; v měsících, které mají po 30 dnech, jest třicátý den prvním dnem novolunní a 1. den následujícího měsíce druhým dnem novolunní. Měsícům přidělena *jména babylonská.* Prvý měsíc církevního roku se zove *Nisan* (Abib) 30 dní, a připadá ku konci března a v dubnu, *Jjjar* (Ziv) 29 dní (duben-květen), *Sivan* (květen-červen) 30 dní, *Tammuz* (červen-červenec) 29 dní, *Ab* (červenec-srpen) 30 dní, *Elul* (srp.-září) 29 dní, *Tišri,* počátek občanského roku a čítání roku vůbec (Ethanim, září-říjen) 30 dní, (Mar) *chesvan* (Bul, říjen-listop.) 29 dní, *Kisleu* (listop.-pros.) 30 dní, *Tebeth* (pros.-leden) 29 dní, *Šebat* (led.-únor) 30 dní, *Adar* (únor-březen) 29 dní. Měsíce o 30 dnech zovou se plnými, ostatní pak kusými.

Řecký hvězdář *Meton* pozoroval r. 432 př. Kr., že připadají nové měsíce a úplňky vždy po *19 letech* skorem přesně v týž sluneční den a zavedl v období 19 let řadu přestupných roků. Dle toho zavedeno (prý Hillelem) i do isr. kalendáře *sedmero přestupných let* v období 19 roků, a sice roku 3., 6., 8., 11., 14., 17. a 19. tohoto období. Měsíc přidávaný v přestupném roce klade se mezi Šebat a Adar a jest *Adarem I.,* kdežto Adar obyčejný se svými svátky zůstává posledním, 13tým měsícem (Adarem II. neb Weadarem). Adar I. má 30 dní; rok přestupný pak 384 dní, rok obyčejný má 354 dní. Israelité rozeznávají však ještě rok, který má o jeden den přes počet obyčejný 355 dní, přestupný 385, pak kusý obyčejný rok o 353 dnech a přestupný kusý rok o 383 dnech. Dělíme-li počet hebrejského roku *devatenácti,* seznáme, kolik období od stvoření prošlo; zbytek nám pak ukáže, je-li rok obyčejným neb přestupným 5666 : 19 = 298, to jest, tolik období od stvoření; zbytek 4 ukazuje, že jest to obyčejný rok (přestupná léta jsou 3, 6, 8 atd.).

Na ustanovení prvého dne roku mají vliv rozličná *pravidla* o svátcích. Nejstaršími svátky jsou Velikonoce *Pascha* (i Passa), Pesach t. j. *přejití* neb jak jiní vykládají: *ušetření.* Slaví se ode dne *14. Nisanu večer,* tedy od *15. Nisanu do 21.;* jedí se nekvašené chleby. Prvý a poslední den jsou dny svátečními. Druhý svátek jest svátek *týdnů,* padesátého dne po 16. Nisanu, tedy *6. a 7. Sivanu.* Jest památkou na zákon na Sinaji; dříve byl památkou ukončených žní. *Svátek stánků* jest určen v den *15. Tišri* a slaví se po osm dní. Prvý den jest dnem odpočinku. Světí se však též 16. 22. a 23. Tišri. Dne 10. Tišri jest *den smíření,* dlouhý den kajicnosti, kdy se Israelité postí a doufají v odpuštění všech

hříchů. Tento den nemá připadnouti ani v *pátek* ani v *neděli*, aby nebyly dva sobotní dny za sebou. Den *22. Tišri* nemá připadnouti nikdy v *sobotu*. Proto se již od dávné doby užívá v určení Nového Roku pravidla *Adu* (a = 1 značí neděli, d = 4 značí středu, w = 6 značí pátek), dle něhož nesmí počíti rok nedělí, středou a pátkem; kdyby se tak mělo státi, přidává se k závěrku předešlého roku jeden den, rok má pak dní přes počet, a Nový rok počíná o den později.

Ještě jiná pravidla tu rozhodují. Dle slova „*Jach*“ (j = 10, ch = 8, tedy 18) ustanovují, připadá-li novolunní Tišri v 18. hodinu denní neb později, tedy odpoledne, aby Nový rok počal až dne následujícího. Čítají se tu hodiny od večera, od 6 hodin do druhého večera v počtu 24. Ranní naše devátá hodina jest 15 h., naše poledne jest 18. hodina. Jinak dělívali hodinu na 1080 Chalakim (dílců) a dílec v 76 okamžiků (rgaim). Dle pravidla *Gatrad* dlužno přeložiti prvý den Nového roku o dva dni, připadne-li novolunní Tišri obyčejného některého roku v *úterý* (g = 3, t. j. úterý) ráno v 9 hodin 204 chalakim (t. j. ve 3 hodiny 11 m. 30 sekund; t = 9, rd = 204). Na středu se položiti nemůže pro *Adu*, proto se přeloží na čtvrtek. Dle jiného pravidla *Btu takpat* jest přeložiti prvý den obyčejného Nového roku po roce přestupném, když by připadlo novolunní Tišri v *pondělí* v 9 hodin 32 min. 43 1/3 sek. (2. den 15. hod. 589 chalakim). Příčina této prvé změny jest, že se 9 hod. 204 chalakim s 8 hod. 876 chal. povahy roku doplňují do 18 hodin; druhé pravidlo má zase příčinu v tom, že nesmí míti přestupný rok pouze 382 dní. Připadá-li nyní novolunní v pondělí 15 h. 589 chal., bylo by bývalo novolunní předcházejícího Nového Roku v úterý 18 h., což býti nemůže; přestupný rok se pošinul, počal čtvrtkem, a měl by, kdyby následující rok počal v pondělí, pouze 382 dní.

Slovo mnemotechnické *Adu* jest známo ze 13. století, pravidlo jest však zajisté staršího původu; někteří toho neuznávali, příčiny jeho neznali, avšak svůj kalendář přec dle toho zřizovali. Pravidla ta mohou býti důležita při zkoumání dní *umučení a smrti Páně*. *Eusebius a sv. Jan Zlatoúst* mínili proti evang. sv. Jana 18, 28, že si nepřátelé Páně *odložili* slavnost prvého velikonočního dne dobrovolně o jeden den, aby mohli Ježíše dříve ukřižovati; důkazů pro to není. Dle *sv. Matouše* byl den ukřižování Páně *dnem Velikonoci*, a poněvadž dle téhož evangelisty vzkříšení bylo v neděli, ukřižování bylo v pátek; *sv. Jan* jmenuje však den ukřižování (dle 19., 14., 31.) *paraskeue*, což byl den προσάββατον přípravy na sobotu, *pátek* a dnem před Velikonoci. Byl by tedy dle sv. Matouše pátek 15. Nisan, dle sv. Jana byla by sobota 15. Nisan. U Hippolyta stojí XI. a XII. Cal. Aprilis, t. j. 21. a 22. březen na místě jediného dne Židů, Nisanu. O této věci bylo již velmi mnoho psáno; nelze nám se o tom rozepisovati. Připomínáme pouze, že se zamlouvá mínění, dle něhož

zaznamenali *tři první evangelisté* den 15. Nisanu, hlavního svátku Velikonoci dle *zákonného kalendárního ustanovení* kněží neb Sanhedrinu jakožto den ukřižování Páně, *sv. Jan* však se řídil dle *skutečného lidového slavení Velikonoci*, jež se dálo dle *Adu* o den později, pro něž byl tenkrát 15. Nisan den následující soboty. Vždyť bylo již řečeno, že mívali pro jistotu *dva* dni novolunní, i prvé i poslední dni svátků se zdvojovaly; dálo-li se to již za doby Kristovy, jest nesnáz v určení neb v seznání dne smrti Páně odstraněna.

Dodatečně jest připomenouti, že v dějinách a v chronologii roku *o* není, po roce *prvním před Kristem* následuje hned *1. rok po Kristu*. Tento jest určován 754 od založení Říma, či dle israelského počtu 3761 od stvoření světa. *Rok 29.*, prvý rok činnosti Páně byl r. 782 po zal. Říma; toho roku bylo novolunní Nisanu v sobotu, dne 2. dubna (7 h. 42 m. odpol.); spatřiti bylo nový měsíc dne 4. dubna, kdy byl večerem 1. Nisan. Svátky, *15. Nisan* připadly v úterý dne 19. dubna. *Roku 30.* věku Páně, tedy 783 A. U. C., byl 1. Nisan 24. března večer, *15. Nisan* byl v sobotu, 8. dubna. *Třetího roku*, 784 A. U. C., byl *dle zákonného ustanovování* 1. Nisan ve čtvrtek večer, 12. dubna (13.) *15. Nisan* byl *v pátek, 27. dubna; dle lidového počtu* byl 29. Veadar (pátek), den 13. dubna, novolunním Nisanu, druhý den novolunní Nisanu byla sobota, 1. Nisan (dne 14. dubna). *Poslední večeře Páně* by byla dne 13. Nisanu, ve čtvrtek (26. dubna), *ukřižování* Páně před hlavním svátkem, tedy *14. Nisanu, v pátek* (27. dubna).

K hlavním svátkům již jmenovaným přistoupily později ještě svátky posvěcení chrámu a svátek Purim.

Dny *posvěcení chrámu* (chanukka) jsou určeny na den 25. *Kisleu* a slaví se po osm dní na památku očištění a posvěcení chrámu Judou Makkabejským (dle 1. Makk. 4, 52.). Svátek *Purim* (Amanův den) jest určen na památku zachránění Židů Estherou (dle knihy Esther 9. 26.) a slaví se dne 14. a 15. *Adaru* (neb Adaru II.).

Vedle toho si zavedli pamětní dni: 19. *Ijjar svátek žactva* na památku, že přestal toho dne za Rabbi Akiby mor, kterým mnoho jeho žáků umřelo; 10. *Tebeth* vzpomínají na oblehání Jerusalema Nabuchodonosorem, 17. *Tammuz* na dobytí Titem, 7.—10. *Ab* na zboření Jerusalema Nabuchodonosorem a 9. *Ab* na zboření chrámu Titem; 3. *Tišri* jest půst na vzpomínku usmrcení Godoliáše.

V knihách Makkabejských jest uveden *letopočet syrský* (řecký), zvaný l. *Seleucidů*, který počal r. 312 př. Kristem čili 3450 od stvoření (říjnem).

Poznámka. Z čísla israelského roku seznáme číslo příslušného roku křesťanského letopočtu, nehledíme-li na tisíce a přičteme-li k ostatnímu číslo 1240; rok 5666. Israelský jest tedy (1240 + 666) rok 1906 křesť. Též lze od 5666 odečísti 3761, což dá číslo 1905. Dle toho, o který měsíc se jedná, jest položiti buď 1905 neb 1906.

Svěcení biblických svátků u Židů.*)

—

Svěcení soboty.

Pravověrný žid připravuje se již v *pátek*, aby mohl sobotu náležitě světiti. V pátek nakoupí potřebních potravin a nápojů; mouku má míti již ve čtvrtek, aby z ní v pátek pečivo již bylo připraveno. Každý hledí, aby si mohl sobotního dne popřáti lepších jídel a učiní proto ochotně i větší vydání. Při každé koupi na sobotu říkává u sebe: K uctění královny sabbath (to kupuji). Někteří se v pátek proto postí, aby jim jídla sobotního dne byla milejší — neboť i tím sobotu oslaviti dlužno.

V pátek nevydá se pravověrný rád na velikou cestu, na níž by byl v sobotu z domova vzdálen a nemohl by sváteční den světiti. V pátek pekávají 3 neb 4 birkoth, sobotní housky, obyčejně v podobě tak zvaných karásků. Jsou upomínkou na dvojí mírku manny na poušti. Z těsta vhazují nepatrný kousek (challa) do ohně, asi jako olivka neb vajíčko, při čemž říkají dík Bohu, že jim dal zákony a poručil oddělovati challa. Dříve se tato část dávala kněžím; nyní míní, že není žádný židovský kněz již v tak čistém stavu, jak toho Starý zákon vyžadoval, proto to dávají do ohně.

Jídla se připravují v pátek; do soboty a v sobotu mají neb mohou býti udržována v teple. Rozdělávati oheň by se dle nařízení učitelů nemělo; to vykonávají pak, když je toho třeba, křesťanští služebníci. Dle zákona by však neměl býti ani služebník v sobotu k práci veden.

Že se před sobotou vše čistí, jest známo. Zvláštní předpisy mají o tom, jak před svátkem ořezávati *nehty* na prstech. Majíť pověru, dle níž by ztratil pamět, kdyby ořezával si nehty na dvou sousedních prstech po sobě. Proto počíná na levici, ustříhává nehty čtvrtého, pak druhého, pátého, třetího prstu, a konečně u palce; obráceně to činí pak na pravé ruce. Ani kousek rohoviny nemá padnouti na zemi.

*) Použito děl: Lion Wolff, Universalagende, Rosenau, Jewish Ceremonial, Schärf, Das gottesdienstl. Jahr der Juden, Schwartz, chr. u. jüd. Ostertafeln, a j.

Zbožný si ještě *umývá* obličej, ruce a nohy, béře sváteční šaty, přečte si sobotní oddělení z Písma (i aramejský targum, překlad zákona), pomodlí se 92. žalm: »Jahve vládne, v krásu se obléká . . . « někdy i Šalomounovu píseň.

Když byl vše připravil, poroučí otec rodiny v pátek před večerem, aby *rozsvítili sobotní světla.* Každý má k tomu míti aspoň jedno světlo, olejovou svítilnu, která by celý pátek večer hořela. Mívají k tomu zvláštní sobotní visuté svítilny se 7 lampičkami. Žena rozsvěcuje toto světlo před západem slunce a děkuje při tom Bohu za sobotu a praví v modlitbě své: »Učiň, aby bylo toto světlo podobno onomu, jež kdysi velekněz v chrámě rozsvěcoval. Ať neuhasíná naše světlo, osvěcuj nás a učiň, aby naše duše jednou v ráji s jinými spravedlivými svítily! To se staniž ve jménu Boha! Amen.«

V některých synagogách konají v pátek večer modlitby a zpěvy, aby jimi přivítali *královnu* (sobotu); k tomu náleží žalmy (94.—98., 28.), zpěv r. Šalomouna Leviho: »Přijď, milý,« v kterém mluví o synu Isaie z Bétlema, potomku Faresa, jakožto budoucím Messiáši; pak ještě žalmy 91. a 92. a obyčejná ranní modlitba Šema (slyš!) s žehnacími modlitbami.

Ve velmi mnohých synagogách německých a polských zachovává se v pátek večer ještě obřad »kidduš« zvaný, při němž se světí víno. Při synagoze bývávaly za starých dob místnosti pro cizince; těm bývalo dáváno po večerní modlitbě víno, »jež obveseluje srdce člověka«. Jinde byla připravována osadním chudým hostina a těm dáváno toto víno. Nyní se to již neděje, kidduš se odříkává doma; víno, nad kterým zpěvák synagogy říká kidduš, rozdá jinochům, kteří jsou při něm.

Po modlitbách v synagoze přejí si věřící »šťastnou sobotu« a spěchají domů. Muž vstoupí do domu a praví: »Velebený Bůh dejž vám všem dobrou sobotu a šťastný rok.« Na dítky, jej vítající, vzkládá otec ruce a praví hochům: »Učiniž tě Pán jako Efraima a Manasa,« dívkám: »Pán učiniž tě jako Saru, Rebekku, Rachel a Liu.«

Vstoupiv ku stolu svolává otec sváteční pokoj, odříkávaje třikrát slova: »Pokoj buď vám, služební andělé, andělé Nejvyššího! Požehnejte mne pokojem, andělé pokoje!« Obrátiv se k manželce své, chválí ji slovy knihy Přísloví: Ženu statečnou kdo nalezne? (hl. 31. verš 10. atd.); tím jí vzdává díky za péči, kterou měla o svěcení a oslavení soboty. Manžel nemůže zajisté choť svou krásněji chváliti než to učinil skladatel Přísl. hl. 31. verš 10.

Často kupují si věřící židé v Jerusalemě neb v Palestině zvláštní šátky (i papír), na kterých jsou obrazy svatých míst a kde jest mezi jinými věcmi vytištěna též ona chvála statečné ženy. Šátek tento „*Mizrach*“ t. j. východ zvaný, zavěšují na východní stěnu svého příbytku, aby se tam při modlitbě obraceli.

V naší sbírce jest Mizrach z Jerusalema přinešený. Nahoře jest výzva k oslavě soboty, obrazy lvů, které značí Judu, pak malá zobrazení Palestinských svatých míst, Davidův štít (šestiramenná hvězda). Ve slově Mizrach čtou celou větu: Mizad Zeh Ruach Chajjim t. j. *z této strany duch života* totiž přijde. Obraz Mizrachu jest na III. vyobrazení.

Nyní se koná domácí „*kidduš*", před nímž nemají ničeho požívati. Kidduš má vzpomenouti všem, proč jest sobotu světiti? V přikázání jest řečeno: »Pomni, abys den sobotní světil,« a to vykládali v tom smyslu, že jest vzpomínati toho, jak byla sobota ustanovena, jak posvěcena. Hlava rodiny naplní nádobu dobrým vínem; není-li vína, modlí se pouze nad chlebem. Oběma rukama drží otec pohár a odříkává při tom (neb zpívá), že Bůh sedmého dne odpočinul a zasvětil ten den (Gen. hl. 2, verš 1.—3.) Když si všichni usedli, praví otec: »Jest libo, pánové?« a pronáší *žehnání* nad vínem: »Veleben budiž, Pane, Bože náš, králi světa, jenž si stvořil plod révy,« a »Veleben buď, Pán Bůh náš, král světa, jenž nás svými příkazy posvětil, na nás zalíbení nalezl a dal nám v lásce a přízni svůj svatý den pokoje jako památku stvoření. Ano tento den jest prvý ze všech svatých svátků, na památku vyjití z Egypta. Neboť ty jsi nás vyvolil a posvětil před všemi národy a vykázal jsi nám svou svatou sobotu v lásce a přízni. Veleben buď, věčný, jenž zasvěcuješ sobotu.« Otec se z poháru napije a podá pak kol stolu; každý se douškem napije.

Když si hospodář *umyl* ruce, odstraní ubrousek, jímž jsou dva sobotní *chleby* přikryty, klade na ně ruce a dí: »Chválen buď, Pane Bože náš, králi světa, který jsi vydal chléb ze země.« Ostatní doloží: Amen. Spodní chlebíček (o svátcích svrchní) rozkrájí, jeden si vezme, nasolí a jí, ostatní pak rozdá spolustolujícím. Nyní následuje sobotní hostina, která se k úctě soboty prodlužuje; někdy čítají něco z Písma, zpívají sobotní písně. Po hostině si umývají ruce, naplní pohár opětně vínem; každý muž, jenž jest stár více než 13 let, vzdává díky o sobě neb společně. Otec předříkává; je-li tu muž zákona znalý, předříkává ten. I Spasitel náš činil díky po poslední večeři.

V tomto *díkučinění* velebí Boha, »který živil nás tím, co jeho jest.« Ostatní odpovídají: »Veleben buď, jenž nás živil tím, co jest jeho a jehož dobrotou máme život.« Pak děkuje Bohu za dobrodiní, zachovávání života, děkuje za dobrodiní Israeli prokázaná, prosí za vysvobození z útrap a za znovuzbudování Jerusalema. Po té se modlí za dům, prosí, aby *Eliáš* přišel, a aby měli všichni přítomní účast na dnech Messiáše, »který pokoj připravuje na výsostech, pokoj připraviž i u nás a u celého Israele!« Po té žehná víno, pak jde pohár kolem aneb pije každý ze své sklenice. Není-li vína, může k tomuto vzato býti i pivo. Trochu vína nechávají s kouskem chleba v sobotu na stole, aby

byl sobotní pokoj udržen. Před spánkem poroučí se věřící ochraně Boha: »Ničeho se nebojím, Pán se mnou jest!«

V *sobotu ráno* předčítají se v synagoze části zákona, pějí se mnohé žalmy (18., 33., 89., 90., 134., 135., 32., 91., 92.) a písně: »Není žádného boha jako náš Bůh,« a »Na nás jest, Pána všehomíra velebiti«; hlavní věcí jest ovšem čtení části pentateuchu, paraša, a proroků, haftara, což se děje za zvláštních obřadů z posvátného závitku. Před obědem sobotním říká se *kidduša rabba*, veliké svěcení nad vínem, podobným způsobem, jako v pátek večer. Při tom říká Exod. hl. 31., verš 16.—17., hl. 20., verš 8.—11. a Isai. hl. 58, verš 13.—14. Z chlebů vybírá otec hořejší, žehná, jí z něho a rozdává.

Před *večerní* pobožností pojídají ještě něco málo studeného. Při večerní pobožnosti sobotní čítají žalmy 103, 119.—133. (v letě něco z »průpovědí otců« v talmudu). K obyčejným modlitbám jež se zovou »osmnáct«, přidávají se některé prosby, jako: »Ty jsi nám dal milost poznati tvé učení a naučil jsi nás příkazy tvé vůle poslouchati. Ty jsi učinil rozdíl, Pane Bože náš, mezi svatým a světským, mezi světlem a tmou, mezi Israelem a pohany, mezi 7. dnem a 6 všedními dny. Otče náš, náš králi, učiň, aby byli příští dnové počátkem štěstí, prosti všeho hříchu, čistí vší viny a náleželi tvé úctě.«

Jakmile se v sobotu na nebi objeví tři hvězdy, tedy po západu slunce, jest věřícímu vykonati ještě jeden obřad, kterým se se sobotou jaksi loučí a naznačuje rozdíl mezi sobotou a všedními dny. Obřad ten se zove *habdala*, a konává se v synagoze i v domácnostech. I kdyby nemohl míti ke kidduš pohár vína, k habdala si ho má opatřiti. Do poháru se naleje *vína* tak, že několik kapek na misku přeteče. Tím naznačují hojné požehnání, jež přejde ze soboty na všední dny. Zpěvák neb otec vezme pohár do pravice, žehná víno, pak ho dá do levice a v pravici drží nádobku s kořením, nad níž dí: »Veleben buď, Pane Bože náš, králi světa, jenž jsi různé koření stvořil.«

Hořící voskovou svíci drží nějaký hoch. Před žehnáním říkávají též tuto modlitbu: »Bůh jest má spása. Důvěřuji a nebojím se, neboť Pán, Jah, jest má síla a mé potěšení . . . Jindy bývali židé oblažováni rozkoší a radostí, slávou a ctí. Tak ať jest i s námi. Vezmu kalich spásy a velebiti budu jméno Páně.«

Otvírá *nádobku s kořením*, aby ucítil jeho vůni, podává ji proto i ostatním. Po té žehná *světlo*. Všichni dají ruce dlaní vzhůru mezi světlo a oči, zahnou prsty, aby viděli na nehty a říkají: »Veleben buď, Pane, jenž jsi stvořil jasné světlo.«

Zpěvák zhasne pak světlo vínem, které jest na míse, a před tím praví: »Veleben buď, Bože, jenž jsi učinil rozdíl mezi svatým a . . . « (jako nahoře) Když se sám napil, podá ostatním; v synagoze se dá víno, jako při kidduš, hochům.

Po svátcích jest habdala bez světla a bez koření; pouze na konci dlouhého dne béřou světlo, které již celý den svítilo.

Nádobky na koření bývají z cedrového dříví; na těch bývá napsáno Jerusalem. Některé jsou stříbrné a mají podobu věžičky.

Tímto habdala končí sobota a nyní lze konati práce, jež byly v sobotu zapověděny. Dle Maimonida (rabbi Mojžíš syn Majmona) má věřící o svátcích a v sobotu *povinnosti* hlavně *čtyři: Vzpomínati* na památku svátku neb soboty; k tomu slouží kidduš a habdala, přípravný den svátku, četba zákona neb Písma a přidávané modlitby. *Chrániti* se má služebné práce, aby se tím podobal Bohu, který sedmého dne již nic nestvořil. Časem povstávaly neshody a různá mínění o tom, co je práce? Co je v sobotu zapověděno, co dovoleno? Dle mišny, která jest základem talmudu, jest 39 činností zakázáno, jako: orati, síti, žíti, péci, příst, uzel dělati neb rozvázati, zabíjeti zvíře, řezati, psáti, smazávati písmo, zapalovati a j. Utrhnouti si květinu, by dle toho nesměl, neboť: žíti — jest zapověděno. V přípravě jídel bylo mnoho obtíží shledáno a leccos ze starých předpisů vynecháno. Třetí povinností jest: Uctíti svátek hostinou, lepším oděvem, ozdobou příbytku, osvětlením. O svátcích má duše pookřáti, proto není tu truchlivost na místě, nýbrž veselí, radost (jako při hostině), pohodlí (na př. spánkem). Radovati se má pouze ze svátku a nikoli ze soukromých příčin; svatby nejsou proto o svátcích dovoleny.

Svátky Velikonoční.

Velikonoční svátky jmenují Židé *pesach*, což snad znamená *přejití*, totiž onoho anděla, jenž zabíjel dle Písma prvorozené v Egyptě; u israelských domů byly dvéře natřeny krví beránkovou, ty domy anděl přešel, šetřil jich. Vykládá se to slovo arciť ještě jinak jako ušetření; aramejské pojmenování *pascha* přešlo do latiny. Jinak se zove ten svátek ještě »svátek nekvašených chlebů«, poněvadž v těch osmi dnech svátků požívali Židé nekvašené chleby. Nyní se při slavení Velikonocí nevzpomíná na žně, nýbrž pouze na dobrodiní, která prokázal Bůh lidu, když jej vyvedl z Egypta a když jej učinil samostatným národem a *národem svým*. Nynějším Židům jest svátkem »osvobození otců«, živou vzpomínkou ovšem budoucího vykoupení, což se v mnohých výrazech projevuje.

Velikonoční svátky trvají od 15. Nisanu až do 21. Nisanu, tedy celý týden; *sobotními dny*, v nichž by bylo zdržeti se práce jako v sobotu, jsou pouze prvé a poslední dva dny. Dle bible by byl pouze prvý a poslední den dnem sobotním neb dnem svolání, dnem shromáždění; poněvadž však nebyl pro pravidlo,

jež bylo nahoře při určení roku uvedeno, den vždy bezpečně určen, přidán i druhý den na začátku a na konci Velikonoc a učiněny dny svátečními dva.

Velikonoce jsou svátkem velikým, slavností rodinnou; v domácnosti je více zvláštních obřadů než v synagoze.

Před Velikonocí vynechávají po čtrnáct dní kajícné modlitby ráno i večer, půst není v těch dnech dovolen, pouze v předvečer svátku bývá půst mužských prvorozenců. Za nedospělé prvorozence postí se rodičové. V synagoze napomínán jest lid již o svátku Purim, tedy o měsíc dříve, aby byl k Velikonoci čistým; dne 1. Nisanu čtou se proto ustanovení o Velikonoci z Exod. 12. *Příprav k Velikonočním svátkům* jest u pravověrných velmi mnoho. První jejich starost jest, aby měli k nekvašeným chlebům (*mazzoth*) velikonočním dobrou, pravou mouku. Bývají to tenké, pšeničné chleby; pšenici k mazzoth mají hodnověrní mužové již na stojatě prohlížeti, za jejich dozoru se pak žne, ukládá. Mlýn, na němž se obilí pro mazzoth mele, má býti napřed důkladně vyčištěn, by tam nebylo žádného starého prášku; v nových pytlích má býti mouka na voze odvezena. Pec se vyčistí, by neobsahovala nic kvašeného; buď se několikrát vypálí aneb se do ní dá nová vrstva hlíny.

Lidé k tomu určení a rabbín dohlížejí, by se vše při pečení dálo dle předpisů. Zadělají vždy po 10 librách, tenké těsto propichují a tak je dávají do pece. *Devět mazzoth*, z nichž se jídá v prvních dvou svátečních dnech, mají zvláštní znamení a bývají pečeny dospělými věřícími, kteří při práci mají často říkati: »K úctě přikázání« (totiž o nekvašených chlebech). Potřebuje-li se o těchto svátcích k přípravě jiného chleba mouky, tu rozemílají pečené mazzoth v mouku a této užívají, nikoli jiné. Dle Mojžíšova příkazu jest před svátky odstraniti z domu vše kvašené. Nádobí se čistí, aby bylo »košer«, omývají je, vydrhnou, avšak kovové nádobí by mělo býti v ohni do žhava vypáleno, aneb se dává do vařící vody, po té oplachuje vodou studenou. Dřevěné nádobí polévají horkou vodou a trou horkým železem neb kamenem. Hliněného nádobí se neužívá v těch dnech a dávají je proto na půdu neb na uzavřené místo. Užívá-li se o Velikonoci hliněného nádobí, má sloužiti toto pouze pro velikonoční dni.

V domě se vše vyčistí a vymyje. Obchodník, hostinský nemůže odstraniti všech kvašených věcí z domu a proto prodává celý svůj sklad na dobu velikonočních dní (ovšem pouze na oko) jinověrci a odevzdá mu klíče.

Již dne 14. Nisanu večer (tedy večerem 13. dne po našem počtu) prohledává hospodář s dětmi a čeládkou celý dům, kdyby snad ještě našel něco *kvašeného*. Při tom se modlí: »Veleben budiž, Pane Bože náš, králi světa, jenž jsi nás posvětil svými příkazy a poručil odstraniti kvas«.

Dům byl však již před tím vyčištěn; proto kladou předem několik kousků chleba sem a tam, hospodář to do dřevěné lopatky sebéře a uchová na druhý den ráno; tu je venku na voskové svíčce spálí. Pak říká: »Všechen kvas a vše kvašení, jenž jsem neviděl a neodstranil, buď považováno za zničené a jako zemský prach«. Kdyby připadl snad 14. Nisan na sobotu, jest tuto prohlídku vykonati již v pátek.

Žena připravuje odpoledne *síň* k velikonoční hostině. Když jedli v staré době velikonočního beránka, žádalo se, by bylo aspoň 10 mužských, dospělých přítomno; mohlo jich býti i dvacet při jedné hostině. Nyní není počet určován, neboť jsou i ženy přítomny. Sedadlo hospodáře mívá po levé straně zvláštní *polštář*, na který se jaksi podpírá, aby vzpomněl při tomto pohodlí na ochranu, jaké se těší Israel od Boha.

Na stůl dávají *poháry* na červené víno; do těchto nalévá se víno za večera čtyřikrát a všichni členové rodiny pijí, z toho se pak všem podává. Pro každého jest zvláštní pohár neb sklenice určena; přidána jest ještě jedna pro Eliáše. Na skle jejich bývají představeny výjevy z lidského života, jako: žena předoucí, loď, dům s obyvateli, honba a pod. Na stole jest mísa séder; *séder*, pořádek, značí řád velikonoční hostiny, pak hostinu samu. Nahoře jest hebrejsky napsáno kidduš, žehnání séderu, pak jest v 16 větách obsažen řád séderu; čtyři obrázky ukazují obřady velikonočního večera.

Žena přikryje mísu *ubrouskem*, do něhož vložila *tři* zaobalené zvláštní chlebíčky neb koláče *mizwa;* jeden koláč se zove Israelita, prostřední jmenují Levitou, hořejší se nazývá kohen nebo kněz. Na mísu položí se před místo mužovo ještě: 1. Tvrdé vejce, jež má připomínati slavnostní oběť; 2. kousek pečeného masa i s kostí; toto upekla na uhlí, aby bylo vzpomínkou na velikonočního beránka (kůzle); 3. *karpas*, petržel neb jinou zeleninu s nádobkou na slanou vodu; 4. *maror*, t. j. hořké zeliny, jako locika neb řetkev; 5. *charóseth*, zvláštní ovocné jídlo, složené z kousků jablek, z roztlučených mandlí, cukru, skořice; smíšeno s vínem má upomínati podobou na onu hlínu, z níž dělali Israelité v Egyptě cihly. Vše jest co nejlépe ustrojeno, o mnohá světla jest postaráno. Po straně stojí umývadlo s konvicí, neboť toho večera si myjí ruce vícekráte. Když se vrátí muži a členové rodiny ze synagogy, jsou vítáni jako před sobotou. Pak zasednou ku stolu a počíná obřad večera séder tím, že každý vezme do rukou naplněný pohár a říká nad ním kidduš. Všichni mají se po starém způsobu položiti poněkud na levou ruku a píti tak z poháru, vypíti aspoň více než polovici. Dříve, jak známo, při jídle buď sedávali na zemi, aneb byli položeni na levou stranu, pravicí si pak podávali jídla. Otec si pak umývá ruce, vezme *petržel*, namočí ji v slané vodě neb v octě a pojídá, děkuje Bohu, že stvořil plodiny země. I ostatní jedí nyní karpas, které jim rozdal. Nyní se odkryjí mazzoth, nekvašené chleby, jež jsou na míse; otec vezme chléb prostřední (Levita), rozlomí ho; menší část nechá na míse, větší zaobalují a kladou pod polštář otcův. Ta část se rozdá a jí až před děkovnou modlitbou a slove *afikumen*, (t. j. epikomon, co se po hlavním obědě ještě přidává, přináší — asi jako zákusky). S mísy sundají vejce a kost, pak zdvihne otec mísu a všichni říkají: »Tento jest chléb soužení, který jedli naši otcové v zemi egyptské. Kdo má hlad, přijď a jez; každý nuzný přijď a slav Velikonoc! Nyní zde, příštího roku v zemi Israelské! Nyní jako otroci, příštího roku jako svobodníci!« (totiž ať slavíme Velikonoc).

Po té naplní poháry podruhé a nejmladší člen táže se otce: »Čím se vyznamenává tato noc před jinými? Neboť v ostatních nocích (večerech) požíváme kvašené a nekvašené, tuto noc pouze nekvašené; ve všech nocích požíváme dle libosti všechny zeleniny, této noci hořké zeleniny; v žádné noci nenamáčíme ani jednou, dnešní noci namáčíme dvakrát; ve všech nocích jídáme buď v sedě neb nakloněni jsouce, této noci jsme všichni nakloněni?« Tím má býti uvedeno *vypravování* o ustanovení Velikonoční slavnosti: vypravování to zove se *haggada*. Haggada znamená též knihu, kde jsou obřady a modlitby večera séder vypsány. Nyní odkryjí nekvašené chleby a vypravují dle bible, *jak byl Israel z Egypta vysvobozen* a pokračují: »Byli jsme kdysi otroky faraona egyptského; tu vyvedl nás Pán, Bůh náš, odtamtud silnou rukou a vztaženým ramenem. A kdyby byl Nejsvětější (buď chválen!) naše otce z Egypta nevyvedl, byli bychom i my, i naše děti a děti našich dětí ještě dosud v Egyptě služebníky. A kdybychom byli všichni moudrými, všichni rozumnými, všichni staršími, kdybychom rozuměli všichni zákonu — přece by bylo na nás vypravovati o vyjití z Egypta, a každý, kdo mnoho o vyjití z Egypta vypravuje, hoden jest chvály«.

Byli mužové, kteří dovedli celou noc o vyjití z Egypta vypravovati. Když tací moudří mužové o tom ději tak často mluvili a rozjímali, tím více to má činiti, kdo není tak moudrý a nadaný! Má se o tom každému tak vypravovati, aby tomu mohl rozuměti, neboť není každý stejně nadán.

Když se děje zmínka o *desíti* egyptských *ranách*, vylévá jeden člen ze zvláštní sklenice po každé ráně kapku vína na mísu, aneb prstem tam kapku pouští.

Po té vzpomínají, že stali se *lidem Božím*, slouží Bohu, kdežto otcové jejich sloužili modlám. Bůh vyvedl Abrahama z domu modlářů, vyvedl pak i celý národ z Egypta. Bůh ukázal se lidu svému věrným. »Jeho přislíbení přispívalo nám a naším otcům; nepovstal proti nám pouze jeden, aby nás zničil, nýbrž v každé době povstávali proti nám mnozí, by nás zničili; avšak Nejsvětější (budiž chválen!) vysvobodil nás z ruky pronásledo-

vatelů«. Při těchto slovech přikryjí mazzoth a zdvihají pohár. Pak pohár zase položí na stůl, chleby odkryjí, a vypravují dle různých biblických a jiných tradic o tom, jak se Israel dostal do Egypta a jak odtamtud vyšel, aby vešel do země své a měl svatý chrám. Nyní dává se odpověď na otázku nejmladšího člena: co jsou mazzoth, proč se jich o těchto svátcích užívá a proč jsou hořké zeliny na stole? Nekvašené chleby máme, protože otcové naši při vyjíti z Egypta nekvašené chleby jedli (pro spěch); hořké zeliny značí nám jejich trpkosti a ysop, kterým potírali v Egyptě krví veřeje svých domů.

Zase pokrývají mazzoth a zdvihají poháry a vyzývají se, by pěli alleluja k poctě Boha, který vyvedl Israele z poroby k svobodě, ze zármutku do radosti, z truchlení k svátku, z temnosti do světla, z otroctví k osvobození. Nyní odkryjí mazzoth a zpívají žalmy *hallel,* (které mají na začátku alleluja) 112. a 113.; pak vypijí tento druhý pohár vína, umývají si ruce a jedí mazzoth, něco hořkých zelin, které namáčí v charóseth, pak zase spodní chléb. Někde jídají i *tvrdé vejce* na paměť zboření chrámu; prý proto, že prvý svátek Velikonoci připadá vždy na týž den týdenní jako 9. Ab, památný den zboření chrámu. Po té jsou *hody*, při nichž se jí vařené, někdy i pečené maso a jiné věci. Konečně vezme otec *afikumen*, t. j. polovici středního nekvašeného chleba, jí z toho a podává všem. Poháry naplní se *po třetí*, vykoná se díkůčinění, víno se požehná a vypije.

Tu postaví na stůl pohár pro proroka *Eliáše*, který má přijíti a ohlásiti vykoupení. Známo, že se i o Kristu domnívali, že je Eliáš. Při tom *otvírají i dvéře* se slovy: »Blahoslaven ten, který přichází!« a svolává se pomsta na nevěřící národy dle žalmů 78. a 68. a Lamentace 3.

Když naplnili pohár *po čtvrté*, modlí se žalm 114.—117. a 135., přidávají modlitby a písně o vysvobození, jež se stalo v Egyptě o půl noci, velebí moc a dobrotu Boží. Po té se pozdravují slovy: »Příštího roku v Jerusalemě!« žehnají víno a pijí čtvrtý pohár a děkují Bohu. Tento čtvrtý pohár by byl požehnal Kristus při poslední večeři a v něm by byl proměnil víno v krev svou a podal apoštolům. Toť obecné mínění. Prvý a třetí pohár byly jako při sobotním kidduš; druhý a čtvrtý byly zvláštní.

Nyní přidávají ještě nějaké *písně*, vypočítávají vlastnosti Boží, prosí o zbudování chrámu; čítají, čeho jest neb bylo v počtu od 1 do 13, neb obráceně: 13 bylo pravidel výkladu, 12 kmenů, 11 hvězd ve vypravování snu Josefova, 10 přikázání, 9 měsíců před narozením, 8 dní před obřízkou, 7 dní týdnu, 6 řad mišny, 5 knih Mojžíšových, 4 matky Israele, totiž Sara, Rebekka, Lia a Rachel, tři praotcové, totiž Abraham, Isak a Jakub, dvě desky zákona; *jeden* jest *Bůh náš,* který jest v nebi a na zemi. Jiný stolovník hledá na tato čísla jiné předměty z Písma.

Častěji říkají aramejsky neb jinak zvláštní *píseň* tohoto obsahu: Kůzlátko koupil tatíček můj za dva penízky. Přišla kočička a požrala kůzlátko, jež koupil můj tatíček za dva penízky. Přišel pak pejsek a kousl kočičku, která . . . . Přišla pak hůlčička a uhodila pejska, který . . . . Přišel pak ohníček a spálil hůlčičku, která . . . . Přišla pak vodička a zhasla ohníček, který . . . . Přišel pak volek a vypil vodičku, která . . . . Přišel pak šochet (řezník) a zabil volka, který . . . . Přišel pak anděl smrti, jenž zabil šocheta, který . . . . Přišel pak Nejsvětější a zabil anděla smrti, jenž zabil šocheta, který zabil volka, jenž vypil vodičku, která zhasla ohníček, který spálil hůlčičku, která uhodila pejska, který kousl kočičku, která požrala kůzlátko, jež koupil můj tatíček za dva penízky, kůzlátko.

O kůzleti jest tato báseň proto, že brávali dříve k velikonoční večeři buď beránka neb kůzle; již 10. Nisanu kůzle vybírali, po čtyři dny a noci je pak pečlivě hlídali, a tu arciť bylo neštěstí, když se snad kůzleti právě před svátky něco stalo. Snad to znamenati má i Israele, jejž se konečně Bůh vždy zastane.

Za starodávna uvykli přemnozí věřící slaviti velikonoční večeři dvakrát po sobě, večer, který se čítal k 15. Nisanu, a večer dne 16. Nisanu. Mohlo se totiž přihoditi, že na některých místech nevěděli určitě, který den byl ustanoven novoluním a proto slavili počátek Velikonoci dvakrát, aby aspoň jednou byla oslava ta obecnou. Snad byl ten zvyk již i za doby utrpení a smrti Páně. Toho druhého večera počínají čítati *omer*, t. j. padesát dní až do svátku týdnů; *omer* značí ječnou oběť prvotin, kterou přinášel lid o Velikonoci, jakožto počátku žní. K čítání tomu mívají zvláštní tabulky, kam zastrkávají čísla dní a týdnů; bývá tam napsán i žalm 66.

Čtení, zpěvy a modlitby, jež jsou o Velikonočních svátcích v synagoze předepsány, jsou všechny v nějakém vztahu k významu svátků. V modlitbách jest též prosba za rosu, která má v létě nahraditi (v Palestině) déšť. Sváteční žehnání mají uděloväti ti, kdož jsou Kohanim, kteří pocházejí totiž z kněžského rodu. Při tom drží si žehnající ruce před obličejem, malík se čtvrtým prstem a odděleně střední prst s ukazováčkem, a palec o něco dále. Lid se při tom na ně nemá dívati, mívajíť proto na hlavách tallith — neboť jest na nich sláva Boží. Žehnací slova jsou v Num. 6., 24.—26.

Svátek týdnů.

Dne 6. měsíce *Sivanu* počíná *svátek týdnů.* Za starých dob, dokud prodlévali Židé v zaslíbené zemi, byl to svátek žní, kde se přinášely díkem za dokonanou žeň obilní dva kvašené pšeničné chleby; byl to i svátek prvotin, kde obětovali jednot-

livci prvotiny plodin svých Bohu tím, že je přinášeli do Jerusalema a dávali do chrámu, jak zákon v knize Exodu 23., 16. přikazuje. Nyní nepřinášejí těchto darů, avšak na paměť někdejšího svátku ozdobují si před svátkem domy a příbytky květinami a věnci. Nyní obdržel tento svátek význam jiný; lid Israelský má děkovati v něm Bohu za to, že mu byl dán na hoře Sinaj *zákon Mojžíšův.*

Jak známo, připravoval se k tomu lid tehdejší po tři dny; nyní bývá u některých synagog zvykem, že se věnují horlivější muži celou noc před svátkem »studiu« zákona. Studium záleží v tom, že předčítají ze zvláštní knihy tři přední a tři poslední verše biblických knih, z pojednání Talmudu pak vždy prvou a poslední mišnu či část a něco z knihy Zohar (světlo).

Dříve se stávalo, že uváděli rodičové o svátku týdnů své hochy, kterým bylo pět let, do školy, aby se tam učili začátkům hebrejštiny, pak je vedli do synagog, aby tu slyšeli četbu desatera přikázání. Za nynějších dob uvádějí o svátku týdnů na mnohých místech mládež třináctiletou neb o něco starší do synagogy, kde vchází jaksi do společenstva věřících a stává se *bar mizwe* (synem přikázání); to má zastupovati konfirmaci (biřmování). Od té doby jest mládež povinna zachovávati na př.: půst, navštěvovati pravidelně synagogu a podobné. Jinde přivádějí své hochy slavnostně do sbornice v sobotu po třináctém dni narození a ukazují tak, že se stali plnoletými pro zachovávání zákona, zodpovědnými za plnění jeho. Mladík, který se před tím náležitě připravil, má právo toho dne zpívati nebo čísti části Písma před shromážděním; někdy může i sám o přikázáních promluviti. Zvyk tento odůvodňují slovy Talmudu: »V pěti letech počniž každý studovati Písmo, v desíti Mišnu (základ Talmudu), v třinácti přijmiž přikázání«. Mladík daruje na paměť toho dne sbornici jakýsi liturgický předmět (pokrývku tory), jeho otec připravuje doma přátelskou hostinu, při které syn vzdává rodičům a přátelům díky za veškeru péči a přijímá od nich zvláštní dary. Jest to poněkud nápodobením zvyků při našem sv. biřmování.

Svátek stánků či pod zelenou.

Měsíc Tišri, který připadá na podzim (obyčejně v říjnu), je *počátkem nového občanského roku.* Letos počal Židům rok 5666 po stvoření světa a měsíc Tišri dnem 30. září 1905.

V tomto měsíci slaví Židé den smíření dne 10. Tišri, od 15.—21. pak mají *svátky stánků.* V těch dnech dělávají si na dvoře neb při domě stan, v němž aspoň některé pokrmy pojídají. Stany tyto mají připomínati věřícím, že bylo jejich otcům, když vyšli z Egypta, bydliti ve stanech, kde se těšili ochraně Boží.

Snad jim mohou uváděti na paměť též vinná loubí, pod nimiž v době vinobraní v Palestině prodlévali. Svátky stánků jsou svátky sbírání ovoce a vína, zakončením veškerého sbírání plodin a žní. Prvé dva dni jsou zasvěceny a slaví se zvláště veselým způsobem; ostatní dni jsou polosvátky.

Stánek musí míti aspoň střechu z rostlinných látek připravenou; tam mohou dáti slámu, trávu, rákosí, větve neb několik rostlin (proto pojmenování: »pod zelenou«). Pod stánkem se hleděli dříve po celé svátky zdržovati; tam jedli, přijímali návštěvy, spali atd., nyní tam jen něco málo jídávají, neboť počasí u nás v říjnu bývá již drsnější. Vnitřek bývá ozdoben koberci, se stropu neb se střechy visívá ovoce. Někde se zřizuje i v synagoze stánek.

Na paměť toho, že se dříve slavíval konec sbírání plodin, mívají mnozí věřící v synagogách o těchto svátcích v rukou palmovou ratolest (s myrtou a vrbou), kterou jmenují *lulab,* a *ethrog* (citron). Suché ratolesti a citrony kupují si rádi ze Svaté země a uchovávají je pak dlouho. Zvyk tento se zakládá na slovech 3. kn. Mojž. 23., 40., kde jest přikázáno: »A naberouce sobě prvního dne ovoce se stromů krásných a ratolestí palmových a větví z hustých stromů (myrtoví) a vrboví od potoka, veseliti se budete před Hospodinem Bohem svým po sedm dní.«

Palmová ratolest musí býti delší než myrtová a vrbová; o vázání, o listech jsou zvláštní předpisy. Kdyby bylo jen něco málo proti pravidlům pochybeno, nehodí se to celé k svátku; proto se tázávají znatele v tom o radu, aneb to celé již řádně přichystané kupují. Palmovou ratolest svazuje na třech místech, pak k ní přidá tři myrtové větvičky v pravo, dvě vrbové větve o něco níže v levo a sváže je palmovými listy. Při tom odříkává požehnání: »Veleben budiž, Pane, Bože náš, Králi světa, který jsi nás svými příkazy posvětil a rozkázal jsi nám nositi palmovou ratolest.« Na místě citronu mívají granátová neb rajská jablíčka; rajské jablko musí býti zcela hladké. O všech dnech svátků stánků nosívají ráno, dokud jsou lačni, při ranní bohoslužbě ony ratolesti a ethrog. Z prvu mají ratolesti v pravici, jablko držívají v levici se stopkou vzhůru. Po dvojí modlitbě tefilla (18 žehnání) před hallel modlí se žehnání, v němž prvního dne děkují Bohu za to, že dal svým věřícím dožíti se tohoto, pak obracejí rajské jablko a dávají k ratolestem a klátí rukama a těmi věcmi třikrát na čtyry strany světa, třikrát nahoru a dolů. Pak zpívají žalm 117: »Oslavujte Hospodina, neboť jest dobrý«, při čemž ono mávání dvakrát opakují. Kdo nemá ratolestí, vypůjčuje si je v synagoze od souseda, aby mohl vykonati příkaz o lulabu.

V sobotu se lulab do rukou vzíti nemá, aby se tím neporušil sobotní klid; proto pečují o to, aby 21. Tišri nepřipadl na sobotu a čítají měsíce Marchesvan a Kisleu někdy o 29, jindy

o 30 dnech. Počínají-li svátky stánků čtvrtkem, jest Židům připraviti si ještě před tím dnem jídlo i pro sobotu, neboť o obou dnech svátečních nemá se konati žádná podobná práce, a kdyby zase neměl v sobotu nic připraveno a postil se proto, neuctil by patřičně veselím a hody sobotní den.

O hlavních dvou dnech svátečních předčítají v synagoze ze dvou závitků o předpisech svátku stánků a obětech; z prorockých knih předčítají o boji národů proti Jerusalemu a vítězství Božím nad světem (Zach. 14.), o svěcení Šalomounova chrámu; v sobotu o tom, jak šla velebnost Boží kolem Mojžíše, a proroctví o Gogu (Ezech. 38.). Vedle zpěvu žalmů Hallel zpívají se básně neb písně, jež se obsahem k tomuto svátku nesou. Jmenují je Pijjutim a písně Hosanna (hošianna značí: spasiž přec!). V nich ukazuje se na ochranu, jaké se Israel vždy u Boha těšil. Po přidané sváteční modlitbě neb (o hlavních dnech) po kněžském žehnání přinesou závitek zákona na pult. Shromáždění jde pak s lulab a ethrog v rukou jednou kolem pultu; sedmého dne obcházejí v průvodu pult sedmkrát. Při tom zpívají písně Hosanna a potřásají pruty; vrbami, které si sedmého dne zvlášť přinášejí, tlukou několikrát o zemi neb o stěnu, až by spadlo jejich listí, pak si je béřou domů a uschovávají si je na budoucí rok. Tu je spalují před velikonoci v peci a tím pec očišťují. Když připadne sobota, není žádného průvodu; toho dne se čte kniha »Kazatele«. Průvod připomíná ony obchůzky lidu s archou úmluvy kolem zdí města Jericha; proto se sedmého dne, jako tehdy, o svátcích opakuje sedmkrát. Jest to den »Hosanna rabba«.

Španělští Židé mají toho dne ve zvyku *troubiti na roh;* děje prý se to proto, aby ten, kdo by se byl snad dne 10. Tišri (dlouhý den) s Bohem nesmířil, měl ještě příležitost k pokání, dokud nebude Boží soud spečetěn. Mnozí hledí též v noci před Hosanna rabba (ze 6. na 7. den) čísti si něco ze zákona a jiných knih, jako se to děje první noci svátků týdnů.

K svátkům »pod zelenou« přidali ještě dva zvláštní památné dni, které jmenují *závěrkem* (azereth). Den 22. Tišri, tedy prvý den této památky, jest oslavou začátku zimy neb doby dešťové; nyní počínají obdělávati pole. Den 23. Tišri jest dnem radosti zákona; radujíť se, že byla toho roku dokončena četba Mojžíšova závitku neb zákona a že se zase znovu začíná. Prvého toho dne velebí Boha, že jim dal, že se toho dne dočkali (kidduš); v synagoze se modlí žalmy Hallel, čtou zákon, modlí se i za zemřelé, pak jsou písně, modlitby a žehnání.

V létě se modlívali za rosu, tohoto dne počíná se opět zmínka o dešti: »Jenž dává větru váti a déšť padati«; modlitbu za déšť dávají do 18 modliteb teprve za dva měsíce, totiž 60. dne po rovnodennosti podzimní. Ze zákona čtou příhodné části, pak o desátku, roce jubilejním, o prvorozeném, pak z prorocké části

o svěcení chrámu Šalomounova. Věřící jídávají toho dne ještě ve stanu. Večer téhož dne vynášejí po modlitbách závitek zákona a nesou ho slavným průvodem sedmkráte po synagoze. Synagogu osvěcují za té příležitosti co nejvíce; děti mívávají i praporečky v rukou. Toru položí pak na pult, vyhledají četbu na druhý den a házejí ku konci dětem hrozinky, mandle a cukroví, aby se i ony radovaly ze zákona, který je sladší medu a plástě.

Druhého dne konají ráno zase se závitkem průvod po synagoze, pak čtou poslední dvě hlavy zákona. Ten, který čte konec od 27. verše hlavy 34., nazývá se »ženich zákona«; sotva ukončil, zavolají jiného, kterého zase zovou »ženich berešith« (to jest prvé slovo v Mojžíšově knize: Na počátku) a ten začne čísti o stvoření světa. Tito dva rozdávají na památku té cti almužnu aneb dávají svým přátelům toho dne hostinu. Po té čtou o slavení osmého dne tohoto svátku a počátek knihy Josue. Zvláštní písní opěvují horu Abarim, kde byl Mojžíš pochován, velebí Mojžíše a studium zákona. Pak se zpívají ještě jiné písně k poctě zákona, dětem se dávají mlsky a radost je pak obecná až do večerní habdala (rozloučení se se svátkem).

Svátek Nového roku.

My rozeznáváme církevní, občanský, školní, nájemný rok a každý začíná v jiné době; někde mají i zvláštní finanční rok. U Židů rozeznávali taktéž *církevní* a *občanský* rok; církevní počínal se na jaře, občanský až po půl letě. V kalendáři a v obecném životě, a též v synagogální službě hledí se pouze na začátek občanského roku, ten jest svátkem, toho dne si gratulují; od toho počítá se vyšší číslo roku. Měsícem Nisanem počíná se rok církevní, ten den není svátkem, od tohoto čítají se měsíce: Tišri se tedy nezove prvým měsícem, ač jest na začátku občanského roku, nýbrž jest měsícem sedmým, počítajíc od Nisanu.

Svátek *Nového roku* slaví se po dva dny, dne 1. a 2. Tišri. Na pohlednicích a listech gratulačních toho dne si přejí slovy lšana toba tikkatheb, t. j. budiž zapsán na šťastný rok! Tento den jest velmi vážný. Tohoto dne vykonává prý Bůh soud nad anděly i nad lidmi a nad každou lidskou duší. Čtyřikráte v roce, praví Talmud, jest svět podrobován soudu: O Velikonoci, kde se rozhoduje o plodinách polních; o svátku týdnů, kde se rozhoduje o ovoci zahrad; o svátku stánků, kde se rozhoduje o dešti; o Novém roce, kde přichází před Boha celý svět a jde kolem něho jako ovce, jak stojí psáno: On (se svého sídla pohlíží na ně), který stvořil vesměs jejich srdce, který pozoruje všechny jejich skutky (Ž. 32., 15.).

O Novém roce jsou v nebesích postaveny dva trůny neb dvě stolice, *stolice soudu* (spravedlnosti) a *stolice milosrdenství*. I posadí se Bůh na stolici soudu; kol něho jest sbor 70 nejvyšších andělů, před nimi nebeský písař Safriel, který rozsudek Boží o každé duši ve své knize zapisuje. Kolkolem stojí tisícové andělů v bázni a v úctě pro velikou svatost toho dne.

Znamením rohu počíná soud. Otevrou se knihy, v nichž jsou zaznamenány všechny hříchy lidí a všechny jejich dobré skutky, které vykonali v předešlém roce. O *třech* knihách se mluví; v jedné jsou zaznamenáni zcela bezbožní, v druhé jsou napsáni zcela spravedliví, ve třetí pak ti, v nichž se dobré skutky s jejich hříchy vyrovnávají. Dle těchto knih se pak o každém člověku soudí; spravedlivé zapíší hned k věčnému životu a zapečetí, bezbožné zapíší k smrti.

Polospravedliví a polobezbožní mají pak ještě lhůtu až do dne smíření (10 dní); učiní-li v této době pokání, budou zapsáni k životu; jinak ovšem k smrti. Bůh ustanovuje téhož dne ještě osudy budoucího Nového roku, určuje, jakou smrtí mají ti a ti lidé zemříti, vodou neb ohněm, mečem či hladem; komu se dobře povede, kdo bude trpěti nedostatkem; kdo něco ze svého jmění ztratí a mnoho-li, a podobné věci.

Židé učili, že byl svět v měsíci Tišri stvořen a tak počítají též léta od stvoření světa (nyní 5666). Před stvořením tohoto světa našeho, mínili jejich vykladatelé, stvořil Bůh sedmero věcí: zákon, pokání, ráj, peklo, trůn slávy, chrám a Messiášovo jméno. Toto by se bylo událo dva tisíce let před stvořením země. V modlitbách synagogy nevzpomíná se tuze mnoho té okolnosti, že počíná Nový rok; lid má hleděti k nedalekému dni smíření a míti již od tohoto prvého dne Tišri kajícnou mysl, neboť těchto 10 dní až k dlouhému dni nazývají »dny hrůzy.« Svátkem byl učiněn prvý den měsíce pouze pro ženy, neboť tři veliké svátky má veškeren lid proto, že měl tři veliké otce, Abrahama, Isaka a Jakuba, ty mužům stačí; když se lid klaněl zlatému teleti, tenkráte prý ženy darovaly zlaté náušnice s nevolí a nerady k tomu, aby z nich byla ulita modla — proto jim prý Pán ustanovil památku prvého dne všech 12 měsíců.

Prvý den Tišri se zove různými jmény. Jmenují ho: *jom-had-din* (dnem soudu), dnem vzpomínky *jom-haz-zikkaron* a dnem troubení *(jom-terua)*. Toho dne se mezi modlitbami svátku *(musaf)* troubí na *šofar,* beraní roh.

A proč by byl dnem *vzpomínky?* Troubení prý připomíná ono troubení rohem na Sinaji, když byl dán zákon, neb hlas trouby, kterým bude jednou Israel z různých krajů světa svoláván. Vykládá se to též tím způsobem, že má býti každý probuzen ze sna hříchů, vzpomenouti na milosrdenství Boží: aneb jednoduše má býti upozorněn, že začíná měsíc velikých dnů a svátků: dne smíření a svátku stánků.

Šofar jest někdy překládáno slovem »trouba«, jindy je nahražují jménem »roh.« Znamená snad *zřetelný, jasný* hudební nástroj; k liturgickým zvukům měsíce Elul a Tišri brávali obyčejně beraní roh. Roh jest asi nejstarším dechovým hudebním nástrojem vůbec; roh šofar má býti vzat z berana aneb z jiného čistého zvířete (kozla); roh hovězího dobytka není dovoleno bráti k synagogálním účelům. I obústek má býti z rohu, nikoliv z kovu. Židé dávali přednost zakřivenému rohu, brávali i kamzičí a antilopí rohy; beraní roh byl doporučován proto, že vzpomínal berana, kterého Abraham na místě svého syna Isaka na hoře Moria obětoval; tato část biblická (Gen. 34.) se též druhého dne měsíce Tišri předčítá. V měsíci *Èlul*, který jest před Novým Rokem, vydávají tyto zvuky ráno i večer každého dne, též v měsíci *Tišri* až do 10, do dne smíření. Trubač dává obústek buď na pravou stranu úst neb rtů, někdy na levou stranu. Troubiti má pouze, kdo se v tom dobře vyzná a kdo má dobrou pověst, a lze-li takového nalézti, má býti k tomu vybrán mudrc a učenec. Jemu jest připravovati se k tomu několik dní cvičbou a rozjímáním či studiem. Před troubením modlí se zbožný ten muž modlitbu a říká dvě žehnání, na která odpovídá lid: Amen. Vedle stojící pomocník jemu ty tony udává neb předzpěvuje, v jakých má troubiti. Vyzdvihne roh do výše, lid pak vstává a má tiše zvuky ty vyslechnouti. Při troubení tom vydává zvuky jednoho tonu, silnější neb slabší, a jdou po sobě v určitém rytmu; není to tedy na způsob písně neb melodie, nýbrž jako hlásná znamení. Pokaždé má zatroubiti třicetkrát. Předpis rabínů určuje trojí zvuk: jednoduchý (a) *tekia*, dlouhý, táhlý zvuk na začátku a na konci skupiny zvuků; (b) *terua* (hřmot) jest táhlý zvuk, který vyvádí třesením rtů; (c) *šebarim* (lomy) jsou třikrát tři krátké zvuky. Pořad jest pak tento: třikrát a c b a, třikrát a c a, třikrát a b a. Po 12. a 21. zvuku říká pomocník: Ustaň! Lid odříkává modlitbu; po posledním dlouhém zvuku jest též modlitba lidu.

V měsíci Elul troubí pouze třikrát a c b a; v sobotu není dovoleno zdvihati roh k troubení, aby nebyla přenešením jeho znesvěcena sobota; reformovaní toho někdy nedbají.

Výkladů předpisu o troubení jest mnoho. Kabbalisté míní, že prý ono chrání proti zlému duchu a přispívá na soudě Božím, kde satan na lidi žaluje, neb žalovati chce; zvuky šofaru ho mohou zahnati. Poněvadž se troubí celý měsíc Elul, a tedy ne pouze o Novém Roce, zmate prý se satan a neví, kdy je Nový Rok, o kterém jedině by mohl před soudnou stolicí Boží žalovati. Též je zastrašen tak, že se raději skryje. Bůh pak se raduje při zvucích šofaru, vzpomíná zbožného Abrahama a Isaka, na které se zalíbením pohlíží, vstává ze soudní stolice a sedne si na stolici milosrdenství. Andělé přinášejí každý zvuk, který byl čistě vyražen, před Boží trůn. Kdyby se ty zvuky k Bohu nedostaly, bude špatný rok, nemoci a mor.

K pokání měsíce Tišri připravují modlitby *Slichoth,* které se modlívají několik dní před Novým rokem, a sice před ranní modlitbou. Někdy se je modlí pouze 4 dni, je-li Nový rok ve čtvrtek, jindy 6 i 8 dní.

Půst před Novým rokem vede též ku kajícnosti; aby se nepostili tak jako křesťané o vigiliích, pojídají časně z rána, ještě přede dnem něco. Po ranní modlitbě téhož dne před Novým rokem navštěvují i hřbitovy, tam chvíli chodí, pak jdou ku hrobům svých známých, modlí se, někdy se tam i položí, pak rozdávají chudým almužnu. V modlitbách hrobních pamatuje každý na sebe a na živé, mrtvé prosí za přímluvu — jen někdy modlí se i *za zemřelé.*

V předvečer Nového roku bývá ještě zvykem, že se dává věřící rozvázati neb rozřešiti od svých *slibů a přísah,* jež právě minulého roku Bohu byl učinil a jichž nyní lituje, spolu též i předem prohlašuje veškeré sliby budoucí, jichž by snad musil litovati, neplatnými a marnými. To činí před desíti, neb i před třemi osobami; jeden po druhém odříkává slova, která to vyjadřují a pak si říkají: »Má ti býti vše rozvázáno, má ti býti vše odpuštěno, má ti býti vše prominuto. Zde neplatí nic, žádný slib, žádná přísaha, žádná kletba, žádné zaříkání a žádné prokletí. Jest tu proti tomu odpuštění, smíření, a jako jest to nyní rozvázáno před nejnižší radou, má to býti též nyní rozvázáno před nejvyšší!« Stejný zvyk jest i přede dnem smíření, totiž při večerní modlitbě toho dne. Jedná se o sliby a přísahy Bohu učiněné. Po večerní modlitbě Nového roku vyslovují si již na vzájem přání Nového roku, pak mívají radostnou večeři v dobře osvětlené místnosti. Před večeří jídávají kousek sladkého *jablka,* jež před tím namočili v medu a říkají: »Veleben budiž, Pane Bože náš, králi světa, že jsi stvořil plod stromový.« K jídlu jest ryba a beraní hlava a jiné věci, jako fenikl, česnek a meloun. Ořechů nesmí toho dne jísti, protože mají písmena slova *egoz* (ořech) číselnou hodnotu 17 právě tak jako písmena slova *chet,* což značí *hřích.*

Při ranní modlitbě v synagoze se neodříkává Hallel. Mezi jinými modlitbami a zpěvy toho dne jsou prosby, jež začínají slovy: *Abinu malkenu* (Otče náš, králi náš!) a *Nethanne thokef.* Prvá prosba sestává z 38 slok, a modlívají se ji i o jiných kajicných dnech (nikoli v sobotu, ani v pátek večer a večer před Novým Rokem): »Otče náš, králi náš! Hřešili jsme před tebou. Otče náš, králi náš! Nemáme krále kromě tebe. O. n., k. n.! Učiň nám pro své slavné jméno.«

Tímto způsobem prosí za šťastný rok, osvobození od nepřátel, zachování od moru, války a hladu, odpuštění hříchů, zapsání do knihy života, seslání a objevení se Messiáše, za dobu spásy a j. Odvolání se na zásluhy těch, kteří byli zabiti a šli pro jméno Páně ohněm i vodou. »Učiň tak pro sebe (pro svou

slávu) nikoli pro nás, učiň tak pro tvé veliké milosrdenství; buď nám milostiv a vyslyš nás; neboť my nemáme zásluh. Hříšníky jsme před tebou, prokaž nám milost a dobrotu a pomoziž nám!«

V druhé uvedené modlitbě představují si soud Boží, na němž přehlíží Bůh lid: »Jako pastýř dává projíti své beránky pod svou hůl, tak dáváš jim i ty táhnouti kolem a počítáš a přehlížíš všechny duše živých, každému tvoru přiděluješ jeho díl a zaznamenáváš rozsudek nad ním vyrčený.«

O Novém roce se to zaznamenává a v den smíření zapečetí, kolik jich má zemříti a kolik do života vejíti, kdo má žíti a kdo zemříti, kdo cíle života dosíci a kdo před časem odejíti, kdo vodou, kdo ohněm, kdo mečem, hladem, žízní, dravci, bouří, morem, kdo uškrcen, kdo ukamenován bude, kdo v pokoji žíti, kdo blouditi, kdo pokojně, kdo se zmatenou myslí, kdo schudne a kdo dosáhne plnosti bohatství, kdo klesne a kdo povstane. Israelita se těší, že pokání, modlitba a almužna odvedou od něho zlý osud, Bůh bude jemu milostiv, neboť nemá zalíbení na smrti toho, jenž smrti zaslouží (bezbožníka), nýbrž na tom, aby se obrátil od své cesty a živ byl. »Až do dne smrti jeho čekáš, a činí-li pokání, přijímáš jej« (jako u Ezech. 18., 23.). V písních velebí Boha jako krále (pijjutim *malkijjoth*), prosí, by vzpomenul svých slibů, zásluh otců *(zikhronoth)* a aby mu byly zvuky šofar příjemny *(šofaroth).*

Z bible se předčítá o novoročních obětech (Num. 29, 1.—6.), o narození Isaka (Gen. 21.), o narození Samuela (1. Kr. I., 1.–2., 10.); druhého dne o obětování Isaka (Gen. 22.), zaslíbení vykoupení Israele u Jeremiáše 31., 2.—30.

Prvého dne (není-li sobota) chodívají židé po odpolední modlitbě za město *k řece neb k rybníku,* kde by byly ryby. Tu odříkávají modlitbu *tašlikh,* která začíná slovy: »Kdo Všemohoucí, jest jako ty? jenž odpouští hříchy a zbytku svého dědictví promíjí viny? On netrvá věčně ve svém hněvu, neboť jeho vůle je plná milosti. Ano, on se nad námi opět smiluje, potlačí naše viny a ponoří všechny naše hříchy do hlubin mořských« (ponoří = tašlikh, z Micheáše 7, 19.). Při tom vytřásají šaty, jakoby chtěly něco setřásti do vody; tak by obrazně mohli chtíti setřásti buď své hříchy, aneb zlé duchy, šotky (kelifoth), kteří se na člověka všude navěšují a jemu škodí.

V měsících, které mají 30 dní, oslavuje se již 30. den jako den *novolunní,* a pak též 1. den následujícího měsíce, tedy dva dni. Dne 29. bývá vždy *půst* (malý den smíření.) Dni novoluní nejsou svátečními dny, vyj. 1. den Tišri. Při večerní modlitbě vyvolává zpěvák nový měsíc zvláštní modlitbou. Po několika dnech (3 aneb po svátcích) *světí* nový měsíc. Sejde se aspoň 10 dospělých pod širým nebem, stojí před měsícem a modlí se (mohou se naň i oknem dívati). Odříkávají žalm

148., 1.—16., pak velebí Boha, vystupují na prsty a říkají: »Jako vyskakuji a nemohu na tě dosáhnouti, tak ať nemají moji nepřátelé moci dostati mě k něčemu zlému. Ať napadne na ně strach atd. David král I., žije a trvá!«

Pak říkají z písně Šal. 8., 5., vytřásají ze šatů zlé duchy a modlí se: »Pane Bože můj a Bože otců mých, račiž vrub měsíce opět vyplniti, aby na něm nebylo ani nejmenší škody a aby bylo jeho světlo jako světlo slunce, jako bylo v 7 dnech stvoření, dokud nebylo umenšeno, neboť stojí psáno: *Obě veliká světla.* A vyplní se Písmo řkoucí: Hledati budou Pána, Boha svého, a Davida, krále svého Amen.« Měli totiž pověst, že byl měsíc původně tak světlý jako slunce, nechtěl však žádného vedle sebe trpěti a z trestu ztratil na světle. Na konec zase plného světla nabude (Is. 30., 26.). Vykládají to též o lidu Israelském.

Den smíření.

Postním a kajicným dnem veškerého lidu jest *veliký den*, den 10. měsíce Tišri, joma (ten den), *veliký půst, den smíření*, dlouhý den. Lid měl býti toho dne shromážděn v chrámě a vyprositi si tu a zjednati odpuštění hříchů. Dokud měli chrám, obětovali zvláštní oběti za hříchy; zvláště jest známa oběť dvou kozlů, z nichž jeden byl na oltáři obětován (totiž pouze jeho tučné části), druhý pak na poušť odveden.

K tomu dni připravuje se věřící již dlouho. Celý měsíc Elul vybízí jej zvuky šofar ku kajicnosti; to jest vzdálenější příprava; dnem Nového roku počíná příprava bližší, počínají *hrozné dni*, jamim noraim (od 1.—10. Tišri), tu modlívají se abinu malkénu a několik dní před dlouhým dnem prosby selichoth, v sobotu před tím čtou z Oseáše: *Šuba,* t. j. *obrať se* (tak zove se ta sobota).

Dne 3. Tišri jest obvyklý půst Godoliáše, na paměť, že Židé dobrého toho vladaře usmrtili; mnozí se však postí dobrovolně i v jiných dnech před dnem smíření. V předvečer dne smíření postiti se nemá, má si popřáti více jídla, pak se mu půst dne smíření dvojnásob počítá.

Dne 9. Tišri ráno mají Židé zvláštní obřad, zabíjení *Kappores* (zničení). Vybéřou za každého mužského člena rodiny kohouta, za ženského člena slepici, možno-li bílou; není-li slepic neb kohoutů, mohou vzíti husy (nikoliv holuby). Po žalmu 106 a Job 33. mávají těmi zvířaty třikrát okolo hlavy a říkají: »Tento kohout (slepice) buď zástupcem za mne, mou výměnou. Tento kohout ať jde na smrt, já však ať jsem přiveden k dobrému, zdravému a dlouhému životu v pokoji.«

Tento obřad může jeden vykonávati za druhého. Zvířata mají býti zabita a rozdána chudým, obyčejně si je ale nechávají a dávají chudým za to almužnu z peněz.

Kappores, kappara značívá i v průpovědích zástupce, smírnou obět, při zlořečení říkají: Buď si má kappore! t. j. zhyň na místě mne; »kappore za celý Israel« říkávají, když umřel špatný člověk, buď on smírnou obětí za Israele! Kappore značí též méně cenné věci, jako značívá chattes (t. j. obět za hřích) otrhance, tuláka. Když někdo vše ztratil, říkávají: Žádná sliche, ani mechile, ani kappore. Šel totiž kdysi jakýs stařec ráno za tmy se schodů, maje pod paží slicha, knihu s modlitbami pro kajicné dni, a v ruce kohouta pro kappores. Tu upadl se schodů, selicha mu vypadla, kappore, kohout utekl, odpuštění melicha bylo prýč. Tu bědoval a volal: Žádná sliche atd.

Vykládají to též zastaralou pověrou; tím zabíjením kohouta chtěli si prý učiniti dobrovolně jakousi škodu, aby se vyhnuli zlému osudu. Dne 9. Tišri chodívají též na *hřbitov* se modliti a rozdávati almužnu. Obec klade na stolek malé *pečivo;* věřící jdou kol stolu a béřou si po kousku a jedí. Tím obdržel každý jaksi almužnu od obce a míní, že je pro tento rok chráněn schudnutí a odvislosti od obce. Kdyby totiž byl snad tak určil Bůh, jest to již tím vyplněno, že si ono pečivo vzal.

Jako před svátkem větším, tak též i přede dnem smíření hledí se každý vykoupati; dospělý Israelita (od 13 let) má se též po odpolední modlitbě trochu mrskati, což si přátelé navzájem dělají. Jeden si lehne na zemi, nohy má k jihu, hlavu k severu, obličejem k zemi, a druhý jemu dává telecím řemenem neb opaskem 39 ran.

Kajicník si odříkává při tom vyznání z hříchů a bije se při každé ráně pěstí do prsou. Přítel jeho odříkává třikrát 13 slov verše 38., žalmu 77.: »Ale on je milosrdný, odpouští vinu a neničí, a obrací často svůj hněv a nebudí veškeren svůj žár«, aby se v počítání ran nezmýlil; když je hotov, lehne si sám. Nyní tohoto tuze nedbají, aneb se zase tuze horlivě mrskají, aby ukázali svou kajicnost.

V předvečer má se vykonati vzájemné odprošování a nahraditi učiněná a způsobená škoda. Je-li druhého dne Israel sjednocen v lásce, zlý duch nemůže o něm nic zlého říci.

Mužští a hoši mají za sebe *rozsvítiti světlo*, svíčku: tu připravují obyčejně domácí ženy, má býti žlutá a tak veliká, aby vydržela hořeti aspoň 24 hodin bez přetržení. Kdyby snad nehořela dobře, neb dokonce kdyby zhasla, bylo by to znamením, že ten, jemuž svíčka patří, do roka zemře.

Lidé si uvykli rozsvěcovati jednu svíci za živé členy rodiny a druhou za zemřelé rodiče. Tuto nechávají doma v den smíření hořeti, prvou však donesou do synagogy, dají ji na místo, kde člen rodiny obyčejně stává a tam se ráno rozsvěcuje,

aby hořela až do konce dne. Sluha je obyčejně zamění, že neví, kde čí svíce jest a zhasne-li některá, nikdo se toho pak nebojí, neboť neví, je-li jeho. Zbytky se spalují ráno v den hosanna rabba (7. dne svátku Stánků). Svíce má ukázati úradu Boží o člověku; hořením světel těch mají se zmenšiti hříchy.

Večer oblékají se v bílá roucha; mužové si na sebe béřou rubáše a úmrtní čepice. Vedle světla za duše rozsvěcují doma sobotní svítilnu a pečují o pěkné osvětlení. Otcové žehnají před večeří dětem slovy: »Bůh dej, abys byl jako Efraim a Manasses; Bůh ti žehnej a ostříhejž tě, dej ti lásku k Bohu a bohabojnosť a lásku k zákonu« atd. Někdy si chodívají pro toto požehnání i k příbuzným. V synagoze očekávají pak večer začátek dne smíření.

V den smíření dostane se každému, kdo si toho váží a kdo činí pokání, projevuje pravou kajicnosť, *odpuštění hříchů jeho.* Kajicník (kdo má tešuba) má seznati své hříchy, tedy jaksi zpytovati své svědomí, vyznati se z hříchů Bohu a těm lidem, proti kterým se prohřešil; obyčejně říkají obecné vyznání hříchů v synagoze, a mysliti při tom na své zvláštní hříchy, to postačí.

Každý kajicník má hřích, vinu odprošením, náhradou, navrácením napraviti a odpuštění bližního dosíci. Litovati hříchu má nejen proto, že přináší škodu, nýbrž má se i za hřích styděti, za to, že měl k dobrému odpor a slabosť. To vede arciť k úmyslu se polepšiti a k dobrému předsevzetí hříchů se varovati. Poněvadž neví, jestli všechny ty o části kajicnosti dobře koná, bojí se, a bývá tím pravý věřící dosti znepokojen.

Den smíření jest den klidu sobotního; sobotní práce je toho dne zapovězena. Aby nebyly dva dny úplného klidu po sobě, nemá býti den smíření v pátek neb v neděli.

Přísný *půst* jest přikázán od večera dne 9. Tišri (hodinu před západem slunce) až do večera dne 10. Děti mají zvykati tomuto postu již od 9. roku svého věku. Mazati se olejem jest zakázáno, umývati si smí prsty aneb za účelem očištění. Kožené střevíce obouvati není dovoleno; za deště může v nich k synagoze jíti, tam je však svlékne. Proto dávají na podlahu toho dne slámu neb seno, aby bosí nenastydli.

Zbožní Židé probdí třeba celou sváteční noc na modlitbách, jak to bylo dříve veleknězi přikázáno; mnohý vytrvá celých 24 hodin v synagoze. Tam vykonávají se veřejně některé zvláštní modlitby. Při večerní modlitbě předstupují dva váženější členové obce k předříkávateli a dávají mu zvláštní dovolení slovy: »S povolením hořejší akademie (rada Boží se 70 anděli na nebi) a dolejší akademie (tou bývalo synedrium, rada 71 starších mužů), za vědomí Boha a za vědomí obce dovolujeme, aby se konala modlitba s přestupníky« (tak zovou vyobcované; i ti mohou dnes přijíti do synagogy). Kantor zpívá pak třikrát tak zvané *Kol nidre*, vždy hlasitěji. *Kol nidre* má jméno dle prvních dvou slov té modlitby:

»Všechny sliby, zřeknutí se, přísahy, kletby, odepření, kání se a výrazy podobné platnosti, jimiž něco slibujeme, dotvrzujeme, k něčemu se zavazujeme, něco si odepíráme, od tohoto až k nejbližšímu dni smíření, který se nám k štěstí přiblíží, litujeme tímto, aby byly všechny rozvázány, prominuty a odpuštěny, neplatny a marny, bez platnosti a trvání. Naše sliby nejsou žádnými sliby, naše odepření není žádným odepřením si, naše přísahy nejsou přísahami«. Všichni spolu pak praví: »Buď odpuštěno celé obci synů Israelských i cizinci v jejich středu dlícímu; neboť celému lidu stalo se to pouze z neopatrnosti«. Kantor pak zpívá: »Odpusť hřích tohoto lidu dle veliké své milosti a jako jsi odpouštěl tomu lidu od Egypta až sem. A tam bylo řečeno (lid dodává): »a řekl Pán: Odpustil jsem dle slova tvého«.

Zde mluví tedy celá obec a jedná se o sliby budoucí. Jednotlivce může sprostiti podobného závazku pouze zastoupení obce, které sestává z 10 neb ze 3 mužů. Při Kol nidre nejedná se o přísahu, kterou se někomu jinému zavazuje, ani o slib jinému učiněný, nýbrž o sliby, přísahy, jimiž se jednotlivec Bohu zavazuje, že se na př. toho neb onoho pro Boha zřekne, to neb ono k jeho poctě učiní. Mnohdy bývá tento slib nerozvážný, pak nesplnitelný, může býti i zapomenut, a tu prosí věřící, aby byl od toho rozvázán. Vina a zanedbání tou modlitbou napraveny nejsou — proto se hned modlí k Bohu za odpuštění. Při kidduš velebí Boha, že je na živu nechal a dal jim, že se tohoto dne dočkali, pak následují *slichoth* (prosby za odpuštění), *pijjutim* (písně), osmkrát vyznání z hříchů, kde jest význam: *hřešili jsme*, vyjádřen 22 slovy, každé z nich počíná jiným písmenem hebrejské abecedy po řadě, aby se projevilo, že vyznávají hříchy a cítí se vinnými hříchů od *a* do *z*; ašamnu, bagadnu, gazalnu atd. Hřešili jsme svévolně, nevšímali jsme si tvých příkazů, jak se máme před Tebou omlouvati? Ty znáš všechna tajemství, ty zpytuješ všechny záhyby vnitra, zkoumáš ledví a srdce. Nic Ti není zahaleno a nic v očích Tvých není skryto. Kéž jest tedy Tvá vůle, o Pane, Bože náš a otců našich, abys nás zbavil všech našich hříchů. Pak jmenují jednotlivě různé druhy hříchů — »pro všechny ty, Bože odpouštějící, dej odpuštění, dej prominutí, aby byly shlazeny«. Po té vzpomíná: »Bože můj, než jsem byl utvořen, nebyl jsem ničím; nyní když jsem, nejsem více, než jako bych nebyl. Živ jsa jsem prach, což teprve po smrti? Zde stojím před tebou, tělesná schránka plná hany a hanby«. Bůh má učiniti, aby nehřešil: »Buď tvá vůle, věčný, Bože můj a Bože otců mých, abych se již žádného hříchu nedopustil; a od toho, v čem jsem se prohřešil, očisť mne ve svém neskonalém milosrdenství, *avšak nikoli bolestmi a zlými nemocemi!*« *Oni* věří, že se utrpením pouhým hříchy shlazují; *my* bychom prosili: Ušetři nás při naší vině křížů neb netrestej nás pro naše hříchy nemocí a pod.

Modliteb jest mnoho, bezpečná důvěra v odpuštění jim však schází. Za staré doby obětoval velekněz kozla a jiné oběti, na něž lid i kněží ruce skládali; hříchy prý bývaly vždy odpuštěny, a měli pověst, že toho dne kus červené látky, který byl nad chrámovým vchodem zavěšen, na znamení odpuštění vždy zbělel.

Ku konci modlívají se *za zemřelé* a rozdávají almužnu. Ve zvláštní písni připomínají si stará obětní zařízení dne smíření a praví: »Šťastné oko, které na to vše patřilo! Avšak naše duše v pravdě hyne, když naše ucho toto slyší!« Tu prosí o spasení, aby byl zase oltář a chrám postaven. Při části této modlitby, když říkají vyznání hříchů velekněze, klekávají na kolena. Z bible se čte Levit. 16. a Num. 29., 7.—11. o obětním řádu toho dne, zase Isaiáš 57., 14.—58., 14. o milosti Boží; odpoledne pak Levit. 18. a Jonáš. Modlitba *Neila*, kterou ještě odříkávají, jest složena z jiných modliteb. Pak volá kantor: »Slyš, Israeli, Pán, náš Bůh, jest jediný, věčný!« Lid to opakuje, pak volají: »Velebeno buď jméno jeho slavné říše vždy a na věky!« Sedmkrát pak kantor a lid opakují. »Věčný, on jest Bůh!« Ku konci ještě zatroubí tekia na šofar a lid se pozdravuje slovy: *Příštího roku v Jerusalemě!*

Večer, 10. dne Tišri jest loučení se dnem smíření, tedy habdala, při čemž žehnají víno a světlo svíce. Pak bývá hostina.

Dne 11. Tišri hledí zbožní přijíti časně do synagogy, aby prý satan nemohl říci: »Včera, když byl den smíření, vstali časně; ale dnes, když se domnívají, že jsou jim jejich hříchy odpuštěny, začínají zase dlouho spáti a v rozkoši žíti«. Po té si připravují stánek k svátkům »pod zelenou«.

Památné dni synagogy.

Hlavní svátky a den smíření byly Bohem a Mojžíšem ustanoveny; časem přistoupily k tomu ještě jiné dni, které si uvykl lid světiti na památku nějaké zvláštní události; byla-li to událost truchlivá, zavedli výroční půst na její paměť. Obecné platnosti nabylo několik takových dní.

Půst všeho lidu zaveden jest dne *9. měsíce Ab;* kdyby 9. připadla sobota, jest půst 10. Ab (začátkem měsíce srpna). V tento den vzpomíná každý s bolestí na *zboření prvého a druhého chrámu* a rozptýlení Israele. K tomuto dni jsou tři neděle (od 17. Tammuz) dobou přípravnou, v které není svatebního veselí ani sňatků, muž neholí si vous (vyj. kníry, jestli překážejí); Israelita si nedá ani nové šaty dělati, neboť kdyby je oblékal, bylo by mu říkati: »Veleben budiž Bože, že jsi mne zachoval na živu a dal mi dočkati se tohoto dne« — což by se k truchlivé památce oné nehodilo.

Od 1.—9. Ab nejedí věřící masa, nepijí vína, ano nedávají na stůl čistých pokrývek (pouze v sobotu), nekoupají se. Sobota před 9. Ab se zove *černou sobotou* (č. šabbes), sobotou vidění, kde se předčítají lidu slova Isaiáše o hříších lidu a hrozbách Páně; lid obléká se toho dne ve smuteční šat.

Dne 8. Ab, tedy v předvečer postu nemá nic jiného čísti než (kdyby chtěl) z Jobovy knihy a z Jeremiášova Pláče. Poněvadž jest půst dne 9. Ab úplný, tedy od večera do večera trvající, pojídají dne 8. Ab před večerem ještě něco. Obyčejně si k tomu připravují tvrdá vejce neb čočku a nasypávají na to i popele; i na chléb si dávají trochu popele jako soli. Píti lze pouze vodu. Večeře ta se odbývá na zemi, každý sedí o samotě, neb pouze dva dohromady, aby se nemluvilo.

Večer se shromažďují v synagoze. Ta jest málo osvětlena, záslona před závitky Zákona jest odhrnuta, nikde není žádné zvláštní ozdoby. Modlitby se dějí tiše, šeptem a plačtivým hlasem, ku konci sedají na zemi a předčítá se *Pláč Jeremiášův*. Poslední verš jednotlivých pěti hlav říká se nahlas; při 5., 21. volá lid: »Obrať nás, Hospodine, k sobě a obráceni budeme; obnov dni naše, jako byly od starodávna«, což i zpěvák hlasitě vykřikuje. K tomu přidávají ještě truchlivé písně (kinoth).

Doma si snad ještě čítají z Jer. Pláče, pak ulehávají na zemi aneb se jinak zbavují většího pohodlí; z rána si umývají pouze konce prstů a spěchají časně do synagogy. Toho dne nebéřou na sebe ani řeménky ani plášť (tefillin, tallis) a sedávají na zemi. Po tiché modlitbě odříkávají 21 truchlivých písní, pak písně o slávě a zničení *Sionu*, které vzbuzují touhu po Sionu a po svatých místech, jež leží v ssutinách. Pak předčítají z Deut. 4., 25.—40. napomenutí Mojžíšova a z Jer. 8., 13.—9., 14. hrozby trestů. Odpoledne smí něco dělati, v obchodě pracovati, čísti truchlivé věci. Chodívají též na hřbitov, na cestě se nepozdravují slovem šalom (pokoj), jako jindy. Při odpolední modlitbě mohou míti řeménky a plášť; poslouchají četbu o slibech Božích z Exodu 32., 11.—15. a 34., 1.—10. (Is. 55., 6.—13.; 56., 1.—8.). Večeře jest pak ještě postní: bez masa a vína. Sobota po 9. Ab jest veselým dnem a zove se sobotou *nachamu* (těšte se), dle prvého slova četby Is. 40.

Obecné *posty* jsou ještě: dne 10. *Tebeth* na paměť toho, že počalo obléhání Jerusalema králem babyl. Nabuchodonosorem. Půst počíná teprve z rána a není tak přísným, jako 9. Ab. Kdyby připadl na sobotu, odloží se půst na následující den.

Dne 17. Tammuz (čtvrtý měsíc) se postí, že se toho dne dostali Římané za Tita do Jerusalema, že Babylonští protrhli (dne 9. Tammuz) zeď města a že téhož dne Mojžíš rozbil dvě desky zákona, když spatřil, že se lid klaní zlatému obrazu.

Dne 3. *Tišri* je půst *Godoliáše,* správce Nabuchodonosorova, kterého Židé zabili, ač byl k nim mírným. To bylo jim neštěstím a utekli do Egypta.

Fariseové postívali se dvakráte v týdnu, jak svědčí Nový Zákon; horlivější věřící postívají se rádi *v pondělí, ve čtvrtek* a v následující pondělí po Velikonoci a po svátcích stánků. Dle podání vystoupil Mojžíš ve čtvrtek na Sinaj a pobyv tam 40 dní, sestoupil s hory v pondělí. Po Velikonoci vzpomínají v měsíci *Ijjar* útrap Židů za pronásledování Hadrianova a za dob první křižácké výpravy, a jest jim měsíc Ijjar dobou smutku, kde není svateb, kde se nemá stříhati ani holiti. Pouze 18. den měsíce Ijjar jest dnem radostným, kde má zvláště *školní mládež* svůj svátek. Toho dne prý přestal mor, kterým zemřelo mnoho žáků pověstného rabbi Akiby.

Školním svátkem bývá též 15. *Áb.* Toho dne prý zemřeli poslední z toho pokolení, jež nemělo přijíti do zaslíbené země a pomřelo na poušti. Dnem 15. Šebath pučely v Palestině stromy a čítaly se stromy, z nichž bylo dávati desátek; měl-li dne 15. Šebath pupence, brán z ovoce jeho desátek pro předešlý rok, vypučel-li však teprve po 15. Šebath, byl z něho desátek následujícího roku. I tento den někdy oslavují.

Slavnost posvěcení chrámu.

Když postavil Šalomoun v Jerusalemě prvý chrám, slavně jej posvětil modlitbou a četnými oběťmi. Písmo nepraví, že by se pak byla každoročně památka onoho svěcení oslavovala. Slavnost, kterou synagoga pod tím jménem »posvěcení chrámu« konala a dosud koná, má jiný původ.

V době *Antiocha Epifana* byl druhý chrám židovský v Jerusalemě spustošen, služba Boží r. 168 před Kr. zakázána, na oltáři postaven malý oltář olympskému Jovišovi, jehož modle se tu obětovalo. Judas Makkabejský povstal proti Syrským, zmocnil se města a mohl dne 25. měsíce Kisleu zavésti zase službu pravého Boha. Tehdy byl chrám vyčištěn, při čištění nalezena nádoba oleje, zapečetěná pečetí nejvyššího kněze; domnívali se, že stačí tento olej pro svítilny posvátného svícnu ve svatyni pouze na jeden den, avšak on stačil podivuhodným způsobem na osm dní, až si opatřili nový olej.

Na památku tohoto očištění a posvěcení chrámu ustanoven výroční svátek *chanukka* (obnovení, posvěcení) od 25. *Kisleu* do 2. *Tebeth,* což připadá v prosinci. Jsou to dnové radosti, radost se jeví v synagoze pěním žalmů Hallel a rozsvěcováním mnoha *světel* doma i ve sbornici. Každý dospělý má v těchto dnech *rozsvěcovati světlo;* i ženy osamělé. Obyčejně je rozsvěcují hoši neb

mužští; prvého večera rozsvítí za sebe každý po jednom světle (svíci neb olejovou svítilnu), druhého večera po 2, osmého dne po 8 světlech. Nové světlo postaví v levo a rozsvěcují napřed. Bohatší mají k tomu stojánky neb zvláštní závěsy o osmi lampách, chudí dávají svíčičky do ořechových skořápek; světlo má hořeti aspoň půl hodiny Dříve dávali ta světla na dvéře, proti mezuza (na veřejích), teď bývají před neb za okny, v synagoze v pravo od schránky zákona. Světel chanukka nelze užívati k obyčejným svátkům, k četbě neb k práci; k tomu bývá přichystáno přespočetné světlo, které stojí o něco výše než ostatní světla a zove se *šammaš* služebník.

Jak se večer dne 24. Kisleu ukáží hvězdy, rozsvěcují se světla chanukka před všemi domácími lidmi. Předchází žehnání: »Veleben budiž, Bože náš, králi světa, jenž jsi nás svými příkazy posvětil a poručil rozsvítiti světlo chanukka. Veleben budiž, jenž jsi na našich otcích v oněch dnech v této době divy učinil.« Prvého dne ještě velebí Boha za to, že mu dal dočkati se této doby. Z levé strany počne rozsvěcovati a říká: »Tato světla rozsvěcujeme na památku divů, vítězství a mocných skutků, jež jsi učinil na našich otcích svým svatým knězem. Plných osm dní jsou tato světla posvátna a není nám dovoleno užívati jich, nýbrž dívati se na ně, bychom ti děkovali pro tvé divy vítězství a mocné činy.« Za toho světla zpívají pak domácí lidé píseň: »Sílo, skálo mé spásy«, v níž se vzpomíná, jak vysvobodil Bůh Israele z Egypta, z rukou Babylona, Amana a Syrských, a dal jim nalézti čistý olej.

V synagoze se modlí *Hallel* (ž. 112.—117.), čtou vypravování o svěcení chrámu za Makkabejských, o obětech knížat při svěcení svatostánku na poušti (Num. 7.). Práce o těch svátcích zakázána není. Mnozí hledí si zábavy, pořádají hostiny, při nichž nemá scházeti mléko a sýr na paměť *Judity,* která ve dnech chanukka zabila Holoferna, když jej požitím mléka a sýra uspala.

Když připadne v těchto dnech *sobota,* rozsvěcují se světla chanukka, pak též sobotní světla, v synagoze se čte ze dvou závitků, hostina má býti zvláště skvělá, i kdyby bylo pole neb dědictví proto prodati neb v zástavu dáti.

Šestý den chanukka je novoluní; připadne-li toho dne sobota, čtou ze tří závitků Zákon a Zach. 2., 14.—4., 7., kde jest vidění zlatého svícnu a dvou oliv.

Svátek Esther či Purim.

Tento svátek jest památkou na vysvobození Židů od záhuby, kterou jim Aman v perských dobách připravoval. Svátek tento slaví se ve dnech 14. a 15. měsíce Adar (měsíc před Velikonoci). Dne 13. *Adar* jest *půst Estheřin;* kdyby připadl na sobotu,

zachovávají půst již ve čtvrtek. Půst jest mírnějšího druhu, tedy pouze od rána; mohou se též umývati. U večerní modlitbě toho dne jsou prosby za odpuštění, pak *al hannissim* (pro divy neb znamení), v nichž se velebí divotvorce Bůh. Toho dne připravují hojnost jídel na následující sváteční dni a posílají si na vzájem *dary* (koláče neb jiné jedlé věci); mají poslati aspoň jedné osobě a sice dva dárky. Pak dávají *dary chudým;* každý má poděliti aspoň dvě osoby. V synagoze dávají v těch dnech do schránky *půl šikle,* co se dříve platívalo ku chrámu; nyní to slouží k podpoře Židů ve Svaté Zemi.

Dne 14. Adar má každý Israelita knihu Esther dvakrát buď přečísti neb poslechnouti, při večerní modlitbě a ráno. Naše kniha Esther jest o 7 hlav delší; ty nejsou v hebrejské bibli.

Při čtení se závitek celý rozevře, aby byl jako psaní. Verše 2., 5.; 8., 15. a poslední verš hebr. knihy opakuje lid po zpěváku, pak je zpěvák ještě jednou čte a pokračuje (jest to o Mardocheovi). Od posledních tří slov verše 6. hlavy 9. mají čísti jména 10 synů Amanových až do prvého slova verše 10. jedním dechem a rychle, na paměť, že ti synové najednou zhynuli.

Kdykoliv jest při četbě vysloveno jméno *Aman,* tlukou děti a dospělí dřevěnými kladívky na lavice, dupají, aby tak projevili svou nelibost a opovržení nad Amanem a jeho rodem; při tom říkají též *jimmach šmo* (buď vyhlazeno jeho jméno) aneb jiné zlořečení. Modlitby končí přáním: »Zlořečen buď Aman, požehnán buď Mardocheus, Žid! Zlořečena budiž žena toho, jenž mne do úzkostí přivedl! Požehnána buď Esther! Vzpomenuto budiž k dobrému též (služebníka královského) Charbona! Prokleti ať jsou všichni modláři, požehnán budiž veškeren Israel!« Poslední dvě věty všude neříkají.

Při ranní pobožnosti v synagoze jest několik písní vloženo; po Ex. 17., 8.—15. se čte kniha Esther.

Svátek *Purim* stal se pozdějším Židům dobou největšího hodování a veselosti. Proto byli někteří učitelové vůbec proti svěcení toho svátku a zavrhovali to. Ještě dosud hledí si připraviti slavné hody, při nichž někdy tuze mnoho pijí, až nepoznávají rozdílu mezi slovy: »Zlořečen buď Aman« a »Požehnán buď Mardocheus«. Někdy si dělávali na střechách šibeničky, kde věšeli Amana. Stává se, že si toho dne děj knihy Esther na divadle předvádějí, maškarní zábavy pořádají a pod.

Dne 15. Adar veselí se lid podobným způsobem. Je-li rok přestupným, má dva měsíce, jež se nazývají stejně Adar a Weadar; Purim se pak slaví v druhém měsíci. V prvém Adar slavívají malé Purim.

Poslední sobota před 1. Adarem neb o 1. Adaru (přestupném roce Weadaru) se jmenuje *šabbath škalim,* sobota šiklů;

od ní počínali vybírati dávku ku chrámu, půl šiklu od každého dospělého Israelity (po 20 letech). I Kristus Pán platil tuto dávku za sebe a za Petra; nalezli potřebný peníz v rybě. Následující sobota, poslední před Purim, zove se *šabbath zakor* (pamatuj), kde se čtou části o Amalekitech (Deut. 25., 17.—19. a 1. Kr. 15.), poněvadž mínili, že byl Aman potomkem Agaga, krále Amalekitů. Je-li mezi sobotou šiklů a touto ještě jedna, nazývá se *oddělující,* š. *hafsaka.*

Sobota po svátku Purim jest nazývána š. *parah* (kráva), že se čte o obřadu červené krávy, již spalovali, aby měli popel, kterýž s vodou smíšen dával očistnou vodu pro ty, kdo se znečistili dotknutím mrtvoly (Num. 19.). Sobota před 1. Nisanem aneb 1. Nisanu připadající se zove š. *hachchodeš,* s. novoluní; sobota před Velikonoci je jmenována s. *velikou,* haggadol.

Některé domácí zvyky a obřady.

Dosud bylo pojednáno o zvycích a obřadech obecných svátků a památných dnů u Židů; k tomu přidáváme ještě poznámky o svátcích a významných dnech v rodině.

Slavností rodinnou jest obřad *obřízky,* kterou na dítku vykonává k tomu určený *Mohel.* Jakýmsi kmotrem jest při tom *Sandek,* který dítě drží, jehož nazývají též Baal Berith (pán úmluvy, i Bůh otec). Šulchan Aruch žádá, by se i dospělí mužové, když vstupují do Židovstva, podrobili tomuto obřadu. Někteří reformní učitelové židovští obřízky proselytů nežádají. Při obřízce určují dítku jeho jméno; u dívky tak činívají někdy v synagoze sobotního dne, který následuje po 40. dni narození dítka. Za prvorozeného syna dává otec knězi, který pochází z rodu Aronova, pět šiklů výkupného (dle příkazu Exod. 13., 13. a Num. 18., 16.), což činí asi 14 korun.

Třináctým rokem stává se mladík nábožensky samostatným, plnoletým neb zodpovědným, jest *bar-mizva,* což se, jak bylo již jinde připomenuto, též příhodně oslavuje.

K *sňatku* by byl dle poznámky v Mišně způsobilým neb oprávněným v 18. roce věku svého; Šulchan aruch stanoví též 18. rok, připomíná však, že nemá uzavříti sňatek před 13. rokem. Překážkou manželskou jest dle Lev. 18., 6.—18. pokrevenství asi do druhého stupně (přímého i pobočného pokolení), švakrovství z části do třetího stupně přímého pokolení a do druhého stupně pokolení pobočného. Šadkan (sešvakřený), jakýsi dohazovač sňatků, býval dříve, když žili Židé tuze odloučeně a nebyli dosti četní, důležitou osobou, neboť sňatek má se uzavírati mezi souvěrci. Za starých dob nebývalo žehnání snoubenců náboženským

úkonem u Židů; nyní se dějí obřady snubní před rabbim, neboť i Židé vědí, že jest zřízení manželství původu Božského. Sňatky se slavívají o všedních dnech.

Před *žehnáním sňatku pokrývají* snoubence, či spíše pouze nevěstu *závojem* neb pokrývkou modlitební (tallith), aby tak napodobili pokrytí Rebekky před Isakem (Gen. 24., 65.). Učitel neb rabbi, který závoj na nevěstinu hlavu položil, žehná jí slovy: »Požehnaný, jenž přichází ve jménu Páně. Žehnáme vám z domu Páně. Pojďme, klaňme se a poklekněme před Pánem, Stvořitelem naším. Služte Pánu s radostí, vejděte před něho s plesáním!« (Toto ze žalmu 99.). Račiž ten, jenž je všemocný, požehnaný a veliký, nad vše žehnati ženicha a nevěstu! Po té žehná obyčejným způsobem *víno,* děkuje Bohu za to, že dal Israeli přikázání a za přikázání o pokrytí (nevěsty); snoubenci z žehnaného vína pijí. Ženich dává pak *prsten* na ukazováček pravé ruky nevěsty a praví: »Hle, jsi mně zavěcena tímto prstenem dle příkazů Mojžíše a Israele«. Pak předčítají snubní neb *svatební úmluvu* (ketuba). Dle starých vzorů zní předloha této smlouvy asi takto: »Tohoto týhodne, toho a toho dne měsíce . . roku 5000 a tolik od stvoření světa dle počtu, dle něhož my čítáme v městě . . svědčíme, jak N., syn N., ženich, řekl panně . . Buď mi manželkou dle zákona Mojžíše a Israele. A já budu pracovati a tebe si vážiti a živiti a zaopatřím tě dle zvyku mužů judských . . . A dám tobě věno . . . a výživu tvou a šat tvůj a zaopatření a více, čeho třeba dle zvyku celé země. A svolila paní . . . dívka . . . a připravila se, by mu byla manželkou, a věno, jež přinesla z domu svého otce ve stříbře . . . ženichovi . . ., který svoluje a přidá jí ze svého . . . součtem. Prohlašuje pak dále: Já béřu záruku (zodpovědnost) na sebe a na dědice své po sobě za jistinu této úmluvy a má to býti zaplaceno z mého nejlepšího, ze všeho co mám a získám, i z pláště, který je na mých ramenech. Ode dne toho a toho až na věky zárukou nejlepší toto zapsané přijímám na sebe dle zvyku k dcerám Israele a dle zařízení mudrců našich blahé paměti. Nemá to býti zdánlivá smlouva ani jako vzor listin . . .« (Dalman, Aramäische Dialektproben. Str. 4.) Toto podpisuje ženich, dva svědkové a někdy též rabbi. Po té nalévají druhý pohár vína a učitel se modlí sedmero *žehnání:* »Veleben budiž ty, Pane, Bože náš, Králi světa, jenž jsi stvořil plod révy; jenž jsi stvořil všechny věci k své slávě; Stvořiteli lidí, jenž jsi učinil člověka v jeho obraze; ať se Sion veselí, když se spojují jeho dítky v radosti; jenž obveseluješ Sion jeho dítkami . . ., jenž jsi stvořil radost a veselí, ženicha a nevěstu . . ., lásku a bratrství, pokoj a společenství; ať jest slyšeti v městech Judy a v ulicích Jerusalema hlas plesání a radosti, hlas ženicha a hlas nevěsty . . .« Snoubenci pijí z poháru a ženich rozbíjí sklenici, po čemž následuje trojí kněžské žehnání. Sklenice se rozbíjí na štěstí. Vypravujít, že když měl syn Rabbinův svatbu, hosté byli tuze veselí a otec Rabbina proto, aby přílišnou radost snížil, rozbil před nimi drahocennou porcelánovou nádobu ceny dvou set zuzim (asi 150 kor.; byly-li to šikle, pak 560 kor.). »Požehnej vás Pán statky této země a chraniž vás pýchy a bujnosti a všeho zla, které může v zápětí štěstí přijíti. Bůh učiň, aby vaše tvář svítila v milosti a dej vám přízeň v očích všech lidí. Dejž vám Pán moc a vážnost a obdařiž vás dokonalostí, štěstím a pokojem! Pokoj s Bohem a pokoj s bližními, pokoj v tomto a pokoj na onom věčném světě. Amen. Amen!« Někdy se čítají odpolední modlitby a pak následuje hostina.

Dle Starého Zákona bylo manželství rozlučitelné a rozvížitelné. Manžel mohl dáti manželce *list propustný* (sefer kerituth neb get) a oba mohli pak uzavříti sňatek nový. Někdy se to dálo i z méně důležitých důvodů (»z jakékoli příčiny« Mat. 19., 3.), jak bylo vykládáno a dovolováno školou rabbi Hillela; Šammaj uznával důvodem pouze veliké provinění. R. Geršom z jedenáctého století zvyk ten prakticky obmezil. Dle toho nemůže býti manželství rozvázáno, než se svolením obou stran; i manželka může domáhati se rozluky. Neděje se tak tuze často, neboť i ohled na veřejnost a cit pro posvátnost manželství a napomenutí starších přejí stálosti manželství. »Kdo propouští svou manželku, jest u Boha v nenávisti,« zní rabbinské rčení.

Propustný list jest psán hebrejským písmem (hebrejsky a aramejsky) ve dvanácti řádcích a na pergamenu. Má býti neporušený, bez chyb a opakování, nesmí býti psán v pátek; má se odevzdati za dne, což se děje před 10 svědky (stačili i dva). Forma jeho jest: V tom týdnu . . . roku stvoření neb letopočtu listin (Seleucidů 312 př. Kr.), dle počtu, který jest zaveden v místě . . . já . . . syn . . . ustanovil jsem se svou vůlí, dobrovolně a bez nucení, že propustím a odloučím tebe, dceru . . ., jež jsi byla manželkou mou, a nyní propouštím a odlučuji a vzdaluji tebe, která budeš oprávněna jíti a vdáti se, za kteréhokoliv muže chceš, a nikdo nemá ti překážeti od tohoto dne až na vždy a ty jsi svobodná pro každého muže. Ode mne písmo rozloučení a rozvodu a propuštění a list odeslání dle zákona Mojžíše a Israele. (Dalman, Aram. Dialektproben. Str. 5.).

Úmrtí. Před smrtí má učiniti věřící jakési vyznání o svém zachovávání zákona Božího. To může učiniti před kýmkoliv. Posledními slovy mají býti: *Slyš, Israeli, Jahve jest tvůj Bůh, Jahve jest jeden.* Při umírání se to má před ním aspoň vysloviti. Při úmrtí praví přítomní: Požehnán buď soudce pravdivý! Rozsvěcují světlo, které udržují i po 30 dní a které má svítiti o vyročích úmrtí. Do hrobu ukládají mrtvolu v plátně zaobalenou, neboť se řídí dle slov Jobových: »Nahý přišel jsem ze života matky své a nahý se vrátím tam.«

Po pohřbu nastává truchlícím doba smutku, v které se modlívají zvláštní modlitbu »kaddiš« asi toho obsahu: »Veliké jméno Boží buď vyvýšeno a posvěceno na světě, který stvořil, teď a na věky.« Velebí Boha dle slov žalmů, pak prosí za pokoj a za milost pro Israele a pro všechny zbožné a bohabojné. O duši zemřelého neděje se v tom zvláštní zmínka. Dobu smutku (šiba) skracují si ze 30 dnů na tři a též na jeden den. V sobotu po úmrtí uvádí zpěvák truchlící do synagogy a těší je. Den výročí úmrtí bývá zesnulého zvláště vzpomínáno, tu stává na hrobě již i pomník nějaký. Nápis pomníku počíná písmeny *p n*, t. j. zde jest pohřben a končívá *t n z b h* (s hořejšími tečkami), t. j. jeho duše buď přijata do svazu života věčného.

OBSAH.

Museum biblických starožitností.

Úvod 3

Příbytky orientálů. 1. Stan. 2. Malý dům syrského venkovana. 3. Model většího domu východního (chány) 4

Ze života v Palestině. Plodnost půdy. Kroje. Obyvatelstvo. Pozdravy. Příbytky. Jídlo. Narození dítka. Výchova. Sňatky. Náboženství fellahů . . 12

Příbytky mrtvých. Hořekování při úmrtí a při pohřbu. Skalní hroby. Hrob Páně. Způsoby pohřbívání 20

Boží domy. I. Svatostánek. Nádvoří. Krytba. Svatyně a Nejsvětější. Svícen. Archa. II. Chrám Herodův. Nádvoří. Sloupořadí. Síně. Brány. Vnitřek 24

Synagoga. Původ. Zařízení. Závitek Zákona. Svícen. Tefillin či chránidla. Třásně a tallith. Světlo 35

Modely města Jerusalema. Starý Jerusalem. Krása města. Poloha. Davidovo město a Sion. Zeď první, druhá a třetí. Nový Jerusalem. Staré památky jeho. Brány. Hroby u města. Městská brána na Východě . . 47

Domácí předměty. Plodiny země. Ruční mlýnky. Nádobí. Střepiny. Džbány na vodu. Měchy. Míry. Peníze. Písmo, psací látky a psací náčiní. Pluh a jho. Rolnická práce. Žeň. Stromoví. Fík. Oliva. Réva. Růže Jerišská. Trnová koruna. Smokvoň. Kobylky. Štír 57

Věci pastýřů na Východě. Píšťaly pastýřské. Prak. Ochrana. Šat a obuv pastýřů 76

Východní kalendář. O kalendáři vůbec. Rozdělení času. Kalendář Koptů, Mohamedánů, Israelitů. Pravidla pro ustanovení Velikonoci u Židů . . 80

Svěcení biblických svátků u Židů.

Svěcení soboty. Příprava. Kidduš. Večeře. Pobožnost. Habdala 88

Svátky Velikonoční. Jméno. Příprava. Hostina. Nekvašené chleby. Pobožnost v synagoze 92

Svátek týdnů. Jeho význam. Bar Mizwe 97

Svátek stánků či pod zelenou. Stánek. Průvod s ratolestmi. Závěrek svátků 98

Svátek Nového roku. 1. Tišri začátek občanského roku. Troubení na roh. Rozřešení od slibů. Modlitby a některé zvyky 101

Den smíření. Kappores. Světlo. Odpuštění hříchů. Kol nidre a jiné modlitby 106

Památné dni synagogy. Posty 110

Slavnost posvěcení chrámu. Slavnost světelná 112

Svátek Esther či Purim. Jména některých sobot 113

Některé domácí zvyky a obřady. Obřízka. Sňatek a propustný list. Úmrtí a pohřební zvyky 115

Abecední ukazatel.

Archa 30.
Bar chizwe 43, 98.
Brána domu 9.
Brány chrámu 33.
Brány Jerusalema 50, 54.
Brány na Východě 56.
Četba Zákona 38, 39, 101.
Davidovo město 48.
Davidova věž 53.
Desky psací 65.
Dům příchozích 11, 17.
Dům syrský malý 5, 16.
Dům východní větší 8, 16.
Dvéře 57.
Džbány 61.
Esther, svátek 113.
Ethrog. 99.
Habdala 91.
Hosanna 100.
Hroby 20, 22.
Hrob Páně 23.
Hroby u Jerusalema 55.
Hudební nástroje 37, 76.
Chán 12.
Chléb 16.
Chleby nekvašené 93.
Chleby Svatyně 30.
Chrám Herodův 32.
Chrám Šalomounův 32, 54.
Chránidla 41.
Fík 70.
Jerusalem nový 52.
Jerusalem starý 47.
Jho 66.
Jídlo 16, 59, 60.
Kalendář 80—84.
Kappores 106, 107.
Kidduš 90.
Klíč 10.
Kobylky 74.
Kol nidre 104, 108.
Kroje 13.
Krytba svatostánku 28.
Lulab 99.
Mazzoth 93.
Měchy 61, 62.
Mezuza 10.
Míry 63.
Mizrach 89.
Mlýnky 57—59.
Náboženství fellahů 18.
Nádobí 60.
Nádvoří svatostánku 26.
Narození dítka 17.
Nářky při úmrtí 21.
Novoluní 84, 105.
Nový rok 84, 101.
Oběti 6.
Obilí 58, 60, 70.
Obrazy 37.
Obřízka 115.
Obuv 79, 80.
Obyvatelstvo Palestiny 14.
Odpuštění hříchů 108, 109.
Oliva 71.
Oltář 27.
Omer 97.
Orání 69.
Pastýř 76—79.
Peníze 63.
Písmo, psací látky 63, 64.
Píšťaly 76.
Pluh 66, 68.
Posty 108, 110—112.
Posvěcení chrámu 112.
Pozdravy 15.
Prak 77.
Propustný list 117.
Příbytky orient. 4.
Půda Palestiny 13.
Purim svátek 113.
Réva 72.
Roh 100, 103.
Rohy oltáře 27.
Rok 84, 101.
Růže jerišské 72.
Sion 49, 50.
Slibů rozhřešení 104, 108.
Smíření den 106.
Smokvoň 73.
Sňatky fellahů 18.
Sňatky Židů 115, 116.
Sobota 88.
Soboty různé 114, 115.
Stan 4.
Stánků svátek 98.
Stavba domu 6.
Stromoví 70, 73.
Střecha domů 7.
Střepiny 60.
Svátky Židů 85.
Svatostánek 25, 26.
Svatyně 29.
Světlo 8, 45—47, 89, 91, 107.
Světelná slavnost 112.
Svícen 30, 35, 40, 45.
Synagoga 35.
Štír 75.
Tallith 43.
Tefillin 41.
Trnová koruna 72.
Týdnů svátek 97.
Velikonoce den 85—87, 92.
Velikonoční hody 93 a d.
Voda 8, 61.
Zámek dveří 10.
Závitek Zákona 35, 38, 65.
Zdi Jerusalema 49—51, 54.
Žně 70.